



ΙΟΝΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

Τμήμα Ξένων Γλωσσών, Μετάφρασης και Διερμηνείας

Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών
«Πολιτική, Γλώσσα και Διαπολιτισμική Επικοινωνία»

Διπλωματική Εργασία

Θέμα: «Η κρίση των Ιμίων ως περίπτωση συλλογικού πένθους για την ελληνική κοινωνία».

Φοιτητής: Γεώργιος Ράγκος (ΑΜ: flti.plic2104).

Επιβλέπων καθηγητής: Αναπλ. Καθηγητής Γεώργιος Μιχαλακόπουλος.

Τριμελής επιτροπή: Λίβας Σωτήριος, καθηγητής.
Μιχαλακόπουλος Γεώργιος, αν. καθηγητής.
Αναστασόπουλος Διονύσιος, επισκέπτης καθηγητής.

Οκτώβριος 2022
Κέρκυρα

Περιεχόμενα

Εισαγωγή	13
Μεθοδολογική ανάλυση. Πρώτα συμπεράσματα πάνω στο αντικείμενο των ελληνοτουρκικών σχέσεων επί τη βάσει των σχετικών επιστημών.	19
• Διεθνείς σχέσεις και διεθνές δίκαιο: μια αμφίδρομη σχέση.	20
• Η ψυχολογία της μάζας. Η έννοια του «πένθους» για μια κοινωνική συλλογικότητα. Πολιτισμικές και διανοητικές προεκτάσεις αυτής.	46
• Τα μοντέλα της επικοινωνίας.	56
• Η διαπολιτισμική σύγκρουση ως γεωπολιτικός παράγων.	67
Η Κρίση των Ιμίων. Αξιολογική προσέγγιση των πραγματικών περιστατικών και της παρουσίας τους από τον ημερήσιο τύπο Ελλάδος και Τουρκίας.	75
• Ο ελληνικός Τύπος.	90
• Ο τουρκικός Τύπος.	117
Επίλογος. Οι συνέπειες της Κρίσης για την Ελλάδα και το «εθνικό πένθος». Κρίσιμα συμπεράσματα για τις ελληνοτουρκικές σχέσεις και την μελλοντική τους εξέλιξη.	134
Βιβλιογραφία	146
• Ελληνική	146
• Αγγλική	150

Συντμήσεις και αρκτικόλεξα

Α/ΓΕΕΘΑ	Αρχηγός Γενικού Επιτελείου Εθνικής Αμύνης
Α/Φ	Αεροσκάφος
ΠΝ	Πολεμικό Ναυτικό
ΠΑ	Πολεμική Αεροπορία
Ε/Π	Ελικόπτερο
ΥΠΕΞ	Υπουργείο Εξωτερικών και Υπουργός Εξωτερικών
ΥΠΕΘΑ	Υπουργείο Εθνικής Αμύνης
ΥΕΘΑ	Υπουργός Εθνικής Αμύνης

«Δηλώνω υπευθύνως ότι όλα τα στοιχεία σε αυτήν την εργασία τα απέκτησα, τα επεξεργάσθηκα και τα παρουσιάζω σύμφωνα με τους κανόνες και τις αρχές της ακαδημαϊκής δεοντολογίας, καθώς και τους νόμους που διέπουν την έρευνα και την πνευματική ιδιοκτησία. Δηλώνω επίσης υπευθύνως ότι, όπως απαιτείται από αυτούς τους κανόνες, αναφέρομαι και παραπέμπω στις πηγές όλων των στοιχείων που χρησιμοποιώ και τα οποία δεν συνιστούν πρωτότυπη δημιουργία μου»

Γεώργιος Α. Ράγκος

Περίληψη

Η «Κρίση των Ιμίων» αποτέλεσε ένα επώδυνο, για την ελληνική πλευρά, επεισόδιο στην μακρά συνέχεια των σύγχρονων ελληνοτουρκικών σχέσεων. Η διαδικασία χειρισμού της Κρίσης των Ιμίων αποτέλεσε χαρακτηριστική εκδήλωση των παθογενειών που χαρακτηρίζουν τόσο το ελληνικό κράτος, όσο και της ελληνικής κοινωνίας, της οποίας το κράτος αυτό αποτελεί την πολιτειακή έκφρασή της.

Την επαύριον της Κρίσης των Ιμίων, η ελληνική κοινωνία βρέθηκε ελλιπώς πληροφορημένη σχετικά με τα καθέκαστα την νύχτα της 30^{ης} προς 31^η Ιανουαρίου 1996, καλούμενη να βιώσει την απώλεια τριών μελών των Ενόπλων της Δυνάμεων και ν' αποδεχθεί τα τετελεσμένα.

Αν και ουσιαστικά η ελληνική κυριαρχία δεν υπέστη κάποια απομείωση συνεπεία της Κρίσης, αφού ακόμη και τα όσα συμφωνήθηκαν την επόμενη χρονιά στην Μαδρίτη, δεν έθιγαν τύποις την ελληνική κυριαρχία, εν τούτοις ο όλος χειρισμός εκείνης της μοιραίας νύχτας αφύπνισε εφιάλτες του παρελθόντος, σε ό,τι αφορούσε στην ελληνοτουρκική αντιπαράθεση, και οδήγησε σε συλλογικό άγχος και αβεβαιότητα.

Παρά την φάση άρνησης, στην οποία εισήλθε η ελληνική κοινωνία, χαρακτηριστικότερο παράδειγμα της οποίας υπήρξε η εκλογική επιβράβευση «αναδρομικά» της κυβέρνησης που χειρίστηκε την κρίση, εν τούτοις, βαθιά μέσα στο συλλογικό υποσυνείδητο της κοινωνίας των Ελλήνων πολιτών παρέμεινε μια «σκιά» και μια πικρία, η οποία συνέβαλε στο να βιωθεί εν τέλει η κρίση ως «συλλογικό» πένθος. Ακόμη χειρότερα, με ευθύνες των ελίτ της, η κοινωνία δεν βίωσε ολοκληρωμένα όλα τα στάδια αυτού του πένθους, μη κατορθώνοντας να εξάγει τα δέοντα συμπεράσματα, τα οποία καλείται στις μέρες μας ν' ανακαλύψει εκ των υστέρων, μέσα από καταστάσεις οριακές που απαιτούν αυξημένη εγρήγορση.

Η επικοινωνιακή αποτυχία των ελληνικών ελίτ, οι οποίες δεν κατόρθωσαν να έρθουν σε μια «γραμμική» επικοινωνία με την κοινωνία την οποία αντιπροσώπευαν, οδήγησε μεγάλα τμήματα της κοινωνίας σε κατάσταση απάθειας και αποχής από τα «κοινά» και σε μια ωφελιμιστική και ατομικιστική αντίληψη των πραγμάτων.

Κατ' αυτόν τον τρόπο η ελληνική κοινωνία αναγκάστηκε να καλύψει δυσαναπλήρωτα κενά τόσο σε εξοπλιστικό όσο και πρωτίστως σε ηθικό επίπεδο, εν μέσω δύσκολων δημοσιονομικά καταστάσεων και σε μια εποχή γενικευμένων ανακατατάξεων.

Abstract

The "Imia Crisis" was a painful, for the Greek side, episode in the long continuum of modern Greek-Turkish relations. The handling process of the Crisis was a typical manifestation of the pathologies characterizing both the Greek state and the Greek society, which constitutes the former's political expression.

The Greek society, in the post-Crisis period, found itself not only incompletely informed on what happened during the night of January 30-31, 1996 but also forced to experience, Greek society found itself incompletely informed about everything that happened on the night of January 30-31, 1996, called to experience the loss of three members of the Armed Forces and to accept what had been done.

Although essentially Greek sovereignty did not suffer any decrease, formally, as a result of the Crisis, since what was agreed the following year in Madrid did not affect Greek sovereignty, nevertheless the whole handling of that fateful night awakened nightmares of the past, as far as the Greek-Turkish confrontation is concerned and led to collective anxiety and uncertainty.

Although Greek society entered the phase of denial, the most characteristic example of which was the electoral reward "retrospectively" of the government that handled the crisis, however, the Greek citizens experienced without awareness the archetype of 'shadow' along with a bitterness deep within their personal unconscious, which contributed to finally experiencing the crisis as a "collective" mourning. Even worse, the Greek political elites were excessively responsible for the society not being able to fully experience all the stages of this mourning, failing to draw the appropriate conclusions, which nowadays it is called upon to discover after the fact, in borderline situations that require increased vigilance .

The communication failure of the Greek elites, which did not manage to come to a "linear" communication with the society they represented, led large parts of the society to a state of apathy and abstinence from the "commons" and to an individualistic perception of the things.

In this way, the Greek society was forced to fill gaps that could not be filled both in terms of military equipment and, above all, in terms of morale, in the midst of difficult fiscal situations and in an era of geopolitical upheaval in general.

Εισαγωγή

Η ιδιαίτερη γεωγραφική θέση του χώρου, ο οποίος αποτελείται από την ελληνική χερσόνησο, το Αιγαίο Πέλαγος αλλά και τις μεγαλονήσους Κρήτη και Κύπρο, ανάγκασε διαχρονικά τους κατοίκους του να βρίσκονται σε συνεχή αλληλεπίδραση και αλληλεξάρτηση μεταξύ τους. Ειδικότερα ο χώρος του Αιγαίου Πελάγους, αποτελούμενος από τις δύο ακτές, δυτική και ανατολική, υπήρξε πεδίο σφοδρών συγκρούσεων ανάμεσα στις κρατικές οντότητες που είχαν συγκροτηθεί και λειτουργούσαν σε αυτές. Ο πρώτος μεγάλος πόλεμος στην περιοχή, γνωστός σε όλους ως «Τρωικός Πόλεμος», ενέπλεξε όλες τις τότε σημαντικές δυνάμεις. Όπως απέδειξε η νεότερη επιστημονική έρευνα, αναφορές στις δύο αντιμαχόμενες πλευρές βρέθηκαν στα αρχεία της χιτιτικής αυτοκρατορίας, στα οποία οι μεν Αχαιοί επιδρομείς κατά της Τροίας ταυτίστηκαν με την εγγραφή «Αχιγιάβα», ένας δε πρίγκιπας της πόλης αυτής, ενδεχομένως ο Πάρις-Αλέξανδρος αναφέρεται ως «Αλακσαντού», απόδειξη ότι η πολεμική αυτή σύρραξη επηρέασε όλη την περιοχή (Forrer όπως αναφέρεται στο Muhly, 1974).

Πληθώρα ιστορικά καταγεγραμμένων εποικισμών-μαζικών μετακινήσεων πληθυσμών, ίδρυσης πόλεων, εμπορικών ανταλλαγών και πολεμικών συγκρούσεων αποδεικνύουν την αλληλεξάρτηση και αλληλεπίδραση του αιγαιακού χώρου με τον αντίστοιχο μικρασιατικό. Χαρακτηριστική είναι η μυθική μορφή του Σαρπηδόνο. Μινωίτης πρίγκιπας, γιός του Δία και της Ευρώπης, αδελφός του Μίνωα και του Ραδάμανθυ, μετανάστευσε από την Κρήτη στην περιοχή της Λυκίας, στην μικρασιατική ενδοχώρα, της οποίας κατέστη βασιλεύς. Μάλιστα, σύμφωνα με μια άλλη εκδοχή, η οποία τον αναφέρει σαν γιό του Δία και της Λαοδάμειας, εμφανίζεται να σκοτώνεται κατά τον Τρωικό Πόλεμο σε μονομαχία με τον Πάτροκλο, πολεμώντας δηλαδή στο πλευρό των Τρώων κατά των Αχαιών.

Ο λόγος των μακραίωνων αυτών διενέξεων για τον έλεγχο της περιοχής είναι ότι ουσιαστικά αποτελεί το «κέντρο του κόσμου» ή όπως τον ονομάτιζαν οι αρχαίοι κάτοικοι της ελληνικής χερσονήσου, «ο ομφαλός της Γης». Πράγματι, αν κάποιος παρατηρήσει έναν χάρτη, εύκολα θα διαπιστώσει ότι ο αιγαιακός χώρος βρίσκεται στο κέντρο διαδοχικών ομόκεντρων περιφερειών του πλανήτη.

Σε μακροεπίπεδο αποτελεί το σημείο επαφής τριών ηπείρων, ενώ σε μικροεπίπεδο ενώνει την ευρύτερη Βαλκανική και τον Εύξεινο Πόντο με την Παλαιστίνη και την Μέση Ανατολή. Οι περιοχές αυτές είναι από τις πλουσιότερες του πλανήτη, που λόγω κλίματος είναι ιδιαίτερα παραγωγικές ειδικά σε τρόφιμα, γι' αυτό και οι πολιτισμοί που αναπτύχθηκαν στην περιοχή αναπτύχθηκαν ταχύτατα.

Με την έλευση της βιομηχανικής εποχής και την υιοθέτηση του ορυκτού πετρελαίου ως κύριου καυσίμου για τις πάσης φύσης μηχανές, η ανακάλυψη εκτεταμένων πετρελαιοφόρων πεδίων πλησίον της Μεσογείου και του Αιγαίου, αύξησε κατακόρυφα την σημασία της ευρύτερης περιοχής. Η εξέλιξη αυτή οδήγησε τις εκάστοτε μεγάλες δυνάμεις της υψηλίου, οι οποίες μέχρι και τα τέλη του 20^{ου} αιώνα ήταν ευρωκεντρικές, σε προσπάθειες ελέγχου της περιοχής. Ήδη και πριν τις δύο επαναστάσεις του 18^{ου} αιώνα, της βιομηχανικής (οικονομικής) και της γαλλικής (πολιτικής), η παρουσία των ισχυρών δυτικοευρωπαϊκών κρατών υπήρξε ολοένα και πιο εμφανής. Με την εμφάνιση της νέας μεγάλης δύναμης, της Ρωσίας, στις αρχές του 18^{ου} αιώνα, και της φιλοδοξίας της να ελέγξει, αν όχι κυριαρχήσει στην Εγγύς Ανατολή, το γεωπολιτικό παίγνιο στην περιοχή έλαβε νέες διαστάσεις.

Η δημιουργία του νέου ελληνικού κράτους, όπως αυτή συνέβη στις αρχές του 19^{ου} αιώνα, ευθύς εξ αρχής εντάχθηκε στο πλαίσιο αυτού του ευρύτερου γεωπολιτικού παιχνιδιού. Ο αγγλορωσικός ανταγωνισμός εγκλώβισε την εξωτερική πολιτική του νέου κράτους μέσα σε στενά, έως ασφυκτικά, πλαίσια. Η εν συνεχεία εμφάνιση του ιταλικού επεκτατισμού και του γερμανικού αναθεωρητισμού, δυσχέρανε ακόμη περισσότερο το ελληνικό κράτος, το οποίο διέθετε μεν μια μακράιωνη παράδοση πολιτικής και πολιτιστικής παράδοσης, δεν είχε κατορθώσει όμως να συγκροτήσει θεσμούς ανάλογους προς το παρελθόν αυτό. Η ασαφής επίκληση στην κοινή καταγωγή των νεοελλήνων και σε κάποιες ασαφείς φιλοσοφικές ή ακόμη και πρακτικές κυβερνητικές αρχές (οι οποίες όμως δεν αντιστοιχούσαν στην νεωτερική εποχή που ξημέρωνε), δεν επαρκούσαν για την ανάπτυξη της δέουσας ικανότητας συνδυασμού των δυνάμεων και των ιδιαιτεροτήτων του νέου κράτους και της κοινωνίας που το στήριζε.

Το αποτέλεσμα ήταν η εκδήλωση της πρώτης σημαντικής εσωτερικής κρίσης, η οποία ονομάστηκε «εθνικός διχασμός», η οποία απείλησε και αυτήν ακόμη την ενότητά του και οδήγησε σε μια οδυνηρή ήττα. Ήττα η οποία είχε δραματικές συνέπειες για την εσωτερική συνοχή της κοινωνίας, αφήνοντας βαθιές πληγές που ακόμη δεν έχουν θεραπευτεί και επηρεάζουν καταλυτικά τις εξελίξεις ακόμη και στις μέρες μας. Άλλωστε η πλέον δραματική συνέπεια της κρίσης αυτής, υπήρξε η για πρώτη φορά, μετά από τέσσερις χιλιετίες, παντελής εξάλειψη της ελληνικής παρουσίας στην ανατολική ακτή του Αιγαίου και στην περιοχή των Στενών.

Η εξέλιξη αυτή ήταν εξαιρετικά καταστροφική, αφού η μικρασιατική ενδοχώρα και τα παράλια της είχαν αποτελέσει επί χιλιετίες πηγή πλούτου για τους ελληνικούς πληθυσμούς, ακόμη και υπό οθωμανική κυριαρχία. Η σύγχρονη Ελλάδα ποτέ δεν ξεπέρασε οικονομικά, γεωπολιτικά αλλά και ηθικά την ήττα του 1922.

Η σημαντικότερη επίπτωση όλων αυτών υπήρξε η ανάπτυξη στην ελληνική πλευρά, ειδικά στις ελίτ από την οποία προέρχονται διαχρονικά η πολιτική και διπλωματική εκπροσώπηση του ελληνικού κράτους, η εκδήλωση διάθεσης για «εξημέρωση του θηρίου» μέσω της σύμπλευσης με αυτό, ασχέτως κόστους. Πράγματι, σχεδόν αμέσως την επαύριο της ήττας, καταβλήθηκαν από ελληνικής πλευράς σοβαρές προσπάθειες «συμφιλίωσης» με την νεοπαγή Τουρκική Δημοκρατία, οι οποίες οφειλόντουσαν σε εκβιαστικές πιέσεις του ξένου παράγοντα, ενόψει κατ' αρχήν του επελαύνοντος μπολσεβικισμού, αλλά και του αναγεννημένου, εν συνεχεία, γερμανικού αναθεωρητισμού. Στην επίπονη αυτή διαδικασία, οι Έλληνες πολιτικοί ταγοί ανεξαρτήτως πολιτικής απόχρωσης, εμφανίστηκαν να σύρονται στην Άγκυρα, ο ένας μετά τον άλλον, με την αρχή να γίνεται από τον ίδιο τον αρχιτέκτονα της ελληνικής στρατηγικής επέκτασης κατά την δεκαετία του 1910-1920, Ελευθέριο Βενιζέλο, ακολουθούμενος μερικά έτη αργότερα, από τον ιδεολογικό του αντίπαλο Ιωάννη Μεταξά. Με άλλα λόγια εμφανίστηκε η εικόνα ενός ελληνικού κράτους που είχε ένα ελληνικό κράτος, να έχει περιέλθει σε μια κατάσταση οικιοθελούς και ακραίας σύμπλευσης και κατευνασμού, αν όχι υποταγής, απέναντι σ' ένα κράτος του οποίου οι ηγετικές ελίτ ευθυνόταν για τον θάνατο, τον εκτοπισμό αλλά και την φυσική εξόντωση χιλιάδων Ελλήνων.

Ειδικά η παραίτηση του Ελευθερίου Βενιζέλου¹ από τις απαιτήσεις για αποζημιώσεις των χαμένων περιουσιών των μικρασιατών και ανατολικοθρακιωτών προσφύγων, προξένησε τεράστια πληγή στο σώμα των νέων αυτών πολιτών του ελληνικού κράτους, οι οποίοι πάλευαν να επιβιώσουν μέσα σε άθλιες συνθήκες, οδηγώντας πολλούς από αυτούς να διάκεινται πλέον απόλυτα εχθρικά προς το ελληνικό κράτος και τους θεσμούς του. Ο ψυχολογικός αυτός διχασμός αποτελεί την αφετηριακή βάση της δυσπιστίας ενός διόλου ευκαταφρόνητου ποσοστού Ελλήνων πολιτών προς τις Ένοπλες Δυνάμεις.

Οι εσωτερικές και εξωτερικές εξελίξεις κατά τον υπόλοιπο 20^ο αιώνα δεν διευκόλυναν επ' ουδενί την επούλωση των πληγών αυτών, οδηγώντας τέσσερα μόλις χρόνια πριν το τέλος του αιώνα, το 1996, σε άλλη μια οδυνηρή, όχι τόσο ουσιαστική, όσο ψυχολογική, ήττα. Η «Κρίση των Ιμίων», όπως αποκλήθηκε, έβλαψε γι' άλλη μια φορά τον ήδη σημαντικά τραυματισμένο, από την ήττα του '22 στην Μικρασία και την ήττα του '74 στην Κύπρο, ψυχισμό του νεοέλληνα.

Οι βάσεις της τραυματικής εμπειρίας της ελληνικής κοινωνίας, εδράζεται στην φιλειρηνική αντίληψη που ασπάζεται για τη ζωή ο Έλληνας. Οι ελληνικοί πληθυσμοί, έχοντας αυθύπαρκτη πολιτική παρουσία επί χιλιετίες, κατά την διάρκεια των οποίων διαβιούσαν στα πλαίσια ανεξάρτητων ή σημαντικά αυτόνομων κρατικών οντοτήτων, έχοντας δε «πονέσει» εξαιτίας της απώλειας αναρίθμητων συμπατριωτών τους, ανέπτυξαν μια νοοτροπία ανεκτικότητας και φιλειρηνισμού.

Η ίδια η Ιλιάδα στην ουσία αποτελεί ένα «μνημόσυνο» για τους τόσους ήρωες που χάθηκαν πολεμώντας. Ο θρηνητικός τόνος του έπους αυτού είναι αδιαμφισβήτητος, συμβαδίζει δε απόλυτα με την προβολή των ιδανικών προάσπισης της πατρίδας, της οικογένειας και της κοινωνικής καταξίωσης. Όπως τέθηκε το ζήτημα από ένα επιφανή εκπρόσωπο της νέας ελληνικής διανόησης, τον Κωνσταντίνο Καβάφη, ο πόλεμος στην Τροία έγινε για ένα

¹ Χαρακτηριστική είναι επίσης η συμφωνία μεταξύ Βενιζέλου και Ινονού, η οποία αποσκοπούσε στην αποφυγή ενός εξοπλιστικού ανταγωνισμού στο ναυτικό πεδίο, μεταξύ των δύο χωρών. Η βασική πρόβλεψη της συμφωνίας ήταν ότι η κάθε χώρα, Ελλάδα και Τουρκία, θα ειδοποιούσε την άλλη, σε περίπτωση που σκόπευε να προβεί σε παραγγελίες πολεμικών σκαφών. Από ελληνικής πλευράς, η επιδίωξη ήταν να υπάρξει ένα μορατόριουμ, το οποίο θα επέτρεπε στην χώρα να κατευθύνει πολύτιμους πόρους προς την εσωτερική ανάπτυξή της και την αποκατάσταση των μικρασιατών προσφύγων. Πηγή: [Η "Γαλάζια Πατρίδα" του Κεμάλ και το δόγμα Βενιζέλου - sipress.gr](http://www.sipress.gr).

«πουκάμισο αδειανό». Η διατύπωση αυτή είναι προϊόν της θλίψης για την απώλεια αναρίθμητων ζώων, κατά την μακραίωνη ύπαρξη της ελληνικής εθνότητας. Θλίψη η οποία αποτέλεσε διαχρονικά και την βάση της ανάπτυξης της ελληνικής πολιτικής ιδεολογίας, όπως αυτή εκφράστηκε μέσα από τα κείμενα των φιλοσόφων, των τραγωδών αλλά και των πολιτικών. Γιατί ο Θρύλος της Αντιγόνης, τι άλλο εκφράζει πέραν μιας άφατης θλίψης για την απώλεια τόσων ζώων. Ομοίως ο Επιτάφιος του Περικλή, τι άλλο εξέφραζε πέραν μίας προσπάθειας δικαιολόγησης των απωλειών στον πόλεμο. Ένα πόλεμο την νομιμοποίηση του οποίου επιδίωκε ο Αθηναίος ηγέτης να δικαιολογήσει.

Αυτή ακριβώς η θλίψη είναι αυτό που οδήγησε στον οικιοθελή εκχριστιανισμό των Ελλήνων, αφού αυτός ο «νέος» Θεός που κηρύχθηκε από έναν αποσυνάγωγο, όπως ήταν ο Παύλος, έδινε απαντήσεις στα υπαρξιακά ερωτήματα της ελληνικής κοινωνίας. Δεν είναι άλλωστε τυχαίο, ότι ο πλέον επιδραστικός πατέρας της Ορθόδοξου Εκκλησίας είναι ο Γρηγόριος ο Παλαμάς, ο εισηγητής του «Ησυχασμού». Η βάση της αντίληψης της ελληνικής κοινωνίας είναι ησυχαστική, ανεκτική, συμβιβαστική. Οι Έλληνες αποζητούν την ησυχία, την ηρεμία, την ισορροπία. Γι' αυτό και στρέφονται κατά του οποιουδήποτε απειλεί την ισορροπία. Στην πρόσφατη ιστορία τους, πύκνωσαν το '40 τις τάξεις του Στρατού, πολεμώντας κατά του φασισμού ενώ κατά την μεταπολεμική περίοδο επιδίωξαν με κάθε θυσία την εγκαθίδρυση ενός δημοκρατικού πολιτεύματος.

Η ελληνική κοινωνία, όταν έχει την δυνατότητα να εκφραστεί γνήσια όπως αυτή θέλει, προτιμά να «πονέσει» κρυφά, μέσα της, παρά να παρασυρθεί σε ακραίες ενέργειες. Προτιμά ν' αποθέσει την λύση των δυσάρεστων καταστάσεων στον Χρόνο, στην εξέλιξη των πραγμάτων και όχι σε σπασμωδικές ενέργειες. Η ελληνική κοινωνία ξέρει να σηκώνει στους ώμους της το πένθος, είτε συλλογικό, είτε ατομικό, αναμένοντας την επέμβαση της «Θείας Δίκης». Η συμπεριφορά της δεν είναι ορθολογική, είναι βασισμένη στο θυμικό και στην πίστη σε μια μεταφυσική τάξη πραγμάτων.

Οι διαπιστώσεις αυτές θ' αποτελέσουν τη βάση της ανάλυσης του θέματος της παρούσας διατριβής, η οποία αποσκοπεί στην μελέτη των ψυχολογικών επιπτώσεων της Κρίσης των Ιμίων, και στην εξακρίβωση των ενεργειών εκείνων που οδήγησαν στο να εξελιχθεί μια καθαρά στρατιωτική κρίση σε βαθιά πολιτική

και κοινωνική, προκαλώντας τον τραυματισμό της ελληνικής κοινωνίας και την αφύπνιση του «εφιάλτη» του διχασμού.

Η μελέτη βασίστηκε σε σχετική βιβλιογραφία, δηλαδή σε βιβλία απομνημονευματικού χαρακτήρα, κάποιων εκ των κύριων πρωταγωνιστών, αλλά και σε βιβλία που αναφέρονται στην κρίση και στις πτυχές της. Επίσης βασίστηκε στην αρθρογραφία των κυριότερων ελληνικών εφημερίδων της περιόδου και στο πως αυτές παρουσίασαν την κρίση και τους χειρισμούς των εμπλεκόμενων σε αυτήν και στ' αντίστοιχα πρωτοσέλιδα των τουρκικών εφημερίδων και στην ανάλυση του τόνου που αυτά κινούνταν. Τέλος, έγινε χρήση σχετικής επιστημονικής βιβλιογραφίας, από τον χώρο της επιστήμης της ψυχολογίας αλλά και των Διεθνών Σχέσεων, λόγω της συνάφειας του αντικειμένου της κρίσης και των ενεργειών των άμεσα εμπλεκόμενων σε αυτή.

Μεθοδολογική ανάλυση. Πρώτα συμπεράσματα πάνω στο αντικείμενο των ελληνοτουρκικών σχέσεων επί τη βάσει των σχετικών επιστημών.

Η ερευνητική εξέταση ενός θέματος όπως οι ψυχολογικές επιπτώσεις της Κρίσης των Ιμίων προϋποθέτει την προσέγγιση του θέματος υπό το πρίσμα των θεωριών που έχουν αναπτυχθεί στο πλαίσιο περισσότερων από μία επιστήμες. Οποσδήποτε η κυρίαρχη προσέγγιση πρέπει να προέλθει από την επιστήμη της Ψυχολογίας και ειδικότερα του κλάδου που μελετά την ψυχολογία της μάζας, ενός συνόλου δηλαδή ατομικών περιπτώσεων.

Προκειμένου όμως να καταστεί δυνατή η μελέτη των ψυχολογικών επιπτώσεων της κρίσης αυτής, θ' απαιτηθεί να περιγραφούν, έστω και συνοπτικά, οι καταστάσεις που οδήγησαν σε αυτή, προκειμένου ν' αξιολογηθούν οι αποφάσεις και οι ενέργειες των ηγετικών προσώπων της ελληνικής πλευράς, οι οποίες οδήγησαν στα αποτελέσματα της κρίσης και τα οποία επηρέασαν τον συλλογικό ψυχισμό της ελληνικής κοινωνίας. Για τον σκοπό αυτό απαιτείται η περιγραφή της Κρίσης των Ιμίων από την σκοπιά τόσο της επιστήμης των διεθνών σχέσεων, όσο και από την σκοπιά του Διεθνούς Δικαίου. Επίσης θ' απαιτηθεί μια σύντομη αναφορά στην τέχνη του χειρισμού κρίσεων και στις κυριότερες θεωρίες που την διέπουν.

Στο σημείο αυτό κρίνεται απαραίτητη η εξής διευκρίνηση: κάθε θεωρία στον χώρο των επιστημών αποτελεί κι ένα «εργαλείο» εκτίμησης και ερμηνείας των πραγμάτων με τα οποία αυτή καλείται ν' ασχοληθεί, στην προσπάθειά της να προτείνει λύσεις στα προβλήματα που καλείται ν' αντιμετωπίσει. Μια θεωρία παρέχει έναν τρόπο σκέψης, ο οποίος όμως δεν είναι αλάνθαστος, ούτε απόλυτος. Ειδικά στον τομέα των ανθρωπιστικών επιστημών, η όλη διανοητική διεργασία πρέπει ν' αφήνει σημαντικά περιθώρια για μια ευέλικτη θεώρηση των πραγμάτων. Η διαπίστωση αυτή είναι εξαιρετικά σημαντική για επιστήμες όπως οι Διεθνείς Σχέσεις ή η Νομική επιστήμη, αφού η μονόπλευρη εκτίμηση και ερμηνεία μπορεί να οδηγήσει σε αδιέξοδα και αποτυχίες, με σημαντικές επιπτώσεις.

Ο συνδυασμός των δογμάτων και θεωριών της κάθε επιστήμης επιτρέπει την εξαγωγή γενικών και ειδικών συμπερασμάτων. Εν προκειμένω, η κριτική επί

των διαχρονικών αδυναμιών της ελληνικής συμπεριφοράς στις ελληνοτουρκικές σχέσεις, στο διεθνολογικό και δικαιοτικό επιστημονικό πεδίο, θα επιτρέψει την εξήγηση των αισθημάτων απογοήτευσης και συλλογικής κατάθλιψης του σώματος των Ελλήνων πολιτών και στο γιατί η ελληνική κοινωνία βίωσε ως πένθος την συγκεκριμένη Κρίση.

Διεθνείς Σχέσεις και Διεθνές Δίκαιο: μια αμφίδρομη σχέση.

Οι διεθνείς σχέσεις, ως ανεξάρτητος επιστημονικός κλάδος, αναπτύχθηκε μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο προκειμένου να ερμηνευτεί η επιθετικότητα στις διακρατικές σχέσεις, σε μια προσπάθεια να εγκαθιδρυθεί μια διεθνής διαδικασία πρόληψης και αποτροπής των πολεμικών συγκρούσεων (Κουσκουβέλης, 2007: 22). Οι διεθνείς σχέσεις δεν σχετίζονται με το διεθνές δίκαιο, αφού το μεν δίκαιο κινείται μέσα σε πιο στενά πλαίσια, επιχειρώντας να δημιουργήσει μια διεθνή νομιμότητα, ενώ οι διεθνείς σχέσεις επιχειρούν να εξάγουν συμπεράσματα και να παρέχουν έναν συμβουλευτικό οδηγό προς τις κυβερνήσεις που έχει σαν σκοπό την πρακτική αντιμετώπιση των διεθνών διαφορών, χωρίς την αναφορά σε μια μη υπαρκτή εν τοις πράγμασι, διεθνή τάξη. Εν ολίγοις, για την επιστήμη των διεθνών σχέσεων το διεθνές σύστημα είναι άναρχο και άτακτο, και ως τέτοιο αντιμετωπίζεται, ενώ αντίθετα, το διεθνές δίκαιο προσπαθεί να δημιουργήσει μια διεθνή έννομη τάξη, στην οποία θα υπάγονται όλες οι ενέργειες των διεθνών δρώντων.

Η επιστήμη των διεθνών σχέσεων και η επιστήμη του διεθνούς δικαίου, αποτελούν δηλαδή τα δύο άκρα αντίθετα στην προσπάθεια της ανθρωπότητας να εντάξει την διεθνή διακρατική ανθρώπινη δραστηριότητα σ' ένα ορθολογικό ερμηνευτικό πλαίσιο. Χωρίς φυσικά ν' αποκλείεται η αλληλεπίδραση μεταξύ των δύο αυτών άκρων, αφού τα συμπεράσματα από την σπουδή των διεθνών σχέσεων πολλάκις μετουσιώνονται σε κανόνες του διεθνούς δικαίου, οι δε κανόνες του δικαίου αυτού προσφέρουν μια στέρεη βάση στην οποία μπορούν να βασίζονται οι προσπάθειες διαχείρισης της διακρατικής συμπεριφοράς.

Οι διεθνείς σχέσεις λοιπόν, προϋποθέτουν κατ' αρχήν την ύπαρξη ενός διεθνούς συστήματος κρατών, τα οποία συσχετίζονται και αλληλεπιδρούν μεταξύ τους με ποικίλους τρόπους. Οι σχέσεις μεταξύ των κρατών, είναι εμπορικές, οικονομικές, πολιτιστικές και ως συνέπεια αυτών, πολιτικές. Όπου

υπάρχει όμως πολιτική, υπάρχει και ανταγωνισμός. Ο ανταγωνισμός μεταξύ των κρατών είναι κυρίως ειρηνικός, με τον πόλεμο ν' αποτελεί, τουλάχιστον σε θεωρητικό επίπεδο, μια απευκταία ανθρώπινη δραστηριότητα. Όπως όμως έχει αποδειχθεί στην ανθρώπινη ιστορία, όλοι «ξορκίζουν» τον πόλεμο, και όλοι δεν διστάζουν να καταφύγουν σε αυτόν.

Συνήθως ο πόλεμος συνιστά εξαγωγή των εσωτερικών αδιεξόδων της κοινωνίας που απαρτίζει ένα κράτος. Άλλες φορές αποτελεί την έκφραση της ιδεολογίας ενός κράτους και της πλεονάζουσας ενεργητικότητας των κοινωνικών στρωμάτων που το απαρτίζουν. Πράγματι, ο εσωτερικός δυναμισμός μιας κοινωνίας, δημογραφικός, οικονομικός, πολιτισμικός, εκδηλώνεται με επιθετικότητα, η οποία αποσκοπεί στην επιβολή ελέγχου σε γειτονικά και όχι μόνο κράτη. Οι συνθήκες αυτές περιγράφονται από την θεώρηση του Κλασικού Ρεαλισμού, ο οποίος θεωρεί ως κύρια παράμετρο της διεθνούς συμπεριφοράς των κρατών, την άνευ όρων επιδίωξη του κρατικού συμφέροντος (Κουσκουβέλης, 2007: 59-61). Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η γενεσιουργός αιτία εμπλοκής της Γερμανίας κατ' αρχάς στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο και εν συνεχεία στον Β', που δεν ήταν άλλη από τον βιομηχανικό και δημογραφικό δυναμισμό της γερμανικής κοινωνίας, η οποία έχοντας μείνει πίσω στην αποικιοκρατική κούρσα των άλλων ευρωπαϊκών εθνών, έτρεφε αισθήματα μνησικακίας, θεωρώντας ότι στερούνταν ευκαιριών προσπορισμού και εκμετάλλευσης πρώτων υλών (Fischer όπως αναφέρεται στο Kaiser, 1983: 442).

Αυτή η αναζήτηση πλούτου αποτελεί και την κύρια αιτία πρόκλησης των διεθνών συγκρούσεων από καταβολής κόσμου. Πάντοτε οι πολεμικές διενέξεις γίνονται για τον έλεγχο γης, η οποία έχει κάτι να προσφέρει. Από αρόσιμη γη, μέχρι εκτάσεις με αποθέματα πολύτιμων μετάλλων ή άλλης μορφής ορυκτό πλούτο, όπως το πετρέλαιο. Για θαλάσσιες εκτάσεις, ιδιαίτερα σημαντική είναι η αλιεία, ειδικά για πολυπληθή κράτη τα οποία έχουν την ανάγκη να τροφοδοτήσουν τον πληθυσμό τους. Άλλωστε μια από τις βασικές σκοπιμότητες που οδήγησαν στην διαμόρφωση της νομικής έννοιας της Αποκλειστικής Οικονομικής Ζώνης (ΑΟΖ) ήταν αυτή ακριβώς η ανάγκη καθορισμού των θαλάσσιων ορίων μεταξύ κρατών με ακτές στους ωκεανούς, τα οποία επιζητούσαν τρόπους να θρέψουν τους πληθυσμούς τους. Η ΑΟΖ

προσέθεσε την οριζόντια στήλη νερού και την επιφάνεια της θάλασσας στην ήδη προβλεπόμενη δυνατότητα εκμετάλλευσης του βυθού και του υπεδάφους από ένα παράκτιο κράτος, επιτρέποντας δηλαδή την πλήρη εκμετάλλευση, σε όλο της το εύρος, της θαλάσσιας έκτασης. Η ΑΟΖ δεν αναιρεί την έννοια της υφαλοκρηπίδας, η οποία συνεχίζει να υφίσταται και η οποία διέπει την εκμετάλλευση του βυθού και του θαλάσσιου υπέδαφους (Στεργίου, 2020: 2).

Η απαίτηση για παγίωση της έννοιας της ΑΟΖ προήλθε από τα κράτη της Λατινικής Αμερικής, τα οποία αντιμετωπίζουν την πρόκληση να συντηρήσουν τους μεγάλους πληθυσμούς τους με φθηνές πηγές τροφίμων (Περού, Χιλή, Ισημερινός και Κόστα Ρίκα) και τα οποία με την διακήρυξη του Σαντιάγο του 1952, διεκδίκησαν και αυτά την εκμετάλλευση των θαλασσίων εκτάσεων μέχρι 200 ναυτικά μίλια από τις ακτές τους (Leanza U. & Caracciolo M. C., 2014: 177). Οι απαιτήσεις για εκμετάλλευση άλλων πλουτοπαραγωγικών πηγών, εμφανίστηκαν σε επόμενο χρόνο, σαν συνέπεια της εξέλιξης της τεχνολογίας εξορύξεων από μεγάλα βάθη. Οι παράμετροι αυτές θα μας απασχολήσουν σε επόμενη ενότητα στην οποία θα γίνει αναφορά στο διεθνές δίκαιο της θάλασσας, όπου θα μας βοηθήσουν να κατανοήσουμε την ουσία της ελληνοτουρκικής διαμάχης, κατά τα πρόσφατα χρόνια και το γιατί η γειτονική χώρα εμφανίζεται επιθετική.

Στον χώρο λοιπόν της επιστήμης των διεθνών σχέσεων, κατόπιν πολυετούς έρευνας και μελέτης, διατυπώθηκαν οι βασικές δυνατότητες που χαρακτηρίζουν τη συμπεριφορά των κρατών στις μεταξύ τους σχέσεις. Οι συμπεριφορές αυτές μπορούν να κωδικοποιηθούν σε συγκεκριμένες επιλογές εσωτερικής και εξωτερικής πολιτικής, οι οποίες απορρέουν από τις θεμελιώδεις επιλογές του κάθε κράτους και της κοινωνίας που το στηρίζει. Διότι είναι μεγάλης σημασίας να συνειδητοποιηθεί ότι ένα κράτος είναι κατ' ουσίαν ένας απρόσωπος θεσμός, ο οποίος στηρίζεται σε μια κοινωνία πολιτών ή υπηκόων, σε μια κοινωνική «μάζα» ανθρώπων όλων των δυνατών υπόβαθρων, κοινωνικού, πολιτιστικού, οικονομικού, μορφωτικού ή θρησκευτικού.

Κατ' αρχήν τίθεται το κύριο ερώτημα. Μπορεί ένα συγκεκριμένο κράτος να επιλέξει την αποχή από το διεθνές σύστημα; Ή επιβάλλεται να συμμετέχει σε αυτό; Παραδείγματος χάριν οι ΗΠΑ το 1823, εκμεταλλευόμενες την γεωγραφική τους απομόνωση, επέλεξαν τον απομονωτισμό, όχι μόνο για τις ίδιες αλλά και

για την υπόλοιπη ήπειρο στην οποία ανήκουν (δόγμα Μονρόε). Ομοίως, συγκεκριμένα κράτη, όπως η Σουηδία ή η Ελβετία, εκμεταλλευόμενες την «έκκεντρη» θέση τους ως προς την υπόλοιπη ευρωπαϊκή ήπειρο, κατόρθωσαν να παραμείνουν ουσιαστικά ουδέτερες κατά τους τελευταίους δύο αιώνες των μεγάλων πολεμικών αναμετρήσεων.

Στην περίπτωση όμως της Ελλάδας μπορεί να τεθεί ένα τέτοιο ζήτημα; Όπως απέδειξε η εθνική περιπέτεια των ετών 1915-1917, μάλλον κάτι τέτοιο είναι αδύνατον, ακόμη και στην περίπτωση που το διεθνές σύστημα βρίσκεται σε ηρεμία, όπως για παράδειγμα με τη λήξη του Ψυχρού Πολέμου, κατά την δεκαετία του '90, παρά ταύτα, στο άμεσο γεωπολιτικό περιβάλλον της χώρας επικρατούσε υπό διάφορες μορφές η αστάθεια και η επιθετικότητα.

Πράγματι, παρά την εξάλειψη των απειλών από σχεδόν όλες τις άλλες κατευθύνσεις (ιταλικός επεκτατισμός, σλαβικός αλυτρωτισμός, βουλγαρική επιθετικότητα), εν τούτοις η κυρίαρχη απειλή, με σαφή υπαρξιακά χαρακτηριστικά για το ελληνικό κράτος, αυτή της Τουρκίας, όχι μόνο συνέχισε να υφίσταται, αλλά οδήγησε επιπλέον την χώρα σε μια σοβαρή κρίση, με σημαντικές επιπτώσεις αντικειμενικές και υποκειμενικές. Όχι μόνο αμφισβητήθηκαν κυριαρχικά δικαιώματα του ελληνικού κράτους στον αιγαιακό χώρο, αλλά ετέθησαν και υπαρξιακά διλήμματα στο εσωτερικό της ελληνικής κοινωνίας, τα οποία μέχρι σήμερα υποβόσκουν.

Επιπλέον, λόγω της στρατηγικής σημασίας του ελλαδικού χώρου, το ελληνικό κράτος καλείται διαρκώς από τη συγκρότησή του να ισορροπήσει μεταξύ των επιδιώξεων των μεγάλων δυνάμεων του πλανήτη. Άρα είναι απόλυτα φανερό ότι η Ελλάδα σε καμία περίπτωση δεν μπορεί να επιλέξει μια πολιτική αποχής από τις διεργασίες του διεθνούς συστήματος.

Για μια χώρα λοιπόν που δεν μπορεί ν' αποφεύγει τις διεθνείς διεργασίες, οι επιλογές που έχει, σύμφωνα με την κατηγοριοποίησή τους από την επιστήμη των διεθνών σχέσεων, είναι η ηγεμονία, η εξισορρόπηση και η υποχωρητικότητα (Κουσκουβέλης, 2007: 191). Όπως είναι φυσικό, η πρώτη επιλογή για μια χώρα με τον πληθυσμό και την έκταση της Ελλάδας, δεν είναι μια βιώσιμη επιλογή. Θα μπορούσε ίσως κάποιος να αντιτείνει ότι ενδεχομένως η Ελλάδα θα μπορούσε ν' αποτελεί την ηγεμονική δύναμη στα Βαλκάνια και την

Εγγύς Ανατολή, προοπτική η οποία απωλέσθηκε, παρά τις κατά καιρούς παρουσιαζόμενες ευκαιρίες, λόγω των εσωτερικών αβελτηριών του ελληνικού κράτους, είτε σε θεσμικό επίπεδο, είτε ως επιλογές των ελίτ και της κοινωνίας της².

Οι δύο επιλογές που απομένουν στη χώρα, ειδικά σε ότι αφορά στην αντιμετώπιση του προαιώνιου εχθρού, δηλαδή της Τουρκίας, είναι η εξισορρόπηση και η υποχωρητικότητα. Σύμφωνα με την θεωρία των διεθνών σχέσεων, οι δύο αυτές επιλογές χωρίζονται σε επιμέρους εναλλακτικές, οι οποίες έχουν συγκεκριμένες συνέπειες.

Μια χώρα που θα επιλέξει την πολιτική της εξισορρόπησης του αντιπάλου, έχει τρεις διακριτές δυνατότητες: την εσωτερική ενδυνάμωση, την αντίστοιχη εξωτερική και την χρήση ισχύος (Κουσκουβέλης, 2007: 189-190).

Η εσωτερική ενδυνάμωση προϋποθέτει την εσωτερική οργάνωση και προετοιμασία της χώρας. Η διαδικασία αυτή μπορεί να περιλαμβάνει ποικίλες μορφές αντιμετώπισης του προβλήματος της εξωτερικής επιβουλής, πάντοτε με ενέργειες στο εσωτερικό πεδίο της χώρας. Πρώτη και κύρια τέτοια δραστηριότητα πρέπει ν' αποτελέσει η θεσμική μεταρρύθμιση. Η μεταρρύθμιση αυτή προϋποθέτει με τη σειρά της ότι η απειλή έχει αναγνωρισθεί απ' όλους όσους συγκροτούν τις θεσμικές ελίτ της χώρας, δηλαδή τα πολιτικά κόμματα, τους πολιτειακούς άρχοντες και εν τέλει αυτή καθεαυτή την κοινωνία.

Η μεταρρύθμιση σε επίπεδο θεσμών θα πρέπει να οδηγήσει στην πρόβλεψη αντίστοιχων διαδικασιών με την χρήση των οποίων η πολιτεία θα διαβλέπει έγκαιρα την απειλή και θα προβαίνει στις κατάλληλες προπαρασκευαστικές ενέργειες ώστε να καταστεί εφικτή η αντιμετώπιση της. Αν και υπάρχουν άπειρα διαχρονικά παραδείγματα, η περίπτωση των δύο αραβοισραηλινών πολέμων, του 1967 και του 1973 είναι ιδιαίτερα χαρακτηριστική, προσιδιάζουν ιδιαίτερα δε στις καταστάσεις που αντιμετωπίζει μια σύγχρονη πολιτεία.

Στην πρώτη περίπτωση επελέγη από την ισραηλινή ηγεσία η επιλογή του προληπτικού πλήγματος, αν και αυτή κινείται οριακά σε σχέση με την

² Η πρώτη ευκαιρία απωλέσθηκε το 1922, η δεύτερη με τον αποτυχημένο χειρισμό του Κυπριακού και την απεμπόληση της ευκαιρίας του Σχεδίου Άτσεσσον και η Τρίτη με την κατάρρευση των κομμουνιστικών καθεστώτων, οπότε προβλήθηκε το όραμα της επενδυτικής και οικονομικής διεύθυνσης της χώρας στα Βαλκάνια.

καθιερωμένη πρακτική του διεθνούς δικαίου. Αν και στους κόλπους των Ισραηλινών ηγετών υφίσταντο διχογνωμίες σχετικά με την επιλογή αυτή του «πρώτου πλήγματος» (Kurtulus, 2007: 236), εν τούτοις η ανησυχία των Ισραηλινών ιθυνόντων ότι προϊόντος του χρόνου, η ανώτερη ποιοτικά αποτρεπτική ικανότητα του Ισραήλ, μπορεί και να χανόταν (Kurtulus, 2007: 237), δείχνει μια ηγεσία που «ανησυχεί» για το μέλλον της χώρας της και είναι έτοιμη ν' αναλάβει τις ευθύνες της.

Μάλιστα, η ισραηλινή στρατιωτική ηγεσία, έχοντας διδαχθεί απ' το αντίστοιχο αιφνιδιαστικό χτύπημα των γαλλικών αεροπορικών δυνάμεων, το 1956, οι οποίες κατέστρεψαν το σύνολο της αιγυπτιακής αεροπορίας στο έδαφος, όχι μόνο επέλεξαν ν' ακολουθήσουν την ίδια τακτική, αλλά φρόντισαν να καταστήσουν και τις ισραηλινές βάσεις σχετικά «άτρωτες» κατασκευάζοντας πρωτοποριακά για την εποχή υπόγεια καταφύγια για τα μαχητικά αεροσκάφη της ισραηλινής αεροπορίας (Kurtulus, 2007: 235). Το γεγονός αυτό προσέφερε στην ισραηλινή αεροπορική δύναμη την δυνατότητα να επιβιώσει σε ανάλογες περιπτώσεις, αποτελώντας σημαντικό πλεονέκτημα αυτής.

Στην δεύτερη περίπτωση, που το Ισραήλ δεν επέλεξε και πάλι να επιτεθεί προληπτικά, υπέστη στρατηγικό αιφνιδιασμό, ο οποίος, τουλάχιστον φαινομενικά, έθεσε υπό αμφισβήτηση την ίδια την ύπαρξη του ισραηλινού κράτους (Kurtulus, 2007: 228). Η ισραηλινή αντίδραση («αδράνεια») στην περίπτωση του Πολέμου του 1973 οφείλεται αφενός στους φόβους για έντονη διπλωματική αντίδραση από την διεθνή κοινότητα – δεδομένου και του «κακού» προηγούμενου των πολέμων του 1956 και του 1967 – αλλά και στην εμπιστοσύνη σχετικά με την ικανότητα του Ισραήλ ν' απορροφήσει ένα πρώτο πλήγμα (Castillo et al., 2006: 190). Εμπιστοσύνη, η οποία επιβεβαιώθηκε μεν, κόστισε όμως αρκετά σε πολύτιμο, για το ολιγάνθρωπο Ισραήλ, αίμα, αλλά και σε απώλειες πολεμικού υλικού.

Ένα επόμενο στάδιο της εσωτερικής ενδυνάμωσης είναι η εξοικείωση και προετοιμασία της κοινής γνώμης σχετικά με την πιθανότητα μιας πολεμικής σύρραξης (issat.dcaf.ch, χ.χ.). Η προετοιμασία της κοινωνίας έχει καθοριστικό ρόλο στην ικανότητα ενός κράτους να διεξάγει πολεμικές επιχειρήσεις, ειδικά ενός κράτους μικρού όπως η Ελλάδα, το οποίο δεν έχει την πολυτέλεια να συντηρεί μεγάλες επαγγελματικές στρατιωτικές δυνάμεις, οι οποίες μπορούν να

διαταχθούν να εμπλακούν σε πόλεμο, χωρίς η υπόλοιπη κοινωνία να μετάσχει σε αυτές. Η επικείμενη απειλή θα πρέπει να επικοινωνηθεί με ορθό τρόπο στο σώμα των πολιτών, με ψύχραιμο τρόπο, χωρίς οποιασδήποτε μορφής εξάρσεις.

Τέλος, το κράτος συνολικά, είτε ως δημόσιος είτε ως ιδιωτικός τομέας, θα πρέπει να σχεδιάζει και να προβλέπει σε κάθε του δραστηριότητα, την περίπτωση της εξωτερικής πολεμικής απειλής. Οι ένοπλες δυνάμεις θα πρέπει να παρακολουθούν διαρκώς τις εξελίξεις της πολεμικής τέχνης, τόσο σε επίπεδο οργανωτικό, δογματικό όσο και τεχνολογικό³. Η πολιτική τάξη της χώρας θα πρέπει να λαμβάνει συνεχώς υπόψη της ότι θα πρέπει ν' αναπτύσσει την εγχώρια παραγωγική ικανότητα, βιομηχανική, αγροτική, τεχνολογική καθώς και να εξασφαλίζει τ' απαραίτητα χρηματοοικονομικά μέσα για την εξασφάλιση της αμυντικής ικανότητας.

Είθισται οι αποφάσεις, οι σχετικές με την στρατηγική επιβίωσης μιας χώρας, να περιγράφονται σε ένα θεσμικό κείμενο, με τον τίτλο «Εθνική Στρατηγική Ασφαλείας» (National Security Strategy ή Policy, NSS ή NSP). Ένα πολύ χαρακτηριστικό τέτοιο κείμενο είναι αυτό της βρετανικής Πολιτείας, στο οποίο επικοινωνείται προς τους Βρετανούς πολίτες και τον υπόλοιπο κόσμο, οι βασικοί άξονες της βρετανικής στρατηγικής σκέψης, σε ό,τι αφορά στην εκτίμηση των απειλών αλλά και την μέθοδο αντιμετώπισης. Το κείμενο έχει το χαρακτηριστικό τίτλο: «National Security Strategy and Strategic Defence and Security Review 2015 - A Secure and Prosperous United Kingdom⁴» (Εθνική Στρατηγική Ασφαλείας και Επισκόπηση Στρατηγικής Άμυνας και Ασφάλειας – Για ένα Ασφαλές και Ευημερόν Ηνωμένο Βασίλειο). Στην Ελλάδα απουσιάζει μέχρι και σήμερα – πόσω μάλλον το 1996 – ένα τέτοιο κείμενο, η συγγραφή του οποίου εξαγγέλθηκε μεν το 2021 (Νέδος, 2021), έκτοτε όμως δεν προκύπτει να έχει εκδοθεί.

Ο Αχμέτ Νταβούτογλου στο βιβλίο του «Το Στρατηγικό Βάθος», αναφέρει ως συστατικά στοιχεία μας χώρας και του λαού της την γεωγραφία, την ιστορία, τον

³ Ο τεχνολογικός παράγων, από την έναρξη της βιομηχανικής επανάστασης και εντεύθεν κατέστη κυρίαρχος σε κάθε έκφανση της ανθρώπινης δραστηριότητας, πόσω μάλλον στην διεξαγωγή πολεμικών επιχειρήσεων.

⁴ Το πλήρες κείμενο είναι διαθέσιμο στη διεύθυνση: [National Security Strategy and Strategic Defence and Security Review 2015 \(publishing.service.gov.uk\)](https://www.gov.uk/government/publications/national-security-strategy-and-strategic-defence-and-security-review-2015).

πληθυσμό και τον πολιτισμό (Νταβούτογλου, 2010: 48). Τα στοιχεία αυτά αποτελούν τα κύρια χαρακτηριστικά της χώρας, τα οποία η εκάστοτε ηγεσία της πρέπει να τα επανεξετάζει, δεδομένης της ρευστότητας του διεθνούς συστήματος, ώστε να επιτυγχάνεται η επιβίωση του κράτους⁵.

Μάλιστα, σε μια επίδειξη πρακτικού πνεύματος, εισηγείται έναν μαθηματικό τύπο υπολογισμού της «Ισχύος» κάθε χώρας:

$$I = (\Sigma\Delta + \Delta\Delta) \chi (\Sigma N \chi \Sigma\Sigma \chi \Pi B)$$

όπου ΣΔ είναι τα «σταθερά δεδομένα» της χώρας (Ιστορία, Γεωγραφία, Πληθυσμός, Πολιτισμός), ΔΔ είναι τα «δυναμικά δεδομένα» (Οικονομική Ικανότητα, Τεχνολογική Ικανότητα, Στρατιωτική Ικανότητα), ΣΝ είναι η στρατιωτική νοοτροπία, ΣΣ είναι ο «στρατηγικός σχεδιασμός» και ΠΒ είναι η πολιτική βούληση.

Αν και μπορεί κάποιος ν' αμφισβητήσει την πραγματική «μαθηματική αποτελεσματικότητα» του τύπου αυτού, εν τούτοις είναι πολύ χρήσιμος στην κατανόηση τόσο της σκέψης του υπόψη πολιτικού όσο και συνολικά των τουρκικών ελίτ (πολιτικής, στρατιωτικής, βιομηχανικής κλπ). Ίσως μάλιστα, να είναι και γενικότερα χρήσιμος, αφού οι παράμετροι που περιλαμβάνει είναι πράγματι αυτές στις οποίες στηρίζεται το οικοδόμημα μιας χώρας.

Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει, μια κοινωνία οφείλει ν' αναπτύξει την στρατηγική της νοοτροπία, την οποία θεωρεί ως απορρέουσα απ' την ιστορική της συνείδηση. Η αντίληψη της κοινωνίας αυτής σχετικά με την θέση της στον κόσμο, πηγάζει απ' το πολιτισμικό, ψυχολογικό, θρησκευτικό και κοινωνικό σύστημα αξιών, με εξίσου σημαντική την γεωγραφική συνιστώσα (Νταβούτογλου, 2010: 65).

Στα βασικά αυτά στοιχεία ταυτότητας, ο Νταβούτογλου προσθέτει και τρία «δυναμικά δεδομένα»: την οικονομία, την τεχνολογία και την στρατιωτική ικανότητα. Την τελευταία, την συναρτά με την αμυντική βιομηχανία. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει, οι απαραίτητες για την αμυντική ικανότητα μιας χώρας, βιομηχανικές υποδομές, μπορούν να προσδιοριστούν κατά αρμονικό

⁵ Η χρήση από τον συντάκτη της παρούσας εργασίας όσων έγραψε ο Αχμέτ Νταβούτογλου αποσκοπεί στο να δείξει κυρίως τον τρόπο που αντιλαμβάνεται η τουρκική ηγεσία τις πηγές ισχύος της εξωτερικής πολιτικής αλλά και το φάσμα που αυτή πρέπει να κινείται.

τρόπο, ανάμεσα στα τρία προαναφερθέντα σταθερά δεδομένα και στην οικονομική και τεχνολογική ικανότητα (Νταβούτογλου, 2010: 81-82).

Ο αρμονικός συνυπολογισμός όλων των παραμέτρων αυτών, επιτυγχάνει κατ' αρχάς την εσωτερική ενδυνάμωση της χώρας. Η απουσία στρατηγικού προσανατολισμού οδηγεί σε μια κατάσταση, όπου οι όποιες επιτυχίες σε τακτικό επίπεδο, εκλαμβάνονται ως στρατηγικές τοιαύτες. Κάτι τέτοιο δεν επαρκεί όμως για να επιτευχθεί ούτε η εσωτερική, ούτε η επόμενη επιλογή, αυτή της εξωτερικής ενδυνάμωσης.

Σε ότι αφορά στην τελευταία, αυτή υλοποιείται μέσα από την σύμπληξη συμμαχιών με άλλα κράτη, τα οποία είτε αντιμετωπίζουν την ίδια απειλή (πάνω στη βάση «ο εχθρός του εχθρού μου είναι φίλος μου»), είτε πρεσβεύουν το ίδιο πλαίσιο αρχών με το ενδιαφερόμενο κράτος (Πλατιάς όπως αναφέρεται στο Κουσκουβέλης, 2007: 215). Οι συμμαχίες αυτές πρέπει να προσφέρουν δυνατότητες αμοιβαίας υποστήριξης σε πρακτικό επίπεδο, όπως αμοιβαία διπλωματική υποστήριξη σε διεθνείς οργανισμούς και φόρα, ανάπτυξη τεχνολογικών και βιομηχανικών δυνατοτήτων, στρατιωτική συνδρομή και άλλα. Οπωσδήποτε στην έννοια της εξωτερικής ενδυνάμωσης περιλαμβάνεται η φροντίδα εκ μέρους του πολιτικού προσωπικού, της εξωτερικής εικόνας της χώρας. Μια χώρα απαξιωμένη διεθνώς, η οποία κινείται στα όρια του διεθνούς παρία, σε καμία περίπτωση δεν μπορεί να ελπίζει σε σοβαρή παρουσία στο διεθνές γίγνεσθαι.

Καθίσταται λοιπόν αντιληπτό ότι μια χώρα που ενδιαφέρεται να επιβιώσει σοβαρά στο ανταγωνιστικό διεθνές περιβάλλον, πρέπει να έχει καθορίσει σαφώς την στρατηγική της, αφού αυτή αποτελεί την απαραίτητη προϋπόθεση για την εξωτερική ενδυνάμωσή της. Μια ασαφής κατάσταση, και η προβολή μιας νοοτροπίας ότι είναι δυνατόν να διατηρούνται φιλικές σχέσεις με όλους ή ότι δεν προβάλλεται καμία διεκδίκηση έναντι κανενός, όλα δε είναι συζητήσιμα, οδηγεί σε στρατηγικό αποπροσανατολισμό.

Τέλος, ο τρίτος παράγων, δηλαδή η προβολή ισχύος, είναι ακριβώς αυτό που δηλώνουν οι λέξεις. Η κάθε χώρα, στα πλαίσια μιας πολιτικής εξισορρόπησης, έχει το δικαίωμα να προβάλει την ισχύ της, είτε πολιτική, είτε στρατιωτική (Κουσκουβέλης, 2007: 190).

Το 1990, ο Joseph Nye δημοσίευσε ένα άρθρο του στο περιοδικό *Foreign Policy* (Nye, 1990: 166), με το οποίο εισήγαγε την έννοια της «ήπιας ισχύος» (soft power), μιας διαδικασίας δηλαδή, κατά την οποία μια χώρα επιχειρεί να δελεάσει κάποιες άλλες χώρες, όχι με εξαναγκαστική διπλωματία, αλλά με την προσέλκυσή τους επί τη βάσει των κοινών πολιτικών ιδεωδών, του ανώτερου πολιτιστικού της επιπέδου ή ακόμη και της τεχνολογικής και οικονομικής ανωτερότητας. Ο Nye ως πρόσωπο έχει μεγάλη σημασία για τα ελληνοτουρκικά και ειδικά για την περίοδο προ της κρίσης των Ιμίων, καθότι κατά τα προπαρασκευαστικά στάδια της κρίσης, τα οποία πάνε πίσω ακόμη και στο 1994, κατείχε σημαντικές θέσεις στην κυβέρνηση Κλίντον, όπως χρέη προέδρου του Εθνικού Συμβουλίου Πληροφοριών (National Intelligence Council) κατά το διάστημα 20.2.93 μέχρι 15.9.94 και εν συνεχεία Υφυπουργός Άμυνας επί θεμάτων διεθνούς ασφάλειας,

Τα σημαντικά αυτά πόστα στα οποία θήτευσε ο εν λόγω ακαδημαϊκός⁶ καταδεικνύουν ότι η τότε αμερικανική κυβερνητική πολιτική, του πρώτου μεταψυχροπολεμικού προέδρου των ΗΠΑ, κινούνταν σαφώς σε κατευθύνσεις κατευνασμού των διεθνών διενέξεων, υιοθετώντας την θεωρία του Nye και του έτερου σημαντικού επιστήμονα, του Robert Keohane, ο οποίος μαζί με τον Nye υπήρξαν οι εισηγητές της θεωρίας της αλληλεξάρτησης, στο κοινό τους βιβλίο «Power and Interdependence⁷» που εκδόθηκε το 1977. Η θεωρία αυτή των διεθνών σχέσεων πρεσβεύει την άποψη ότι η ισχυρή οικονομική και εμπορική αλληλεξάρτηση μεταξύ των κρατών οδηγεί στην αποφυγή των μεταξύ τους πολεμικών διενέξεων, αφού σε περίπτωση πολέμου, η οικονομική ζημία είναι εξίσου δυσβάστακτη για αμφοτέρους τους εμπλεκόμενους.

Η θεωρία αυτή κυριάρχησε στις απαρχές της δεκαετίας του '90, οπότε και με την λήξη του Ψυχρού Πολέμου και την απαρχή της οικονομικής και επιχειρηματικής Παγκοσμιοποίησης, αποτέλούσε μια ελκυστική ιδεολογική βάση για την ανατέλλουσα αμερικανική ηγεμονία. Οι θεωρίες αυτές της «ήπιας και σκληρής ισχύος» και της αλληλεξάρτησης αποτέλεσαν την κυρίαρχη ιδεολογία

⁶ Ο Nye είχε σημαντική ακαδημαϊκή καριέρα στο πανεπιστήμιο του Harvard, στο οποίο κατείχε διευθυντικές θέσεις σε ινστιτούτα μελέτης των διεθνών σχέσεων, είχε δε διατελέσει και βοηθός κοσμήτορας με αρμοδιότητα το συγκεκριμένο γνωστικό αντικείμενο.

⁷ Keohane R. & Nye J. (1977). *Power and Interdependence: World Politics in Transition*. Εκδότης: Little, Brown, and Company.

με την οποία οι ΗΠΑ προσπάθησαν, τουλάχιστον κατά τα αρχικά στάδια μετά τον Ψυχρό Πόλεμο, να διαχειριστούν την ηγεμονία τους.

Πράγματι, το 1977 υπήρχαν 300 διακυβερνητικοί οργανισμοί, ενώ είκοσι χρόνια μετά είχαν ξεπεράσει τις 6.000 (Stone, 2009: 1), καταδεικνύοντας μια τάση επίλυσης των διεθνών-διακρατικών διαφορών στα πλαίσια αυτά. Παράλληλα, οι διαρκώς αυξανόμενες συναλλαγές οδηγούν στην όλο και μεγαλύτερη αλληλεξάρτηση των διεθνών κρατικών δρώντων μεταξύ τους, δημιουργώντας ένα πυκνό πλέγμα χρηματο-οικονομικών συναλλαγών, οι οποίες δημιουργούν με τη σειρά τους ανάλογες δεσμεύσεις. Χαρακτηριστικά αναφέρεται ότι εκατέρωθεν του Ατλαντικού, η Ευρωπαϊκή Ένωση αποτελεί τον μεγαλύτερο εμπορικό εταίρο για τις ΗΠΑ, τη Βραζιλία, το Μαρόκο, τη Νιγηρία και τη Νότια Αφρική, τον δεύτερο μεγαλύτερο για Καναδά, Αργεντινή και Αγκόλα και τον τρίτο μεγαλύτερο για το Μεξικό (Grevi, 2016).

Παρά ταύτα, όπως όλα τα ανθρώπινα καθιδρύματα, οι διεθνείς οργανισμοί δεν επιτυγχάνουν πάντοτε να διαμεσολαβήσουν επιτυχώς μεταξύ των διεθνών δρώντων. Αυτό αποτελεί φυσιολογική εξέλιξη, ειδικά όταν οι «ισχυρές» χώρες επιχειρούν να επιβάλουν τη θέλησή τους στις μικρότερες ή όταν συμμαχούν μεταξύ τους για να εμποδίσουν την δημοκρατική λειτουργία των οργανισμών αυτών (Stone, 2009: 8).

Ο ίδιος ο Nye μετεξέλιξε την θεωρία του ώστε ν' αναφέρεται πλέον σε «έξυπνη ισχύ». Η νέα έννοια επεξέτεινε τα όρια της ήπιας ισχύος, περιλαμβάνοντας πλέον και την παροχή βοήθειας προς συμμάχους των ΗΠΑ για την ανάπτυξη και στρατιωτικών ικανοτήτων (capacity building) καθώς και την αναγκαία προβολή σκληρής στρατιωτικής ισχύος⁸.

Πλην όμως, αυτές οι νεότερες απόψεις του Nye, αναπτύχθηκαν υπό την επήρεια της 11^{ης} Σεπτεμβρίου. Κατά την περίοδο που προηγήθηκε της κρίσης των Ιμίων, ο Nye πρέσβευε την αρχική του θεωρία. Η επισήμανση αυτή αποσκοπεί να ερμηνεύσει την καθοριστικής σημασίας στάση του αμερικανικού παράγοντα κατά την επίμαχη νύχτα της 31 Ιαν προς 1 Φεβ 1996. Άλλωστε, όπως θ' αναλυθεί και παρακάτω, η νεοπαγής κυβέρνηση Σημίτη κινούνταν ιδεολογικά σε μια τέτοια κατεύθυνση, τουλάχιστον θεωρητικά, της επαύξησης

⁸ Nye J. (2009). Get Smart: Combining Hard and Soft Power. Foreign Affairs, Vol. 88, No. 4 (July/August 2009), pp. 160-163, Published By: Council on Foreign Relations.

της ελληνικής ήπιας ισχύος, μέσα από τον εκσυγχρονισμό των δομών της χώρας που θα οδηγούσε σε επαύξηση των δυνατοτήτων της.

Χαρακτηριστικά είναι τα δημοσιεύματα της εποχής, σε ιστοσελίδες, στα οποία γινόταν αναφορά στις δηλώσεις του Έλληνα πρωθυπουργού:

❖ Τίτλος: «Πρώτος ρόλος στα Βαλκάνια», με χαρακτηριστική περικοπή του δημοσιεύματος: «Την άκρη του νήματος του ξεχασμένου εκ των πραγμάτων, και της ελληνικής καθημερινότητας, «ηγετικού ρόλου στα Βαλκάνια» ξαναπιάνει εδώ στη Ρουμανία ο Πρωθυπουργός Κώστας Σημίτης. Η τριμερής συνάντηση κορυφής Ελλάδας - Ρουμανίας- Βουλγαρίας, που ολοκληρώνεται σήμερα το απόγευμα, θα καταλήξει σε συμφωνία υπό τον πομπώδη τίτλο Διακήρυξη του Βουκουρεστίου που ουσιαστικά θα επαναβεβαιώνει ότι η Ελλάδα (μπορεί να) έχει τον πρώτο λόγο στην περιοχή.» (Παπαχρήστος Γ., 2002).

❖ Τίτλος: «Κ. Σημίτης: «Τα Βαλκάνια σε Ε.Ε. και ΝΑΤΟ», με χαρακτηριστική περικοπή του δημοσιεύματος: «Η Ελλάδα υποστηρίζει την ένταξη των χωρών της Βαλκανικής στο ΝΑΤΟ και στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Την ελληνική στάση περιέγραψε ο πρωθυπουργός στη διαβαλκανική διάσκεψη που διεξήχθη στα Τίρανα. Επίσης, ο κ. Σημίτης ανακοίνωσε την ελληνική πρωτοβουλία για την ανάδειξη της διάσκεψης σε περιφερειακό οργανισμό.» (FLASH TEAM, 2002).

❖ Τίτλος: «Τα Δυτικά Βαλκάνια βρέθηκαν στο επίκεντρο της συνάντησης Σημίτη-Ρομπ στη Σλοβενία», με χαρακτηριστική περικοπή του δημοσιεύματος: «Θα συνδράμουμε ποικιλοτρόπως τις χώρες των Δυτικών Βαλκανίων για τη συνέχιση των διαδικασιών εκδημοκρατισμού τους» υπογράμμισε, επιπλέον, ο προεδρεύων του Συμβουλίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Κώστας Σημίτης.» (Newsroom ΑΛΤΕΡ ΕΓΚΟ, 2003).

❖ Τίτλος: «Ταχεία η εξέλιξη του σχεδίου ανασυγκρότησης των Βαλκανίων, λέει ο Κ.Σημίτης», με χαρακτηριστική περικοπή του δημοσιεύματος: «Στην οικονομική και πολιτική διάσταση του Ελληνικού Σχεδίου Οικονομικής Ανασυγκρότησης των Βαλκανίων (ΕΣΟΑΒ), ύψους 550 εκατ. ευρώ, αναφέρθηκε τη Δευτέρα ο πρωθυπουργός Κώστας Σημίτης, μιλώντας σε εκδήλωση που διοργάνωσε το υπουργείο Εξωτερικών στο Εμπορικό και Βιομηχανικό Επιμελητήριο Θεσσαλονίκης.» (Newsroom ΑΛΤΕΡ ΕΓΚΟ, 2003).

Όπως όμως απέδειξαν τα πράγματα, η όποια μορφή ισχύος απολήγει σχεδόν πάντοτε στην στρατιωτική, στην οποία είναι αναπόφευκτο να βασίζεται η όποια αξιόπιστη αποτροπή. Ιδιαίτερα όταν ένα κράτος έχει ν' αντιμετωπίσει έναν αλαζονικό και υπερφίαλο αντίπαλο, εντελώς διαφορετικού πολιτισμικού και αξιακού υπόβαθρου, ο οποίος δεν κάμπτεται στις επιδιώξεις του από αναφορές σε αξίες που δεν συμβαδίζουν με αυτό. Ο Γάλλος βασιλιάς Λουδοβίκος ο ΙΔ' έγραφε πάνω στα πυροβόλα του τη φράση: «Le dernier argument des rois» (Ultima ratio regum), ή ελληνικά: «Το τελευταίο επιχείρημα των βασιλέων» (histoire-en-citations.fr/louis-xiv-ultima-ratio-regum).

Η εναλλακτική στην πολιτική της εξισορρόπησης, για ένα κράτος που δεν τρέφει ηγεμονικές φιλοδοξίες, είναι η πολιτική της υποχωρητικότητας, η οποία με τη σειρά της δίνει δύο επιλογές, την επιλογή της σύμπλευσης (bandwagoning) και την επιλογή του κατευνασμού (appeasement). Και οι δύο επιλογές έχουν τα δικά τους ξεχωριστά χαρακτηριστικά.

Στην σύμπλευση το αδύναμο κράτος υποκύπτει στη διάθεση του ισχυροτέρου, επιδιώκοντας την ανοχή αυτού. Βασική προϋπόθεση της σύμπλευσης είναι η αδιαμφισβήτητη αδυναμία του αδυνάμου και η εξίσου αδιαμφισβήτητη υπεροχή του ισχυρού (Κουσκουβέλης, 2007: 205).

Στον κατευνασμό, το απειλούμενο κράτος εκτιμά ότι η επίδειξη υποχωρητικότητας θα μειώσει την ανασφάλεια του αντιπάλου κράτους και θα οδηγήσει στην απομείωση της επιθετικότητάς του. Η κεντρική αντίληψη του κατευνασμού είναι ότι το κράτος που ακολουθεί κατευναστική πολιτική, αποσκοπεί στην μεταβολή της διάθεσης του αντιπάλου. Εν τούτοις τα αποτελέσματα του κατευνασμού μπορεί ν' αποδειχθούν εφήμερα και επισφαλή, αφού μια τέτοια πολιτική μπορεί να δημιουργήσει στον αντίπαλο την πεποίθηση ότι μπορεί να επιβάλει πλήρως τις απόψεις του.

Κρίνεται δηλαδή σκόπιμο ο κατευνασμός ν' αποσκοπεί περισσότερο στο κέρδος χρόνου για την πληρέστερη προπαρασκευή του υφιστάμενου την επιθετική συμπεριφορά, παρά στην αέναη διατήρησή του ως κυρίαρχη πολιτική (Κουσκουβέλης, 2007: 206). Όπως περιγράφεται από τον Kenneth Waltz στο έργο του «International structure, national force, and the balance of world

power⁹», η έλλειψη ισορροπίας ισχύος μεταξύ κρατών, σχεδόν πάντα οδηγεί στον πειρασμό για επιβολή επί των άλλων, οδηγώντας σε δυνητικά «επικίνδυνες» καταστάσεις.

Η χώρα μας, όπως περιγράφηκε ανωτέρω, κινείται έναντι της Τουρκίας με πολιτικές που εντάσσονται κυρίως στο φάσμα μεταξύ της εξισορρόπησης και της υποχωρητικότητας, με την ζυγαριά να κλείνει περισσότερο προς την πλευρά της υποχωρητικότητας, ενίοτε δε φθάνοντας στα όρια της σύμπλευσης. Η μακρόχρονη αντιπαλότητα των δύο χωρών, έχει οδηγήσει σ' ένα είδος μιθριδατισμού της ελληνικής κοινωνίας, η οποία έχοντας βιώσει την διάψευση των ελπίδων της, εμφανίζεται σε σημαντικό βαθμό απαθής σε ότι αφορά στις εξελίξεις γύρω από τα «εθνικά θέματα», όπως αυτά χαρακτηρίζονται. Η απάθεια αυτή, οφείλεται κυρίως στις ταπεινωτικές για το εθνικό γόητρο και για την εικόνα που διατηρεί για τον εαυτό της η ελληνική κοινωνία, ήττες και υποχωρήσεις έναντι της τουρκικής πλευράς, έστω κι αν αυτή δεν είναι απόλυτα δικαιολογημένη.

Η πολιτική της χώρας εμφανίζεται με χαρακτηριστικά αναποφασιστικότητας, κινούμενη ανάμεσα στην ακραία υποχωρητικότητα και σε δυναμικές πολιτικές προβολής ισχύος (1987, 2020). Ακόμη χειρότερα, η αναφορά και επίκληση του «συμμαχικού» ή ευρύτερου διεθνούς παράγοντα, επιτείνουν τα συναισθήματα απόγνωσης και απάθειας στην ελληνική κοινωνία, αφού ο μέσος πολίτης σχηματίζει την άποψη ότι τελικά θα γίνει αυτό που θέλουν «οι ξένοι».

Αποτέλεσμα αυτής της εντύπωσης είναι ο απλός Έλληνας πολίτης ν' αντιμετωπίζει με άκρα επιφυλακτικότητα την όποια επένδυση στις αμυντικές δυνατότητες της χώρας, αποφεύγοντας ακόμη και να στρατευτεί, «υπομένοντας» τις απαραίτητες αγορές εξοπλισμών από το εξωτερικό με στωικότητα, περίπου όπως αντιμετωπιζόταν η πληρωμή ετήσιου φόρου υποτέλειας κατά την βυζαντινή περίοδο σε αντιπάλους τους οποίους το βυζαντινό κράτος προτιμούσε να εξαγοράσει παρά να τους πολεμήσει, με χαρακτηριστικές περιπτώσεις αυτές των Αβάρων, των Σασσανιδών Περσών ή των Βουλγάρων του Κρούμου, μετά την ήττα των Βυζαντινών στην Πλίσκα το 811 και στην Βερσινικία το 813.

⁹ WALTZ, K. N. (1967). International Structure, National Force, and the Balance of World Power. *Journal of International Affairs*, 21(2), 215–231. <http://www.jstor.org/stable/24370061>.

Εννοείται φυσικά πως αυτή η αντίληψη συνέβαλε τα μέγιστα στην διαμόρφωση καταστάσεων «συλλογικής κατάθλιψης». Και αυτό γιατί πρωτίστως δεν έχει μεταδοθεί ορθά προς τον μέσο Έλληνα πολίτη η ουσία της ελληνοτουρκικής διαμάχης, η οποία -όπως δείχνει η πραγματικότητα που έχει διαμορφωθεί από την εδώ και δεκαετίες στάση των δύο κρατών- αποσκοπεί στην υποταγή της Ελλάδας και της Κύπρου στην τοπική γεωπολιτική ηγεμονία της Τουρκίας. Με άλλα λόγια, όλες οι κατά καιρούς προβαλλόμενες από τουρκικής πλευράς διεκδικήσεις, αιτιάσεις και αμφισβητήσεις δεν αποσκοπούν απλώς στην εξασφάλιση κάποιων συγκεκριμένων πολιτικών πλεονεκτημάτων, αλλά στον εξαναγκασμό της Ελλάδας σε απόλυτη σύμπλευση με την Τουρκία, οδηγώντας την στο περιθώριο της διεθνούς κοινότητας και στην μετατροπή της σε «δούρειο ίππο» της τουρκικής πολιτικής στο εσωτερικό της Ε.Ε.

Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά ο Νταβούτογλου, οι αδύναμες πολιτικές ελίτ, επιδεικνύουν έλλειψη πολιτικής βούλησης, εν τέλει χάνουν την ικανότητα να συμβαδίζουν με τα γεγονότα (να «συγχρονίζονται», όπως χαρακτηριστικά το αναφέρει). Περιορίζονται σε μια μπιχεβιοριστική πολιτική, αντιδρώντας δηλαδή ευκαιριακά και αποσπασματικά στα ερεθίσματα που προκύπτουν από την ατζέντα που θέτουν οι άλλοι διεθνείς δρώντες. Ο Νταβούτογλου προσάπτει σε αυτές τις πολιτικές ηγεσίες, ότι εξαιτίας της στέρησης οράματος και της ευθυνοφοβίας τους, υιοθετούν πολιτικές τις οποίες αυτές μεν αξιολογούν ως μη επικίνδυνες, εν τούτοις όμως οδηγούν τις χώρες τους στην αφάνεια και στην έλλειψη πρωτοβουλίας (Νταβούτογλου, 2010: 71).

Μια πολύ σημαντική αβελτηρία της ελληνικής πλευράς, είναι ότι έχει παραχωρηθεί στον αντίπαλο το απόλυτο πλεονέκτημα πρωτοβουλιών. Πράγματι, η Τουρκία είναι αυτή που καθορίζει την ατζέντα των ελληνοτουρκικών σχέσεων, αποφασίζοντας αυτή ποιά κατά περίπτωση διεκδίκηση θα προβάλει. Και μάλιστα, έχοντας πλήρως κατανοήσει την δύναμη που έχει η προπαγάνδα, θα την υποστηρίξει με όλους τους τρόπους που έχει στη διάθεσή της, καταφέροντας να δημιουργήσει τελικά κλίμα εναντίον της χώρας «στόχος».

Αντίθετα, η ελληνική πλευρά προσπαθεί διαρκώς να αναγάγει την ελληνοτουρκική διαμάχη, η οποία έχει ξεκάθαρα γεωπολιτικά χαρακτηριστικά, σε μια υπόθεση νομικής φύσης. Επιδίωξη η οποία δεν ευοδώθηκε, αφού πρόκειται για μια κλασική περίπτωση επίδειξης επιθετικότητας από ένα

μιλιταριστικό κράτος. Στην περίπτωση αυτή, η επίκληση εννοιών του διεθνούς δικαίου, επιτείνει την εντύπωση της τουρκικής πλευράς ότι η Ελλάδα δεν είναι ουσιαστικά διατεθειμένη να υπερασπίσει τα κυριαρχικά της δικαιώματα.

Επιπλέον, οι έννοιες του διεθνούς δικαίου της θάλασσας, όπως αυτό διαμορφώθηκε στην τελική του μορφή με την σύμβαση του Montego Bay (1982), έχουν σχεδιαστεί για να εξυπηρετούν τις ανάγκες των ωκεάνιων κρατών και όχι τόσο των κρατών σε περικόλειστες θάλασσες όπως η Μεσόγειος.

Όπως αναφέρθηκε χαρακτηριστικά παραπάνω, η έννοια της ΑΟΖ είχε σαν αφετηρία της την δυσαρέσκεια των Λατινοαμερικανικών κρατών σχετικά με τις δύο διακηρύξεις του προέδρου Τρούμαν, της 28^{ης} Σεπτεμβρίου 1945. Με τις δύο αυτές διακηρύξεις, την ίδια μέρα, η κυβέρνηση των ΗΠΑ εξήγγειλε αφενός το δικαίωμά της στην αποκλειστική εκμετάλλευση της υφαλοκρηπίδας των ακτών των ΗΠΑ, αφετέρου εξήγγειλαν την πρόθεσή τους να διοικούν, σε θέματα αλιείας, συγκεκριμένες θαλάσσιες ζώνες, πέραν των χωρικών τους υδάτων, τις οποίες σκόπευαν να διαχειρίζονται οι ίδιες σαν κράτος άμεσα ενδιαφερόμενο, χωρίς όμως να καθορίζουν επακριβώς το εύρος αυτών (Leanza U. & Caracciolo M. C., 2014: 177).

Στην γραμμή αυτή, οι Λατινοαμερικανικές χώρες διεκδίκησαν κυριαρχικά δικαιώματα σε ένα εύρος 200 ναυτικών μιλίων, ώστε να μπορούν να εκμεταλλεύονται τα αλιεύματα στη ζώνη αυτή. Τα 200 ν.μ. προέκυψαν από την επιδίωξη να συμπεριληφθεί μέσα στην ζώνη που διεκδικούσαν οι χώρες αυτές, του θαλάσσιου ρεύματος Humboldt. Το ρεύμα αυτό, είναι ένα θαλάσσιο ρεύμα που ξεκινά από την Ανταρκτική και κατευθύνεται προς την δυτική ακτή της Λατινικής Αμερικής, τα ύδατά του δε, έχουν υψηλή περιεκτικότητα σε πλαγκτόν, με αποτέλεσμα να συγκεντρώνονται σε αυτά μεγάλες ποσότητες αλιευμάτων, τα οποία τρέφονται από αυτό το πλαγκτόν¹⁰ (Leanza U. & Caracciolo M. C., 2014: 177).

Σε κάθε περίπτωση, η έννοια της ΑΟΖ υπήρξε καινοφανής, χωρίς «απτό» αντίκρισμα, όπως η υφαλοκρηπίδα, η οποία είναι μετρήσιμο γεωγραφικό

¹⁰ Βλέπε επίσης: «Upwelling brings abundant nutrients close to the surface, and the beneficial effects of sunlight, which allow for rich plankton growth, make the waters off Peru, Chile, and Ecuador one of the world's greatest fishing grounds for anchovies and the larger fish (e.g., tuna) that feed upon them.» [Peru Current | ocean current | Britannica](#).

χαρακτηριστικό (Bailey, 1985) και αποτελεί «φυσικό δικαίωμα» κάθε κράτους (Στεργίου, 2020: 2). Προς τούτο και το θέμα της οριοθέτησης των θαλασσίων ζωνών, σε περίπτωση μη ύπαρξης ικανού θαλάσσιου εύρους ώστε να είναι δυνατή η εκατέρωθεν πλήρης ικανοποίηση, παραπέμπεται στην αρχή της μέσης γραμμής, γίνεται δε συνεχής και εμφατική έκκληση τα ενδιαφερόμενα μέρη να επιδιώκουν συμβιβαστικές λύσεις (Στεργίου, 2020: 2).

Τα δύο δικαστήρια που είναι αρμόδια για την επίλυση των διεθνών διαφορών, είναι το Διεθνές Δικαστήριο της Χάγης (International Court of Justice) είτε το Διεθνές Δικαστήριο για το Δίκαιο της Θάλασσας (International Tribunal for the Law of the Sea - ITLOS) που εδρεύει στο Αμβούργο και δημιουργήθηκε το 1996 κατ' εντολή του άρθρου 287 της Σύμβασης των Η.Ε. για το Δίκαιο της Θάλασσας. Η Σύμβαση αυτή τέθηκε σε ισχύ στις 16 Νοεμβρίου 1994. Σε ότι αφορά στο δεύτερο, η Τουρκία δεν έχει κυρώσει την Σύμβαση, άρα δεν είναι δυνατή η παραπομπή της ελληνοτουρκικής διαφοράς σε αυτό. Τούτέστιν, μόνη οδός δικαστικής επίλυσης απομένει το Δ.Δ. της Χάγης. Αυτή αποτελεί και την κύρια γραμμή άμυνας της Ελλάδας, η οποία συνεχώς προβάλλει την προσφυγή σε αυτό, ως την μόνη λύση για την επίλυση των ελληνοτουρκικών διαφορών.

Παρά ταύτα, η συνεχής από ελληνικής πλευράς πρόταση για προσφυγή στο Διεθνές Δικαστήριο της Χάγης, δεν εξυπηρετεί απόλυτα την ελληνική εξωτερική πολιτική, αφού η Τουρκία δεν είναι δυνατόν ν' αποδεχθεί μια τέτοια δικαστική κρίση, την στιγμή που ως χώρα αμφισβητεί συνολικά και με απόλυτο τρόπο την κυρίαρχη συνθήκη που εγκαθιδρύει μια διεθνή έννομη τάξη στα θέματα των θαλασσίων ζωνών, παγκοσμίως (Σημίτης, 2005: 55). Η Τουρκία με την στάση της καταδεικνύει ότι δεν επιθυμεί την ύπαρξη κανόνων διεθνούς δικαίου για την θάλασσα, ασχέτως αν η ίδια έχει κάνει χρήση των ρυθμίσεων αυτών για το εύρος της αιγιαλίτιδας ζώνης της στον Εύξεινο Πόντο και στα νότια παράλιά της (Τσουλουχάς, 2021).

Επιπλέον, όπως προαναφέρθηκε, η έννοια της ΑΟΖ, αποτελεί καθαρά νομικό κατασκεύασμα, που διαπλάστηκε ώστε να εξυπηρετήσει κυρίως τις χώρες με ωκεάνια ακτογραμμή και περιλαμβάνει το σύνολο των πλουτοπαραγωγικών πηγών που βρίσκονται στο υπέδαφος, στον βυθό (πυθμένα) αλλά και στην στήλη ύδατος άνωθεν αυτών, δηλαδή ο πάσης φύσης ορυκτός πλούτος (πετρέλαιο, φυσικό αέριο, μεταλλεύματα κλπ), οτιδήποτε βρίσκεται επί του

πυθμένος (πχ πολυμεταλλικοί κόνδυλοι, φυτά, κοράλλια, σπόγγοι κλπ) καθώς και τα πάσης φύσης αλιεύματα που ζουν στην στήλη ύδατος (άρθρα 56 και 133 της UNCLOS¹¹). Μια κρίση ενός διεθνούς δικαστηρίου, ειδικά σε ότι αφορά στον καθορισμό της ΑΟΖ, θα ελάμβανε πολύ σοβαρά υπόψη την συντριπτική πληθυσμιακή υπεροχή του τουρκικού κράτους, έναντι των γειτονικών κρατών, με δεδομένο ότι η έννοια της ΑΟΖ αναπτύχθηκε και για την αντιμετώπιση των διατροφικών προκλήσεων διαφόρων αναπτυσσόμενων χωρών με μεγάλους πληθυσμούς. Σε μια ενδεχόμενη προσφυγή των δύο χωρών, σ' ένα απ' τα δύο διεθνή δικαστήρια, είτε του Αμβούργου, είτε της Χάγης, υπάρχει σημαντική πιθανότητα η κρίση του δικαστηρίου να επιδίκαζε στην ελληνική πλευρά σαν ΑΟΖ, θαλάσσια έκταση πολύ μικρότερη απ' αυτήν που η ελληνική κοινή γνώμη αναμένει, αποτελώντας έναν επιπλέον παράγοντα απογοήτευσης.

Η Κρίση του Αυγούστου του 2020¹² κατέστησε φανερό, ότι η Τουρκία εκμεταλλευόμενη το μέγεθός της σαν χώρα, επιδιώκει την πέραν κάθε νομικής πραγματικότητας, επιβολή της θελήσεώς της στα θέματα του Αιγαίου και της Ανατολικής Μεσογείου. Στην πραγματικότητα, η Τουρκία προβαίνει σε μια ασύστολη προβολή ισχύος, και μάλιστα στρατιωτικής, εκμεταλλευόμενη τη θέση τόσο στους κόλπους του NATO και στην ευρύτερη γεωπολιτική της θέση ως μεσανατολική-ασιατική δύναμη. Ακριβώς λόγω αυτής της γεωπολιτικής θέσης και των σημαντικών Ενόπλων Δυνάμεων που αυτή διατηρεί θεωρεί ότι τα υπόλοιπα κράτη είτε θα συμβιβαστούν, είτε θα υποκύψουν στις απαιτήσεις της.

Η Τουρκία γνωρίζει ότι το Διεθνές Δίκαιο έχει σαφή χαρακτηριστικά «soft law», δηλαδή δεν είναι απόλυτα δεσμευτικό για κανέναν, παρά τις προσπάθειες των διεθνών δρώντων (διεθνών οργανισμών και μεγάλων δυνάμεων), να το επιβάλουν ως υποχρεωτικό. Αν μια χώρα δεν προσυπογράψει και επικυρώσει κατά το εσωτερικό της δίκαιο μια διεθνή συνθήκη, αυτή δεν το δεσμεύει στις ενέργειές του. Ειδικά το Δίκαιο της Θάλασσας, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο

¹¹ United Nations Convention on the Law of the Sea. Αποτελεί την κύρια συνθήκη που ρυθμίζει τα θέματα των θαλασσίων ζωνών. Υπογράφηκε στο Montego Bay της Jamaica το 1982.

¹² Τον Αύγουστο του 2020 σημειώθηκε μια περίοδος έντασης μεταξύ Ελλάδος και Τουρκίας, η οποία προέκυψε λόγω της τουρκικής επιδίωξης να διενεργήσει τουρκικό ερευνητικό σκάφος, έρευνες για υδρογονάνθρακες σε περιοχές της Ανατολικής Μεσογείου. Η ελληνική πλευρά αντέδρασε με αεροναυτική κινητοποίηση, η οποία κατέληξε και σε επεισόδιο εμβολισμού τουρκικής φρεγάτας από ελληνική.

Η Κρίση του Αυγούστου ήρθε σαν συνέχεια της Κρίσης του Μαρτίου, κατά την οποία μεγάλες ομάδες μεταναστών προσπάθησαν να εισέλθουν στην ελληνική επικράτεια από τα χερσαία ελληνοτουρκικά σύνορα στην περιοχή του Έβρου.

πρώην Α/ΓΕΕΘΑ Χ, Λυμπέρης (Λυμπέρης, 2001: 393), αποτελεί προϊόν συμβιβασμού, χαρακτηριστικό που συνοδεύει και την εφαρμογή του στην πράξη, όπως καταδεικνύεται και από την ορολογία που διατρέχει το κείμενο της συνθήκης, με την χρήση των όρων: «equitable solution» και «special circumstances» (Ροζάκης, 2013). Είναι δεδομένο ότι ένα κείμενο που προέκυψε από διαβουλεύσεις στο πλαίσιο του ΟΗΕ θα είχε σαφή συμβιβαστικό προσανατολισμό, ειδικά σε ότι αφορά στην επίλυση τυχόν διενέξεων, αφού αυτή είναι η κυρίαρχη ιδεολογία του οργανισμού αυτού (Στεργίου, 2020: 2).

Ομοίως με ανωτέρω, στο άρθρο 300 του κυρίου μέρους της Σύμβασης αναφέρεται ότι στην περίπτωση «ημίκλειστων» θαλασσών, όπως αυτές ορίζονται στο άρθρο 123 της Σύμβασης, κανένα κράτος μέλος δεν θα πρέπει να προβεί σε «μονομερείς» ενέργειες. Διαβάζοντας την περιγραφή της «ημίκλειστης» θάλασσας στο άρθρο 123, διαπιστώνουμε ότι το Αιγαίο έχει αυτά τα χαρακτηριστικά. Όπως αναφέρεται σε ηλεκτρονικό δημοσίευμα¹³ (bankingnews.gr, 31/12/2020), ενδεχομένως αυτός είναι και ο λόγος μη κήρυξης χωρικών υδάτων στα 12 ναυτικά μίλια στο Αιγαίο από την ελληνική πλευρά, αφού στην περίπτωση μονομερούς επέκτασης των χωρικών υδάτων, η ενέργεια αυτή θα εξέθετε την Ελλάδα, ως παραβιάζουσα το πνεύμα και το γράμμα της Σύμβασης για το Δίκαιο της Θάλασσας. Αυτή είναι μια άλλη οπτική στο ζήτημα της επέκτασης των ΕΧΥ στο Αιγαίο, η οποία καταδεικνύει επίσης ότι το όλο θέμα δεν είναι τόσο απλό.

Σε ιδιαίτερο κεφάλαιο του βιβλίου του με τίτλο: «Πορεία σε ταραγμένες θάλασσες» (σ. 387 έως 409), ο πρώην Α/ΓΕΕΘΑ αναφέρει ότι οι νομικές, πολιτικές και διπλωματικές περιπλοκές που τελικά οδήγησαν στην Κρίση των Ιμίων, είχαν ήδη εκδηλωθεί από τον Νοέμβριο του 1994. Το κεφάλαιο αυτό έχει τίτλο: «Ο κρίσιμος Νοέμβριος του 1994» και αναφέρεται σε περιστατικά τα οποία διαδραματίστηκαν περί την 16η Νοεμβρίου 1994, οπότε η Σύμβαση για το Δίκαιο της Θάλασσας επικυρώθηκε από τουλάχιστον 60 κράτη μέλη του ΟΗΕ, αποκτώντας θεωρητικά υποχρεωτική ισχύ και για τα υπόλοιπα μέλη του οργανισμού. Βέβαια, ούτε η Τουρκία, ούτε οι ΗΠΑ, η μοναδική υπερδύναμη και

¹³ [Η Ελλάδα δεν θα επεκταθεί στα 12 μίλια στο Αιγαίο, βρίσκεται σε αδύναμη νομική θέση – Το Casus Belli είναι δευτερεύον πρόβλημα \(bankingnews.gr\)](http://bankingnews.gr).

η χώρα με τον μεγαλύτερο πολεμικό στόλο¹⁴, επικύρωσαν την συμφωνία του Montego Bay, επιφέροντας σημαντικό πλήγμα στην προσπάθεια να επιβληθεί ως αναγκαστικό δίκαιο.

Σύμφωνα με τα όσα περιγράφονται στο κεφάλαιο αυτό, η Τουρκία, προεξοφλώντας μια ελληνική κίνηση επέκτασης των χωρικών υδάτων στα 12 μίλια, προχώρησε σε κινήσεις στρατιωτικών και αεροπορικών δυνάμεων, υπό το πρόσχημα της διακλαδικής άσκησης DENIZ-KURDU 2/94, ακολουθώντας μια τακτική εξαναγκαστικής διπλωματίας. Ήδη από τις 29/9/94, παράγοντες του ελληνικού υπουργείου εξωτερικών διατύπωσαν την εκτίμηση ότι η Τουρκία αποσκοπούσε στο να προκαταλάβει την Ελλάδα από την άσκηση του κυριαρχικού της δικαιώματος της επέκτασης των εθνικών χωρικών υδάτων στα 12 μίλια (Λυμπέρης, 2001: 389-390). Η όλη κατάσταση δεν εξελίχθηκε σε στρατιωτική κρίση, λόγω της μη άσκησης του δικαιώματος επέκτασης των ΕΧΥ από ελληνικής πλευράς. Στην διάρκεια όμως της διαδικασίας επικοινωνίας με τον κορυφαίο συμμαχικό παράγοντα, που αποσκοπούσε στην χαλάρωση των εντάσεων, κατέστη φανερό (τουλάχιστον κατά τα λεγόμενα του τότε Α/ΓΕΕΘΑ), ότι η Ελλάδα δέχτηκε παροτρύνσεις για επίδειξη κατευναστικής στάσης έναντι της Τουρκίας, και μάλιστα σε μια κατεύθυνση επίτευξης συνολικής συμβιβαστικής λύσης.

Στις 8 Ιουνίου 1995, η τουρκική Εθνοσυνέλευση εξουσιοδότησε προκαταβολικά την τουρκική κυβέρνηση να προβεί σε κήρυξη πολέμου κατά της Ελλάδος, εάν η τελευταία έκανε χρήση του δικαιώματος επέκτασης των χωρικών υδάτων στα 12 ναυτικά μίλια. Η ενέργεια αυτή της τουρκικής Εθνοσυνέλευσης ονομάστηκε έκτοτε με έναν λατινικό νομικό όρο, το «casus belli», δηλαδή «αιτία πολέμου» (ΥΠΕΞ, 2022).

Αν και η τότε ελληνική κυβέρνηση προχώρησε σε καταγγελία της μονομερούς αυτής τουρκικής ενέργειας, με καθαρά επιθετικό χαρακτήρα, εν τούτοις, εν τέλει, ακολούθησε πολιτική έμπρακτου κατευνασμού, αποφεύγοντας να θίξει το

¹⁴ Η στάση των ΗΠΑ έχει ακόμη πιο βαρύνουσα σημασία, αφού η αφετηρία του καθορισμού των 200 ναυτικών μιλίων, ως εύρους της ΑΟΖ προήλθε από το σχετικό διάταγμα του προέδρου Ρούσβελτ, ο οποίος με την είσοδο των ΗΠΑ στον Β'ΠΠ, κήρυξε ζώνη ναυτικού αποκλεισμού με αυτό ακριβώς το εύρος, εκατέρωθεν των ακτών (ανατολικών, δυτικών και στον Κόλπο του Μεξικού) της χώρας. Την ισχύ του διατάγματος αυτού, ανανέωσε ο διάδοχός του στο αξίωμα της προεδρίας, ο Χάρρυ Τρούμαν, επεκτείνοντάς το ώστε να περιλαμβάνει και δικαιώματα οικονομικής εκμετάλλευσης.

ζήτημα σε συμμαχικό πλαίσιο. Αλλά και στο εσωτερικό της χώρας, ο Τύπος δεν έδειξε την δέουσα σημασία, με τα σχετικά δημοσιεύματα να χαρακτηρίζονται «υποτονικά». Όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται σε σχετικό δημοσίευμα (Κολλάρους, 2022):

«Είναι γεγονός ότι ήταν ελάχιστα τα δημοσιεύματα στον ελληνικό Τύπο για το ζήτημα του τουρκικού casus belli. Θα λέγαμε ότι το ζήτημα πέρασε στα “ψιλά γράμματα” των εφημερίδων ή τουλάχιστον δεν τονίστηκε ιδιαίτερα.

Αξίζει, επίσης, να σημειωθεί ότι στη Σύνοδο των υπουργών Άμυνας του NATO (DPC), που πραγματοποιήθηκε την ίδια μέρα με τη ψήφιση του casus belli από πλευράς Τουρκίας, η Αθήνα εμφανίστηκε διαλλακτική και απέφυγε να διαμαρτυρηθεί για τις τουρκικές προκλήσεις στο Αιγαίο, αφήνοντας να περάσει σχεδόν απαρατήρητη η απειλή πολέμου της Άγκυρας προς τη χώρα μας σε περίπτωση επέκτασης των χωρικών υδάτων της στα 12 μίλια. Η Αθήνα επικεντρώθηκε κυρίως στο ζήτημα της ενεργοποίησης των NATOϊκών Στρατηγείων (Νότια Πτέρυγα του NATO).

Πιο συγκεκριμένα, η Ελλάδα, σε μία χειρονομία καλής θελήσεως, ήρε το βέτο της για τη συμμαχική χρηματοδότηση του Στρατηγείου της Σμύρνης. Βεβαία, το γεγονός αυτό δεν εμπόδισε την τουρκική πλευρά να παραμείνει προσκολλημένη σε μια άκαμπτη και αδιάλλακτη στάση κατά τη διάρκεια των εργασιών της συνόδου του NATO (Το Βήμα, 11.6.1995).

.....

Βέβαια, η ελληνική κυβέρνηση διατείνονταν ότι στόχος της ήταν η απομόνωση της Τουρκίας εντός του NATO, πράγμα που το πέτυχε, όπως ισχυρίστηκε τότε. Ωστόσο, σε επίπεδο εντυπώσεων, η ελληνική κυβέρνηση φάνηκε υποχωρητική ή να μην αντιλαμβάνεται το μέγεθος της τουρκικής επιθετικότητας, τη στιγμή που η Άγκυρα είχε ανέβει ένα ακόμα σκαλοπάτι στη κλίμακα των διεκδικήσεων της σε βάρος της χώρας μας.

.....

Ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι μετά την ψήφιση του casus belli, ο αμερικανικός παράγοντας προέτρεψε την Ελλάδα και την Τουρκία να προωθήσουν μέτρα οικοδόμησης εμπιστοσύνης στο Αιγαίο!

Η άμεση αμερικανική παρέμβαση και προς τις δύο πλευρές είχε ως αποτέλεσμα να μην φορτιστεί περισσότερο η ατμόσφαιρα. Αυτό βέβαια δεν σήμαινε ότι ήρθαν οι γνωστές τούρκικες διεκδικήσεις. Αυτές συνέχιζαν να υπάρχουν και έγιναν εντονότερες. Η αμερικανική παρέμβαση οδήγησε την ελληνική κυβέρνηση στο να υποτιμήσει το τουρκικό *casus belli*.

Την ίδια στιγμή, η διατήρηση χαμηλών τόνων, κατόπιν πιέσεων της Ουάσιγκτον, όσον αφορά την ελληνική αντίδραση, ήταν η γραμμή που ακολούθησε η Αθήνα, κερδίζοντας μόνο την ανέξοδη στήριξη των συμμάχων στη τελευταία σύνοδο υπουργών Άμυνας του ΝΑΤΟ. Οι Τούρκοι, εξάλλου, γνώριζαν πολύ καλά ότι τυχόν αμερικανική παρέμβαση, που θεωρούνταν σίγουρη, θα οδηγούσε σε εξίσωση θύτη και θύματος.»

Η περιγραφή των ανωτέρω γεγονότων, οδηγεί στο συμπέρασμα ότι η επακολουθήσασα Κρίση των Ιμίων δεν ήταν «κεραυνός εν αιθρία», αλλά η τουρκική πλευρά είχε ήδη από το 1994 θέσει την ατζέντα των διεκδικήσεων που σκόπευε να προβάλει με την πρώτη ευκαιρία. Οι υπόψη διεκδικήσεις προβλήθηκαν έμπρακτα, παράλληλα με την αναγκαία στρατιωτική κλιμάκωση, το διάστημα Δεκεμβρίου-Ιανουαρίου 1996, οπότε η ελληνική πολιτική σκηνή βρισκόταν σε αναβρασμό, λόγω της ασθένειας του τότε πρωθυπουργού Ανδρέα Παπανδρέου. Η μακρά νοσηλεία του ηγέτη του κυρίαρχου κόμματος της χώρας, ο οποίος ασκούσε την εξουσία με προσωποκεντρικό μοντέλο, επέτρεψε στην τουρκική πλευρά να σχεδιάσει και προετοιμάσει την εκδήλωση της κρίσης (Σημίτης, 2005: 58). Όταν αυτή εκδηλώθηκε, η Τουρκία ήταν πλήρως προετοιμασμένη να την διαχειριστεί, βέβαιη ότι δεν επρόκειτο να επεκταθεί σε πλήρη πόλεμο, λόγω της δεδηλωμένης αποφασιστικότητας του συμμαχικού παράγοντα ν' αποτραπεί πάση θυσία μια πολεμική σύρραξη στην περιοχή (Λυμπέρης, 2001: 401-402).

Όπως αναφέρει ο τότε Έλληνας πρωθυπουργός, ο ΥΕΘΑ Αρσένης του μετέφερε την προτροπή του Αμερικανού πρέσβη στην Αθήνα Τόμας Νάιλς «να τα βρούμε με τους Τούρκους μέσω διαπραγματεύσεων», κάτι το οποίο είχε και ο ίδιος διαπιστώσει από την δική του προσωπική συνομιλία με τον Αμερικανό πρέσβη (Σημίτης, 2005: 65). Όπως επίσης αναφέρει ο Έλληνας πρωθυπουργός από τις επαφές που είχαν εκείνη την νύχτα οι κκ Αρσένης και Πάγκαλος με τους Αμερικανούς ομολόγους τους Πέρι, Κρίστοφερ και Χόλμπρουκ προέκυπτε σαν

συμπέρασμα η ομόφωνη προτροπή για διαπραγμάτευση, την οποία ο Έλληνας πρωθυπουργός καταγράφει στο σχετικό κεφάλαιο του βιβλίου του με την χαρακτηριστική φράση: «Οι ΗΠΑ θέλουν απλώς ν' αποφευχθεί η σύρραξη» (Σημίτης, 2005: 67).

Αυτό όμως το οποίο έχει σημασία σαν συμπέρασμα είναι ότι η ελληνική πλευρά δεν διδάσκεται από τα ιστορικά γεγονότα, επιδεικνύοντας αδιαφορία για ουσιαστική σπουδή της ψυχοσύνθεσης και νοοτροπίας του αντιπάλου. Το συμπέρασμα αυτό προκύπτει από το γεγονός ότι και σε άλλες περιστάσεις του πρόσφατου παρελθόντος, η Τουρκία είχε εκμεταλλευτεί περιόδους πολιτικής αναστάτωσης στο εσωτερικό της Ελλάδας και συγκεκριμένα, μόνο κατά την μεταπολεμική περίοδο, μπορούν ν' αναφερθούν οι παρακάτω χαρακτηριστικές περιπτώσεις:

- ❖ Τα Σεπτεμβριανά του 1955, οπότε η τουρκική πλευρά εκμεταλλεύτηκε την ασθένεια του πρωθυπουργού Αλεξάνδρου Παπάγου, ώστε να προβεί στους γνωστούς διωγμούς κατά του ελληνικού στοιχείου της Πόλης, οδηγώντας σταδιακά στην εξάλειψή του.

- ❖ Η κρίση του Δεκεμβρίου του 1963 στην Κύπρο, οπότε και διαλύθηκε επί της ουσίας η Κυπριακή Δημοκρατία και σχηματίστηκαν οι τουρκοκυπριακοί θύλακες, οι οποίοι χρησίμευσαν ως προγεφυρώματα κατά την εισβολή του 1974. Η τουρκική πλευρά εκμεταλλεύτηκε την πολιτική ένταση που επικράτησε στην Ελλάδα, λόγω της ήττας της ΕΡΕ και του σχηματισμού κυβέρνησης συνεργασίας υπό την Ένωση Κέντρου.

- ❖ Η εισβολή του Ιουλίου το '74, οπότε η Τουρκία εκμεταλλεύτηκε, πέραν της ανωμάλου καταστάσεως στην Ελλάδα και την αντίστοιχη πολιτική ανωμαλία που είχε προκύψει στις ΗΠΑ, ως αποτέλεσμα του σκανδάλου Γουότεργκέιτ και της επακόλουθης παραίτησης Νίξον.

Μία επιπλέον παράμετρος που αναδύεται για τους γνώστες των αμυντικών θεμάτων, είναι ότι οι ενέργειες της τουρκικής πλευράς γίνονται επίσης προκειμένου να προλάβουν την εισαγωγή σε χρήση από ελληνικής πλευράς, σημαντικών οπλικών συστημάτων, τα οποία δύναται να μεταβάλουν την ισορροπία ισχύος μεταξύ των δύο χωρών στον στρατιωτικό τομέα. Χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι τα παρακάτω:

❖ Η εν εξελίξει ενσωμάτωση των αεροσκαφών τύπου F-4 Phantom από την ελληνική Πολεμική Αεροπορία το 1974. Αν και ήδη από τα τέλη της δεκαετίας του '60 – αρχές δεκαετίας του '70 οι ελληνικές Ένοπλες Δυνάμεις είχαν προχωρήσει στην προμήθεια σημαντικών οπλικών μέσων, όπως τα πρωτοποριακά υποβρύχια Type 209¹⁵, η προσθήκη και επιχειρησιακή αξιοποίηση των υπόψη αεροσκαφών θα προσέφερε στις ελληνικές δυνάμεις αυξημένες δυνατότητες επέμβασης στο κυπριακό θέατρο επιχειρήσεων.

❖ Ανάλογη ήταν η περίπτωση των πυραυλακάτων τύπου Combattante IIIA και IIIB, οι οποίες επρόκειτο να ενσωματωθούν στο ελληνικό οπλοστάσιο τέλη της δεκαετίας του '70 (1977) και αρχές της δεκαετίας του '80. Τα πλοία αυτά θα εισήγαγαν στο θέατρο επιχειρήσεων του Αιγαίου το νέο – για τα ελληνοτουρκικά δεδομένα- όπλο των κατευθυνόμενων πυραύλων γαλλικής προέλευσης Exocet. Οι πύραυλοι αυτοί, όπως αποδείχθηκε στον Πόλεμο των Falklands, είναι εξαιρετικής ισχύος, ικανοί να θέσουν εκτός μάχης ένα πλοίο μεγέθους φρεγάτας. Η επιλογή του από το ελληνικό ΠΝ αρκετά χρόνια πριν την πρακτική απόδειξη της αξιοπιστίας τους στο πεδίο της μάχης, αποδεικνύει την υψηλή κατάρτιση των Ελλήνων επιτελών.

Η ύπαρξη στο ελληνικό οπλοστάσιο των Combattante σε συνδυασμό με τους Exocet, εκτιμάται ότι αποτέλεσε ένα κύριο αποτρεπτικό παράγοντα για την ευνοϊκή, για την ελληνική πλευρά, Κρίση του 1987, σε μια εποχή που το μεγαλύτερο μέρος των δύο πολεμικών στόλων Ελλάδας-Τουρκίας αποτελούνταν από αντιτορπιλικά του Β'ΠΠ.

❖ Μια ανάλογη περίπτωση ίσχυσε στην Κρίση των Ιμίων, οπότε το ελληνικό ΠΝ είχε μόλις ξεκινήσει την παραλαβή των ελικοπτέρων τύπου S-70b Seahawk, τα οποία ήταν υπερσύγχρονα, ειδικά σε σχέση με τα AB-212 που διέθετε μέχρι τότε το ελληνικό ΠΝ. Το Ε/Π που επιχείρησε στα Ίμια ήταν του παλαιότερου αυτού τύπου, με τα γνωστά αποτελέσματα.

❖ Και σήμερα μπορεί κανείς να πει ότι η εντεινόμενη από τουρκικής πλευράς όξυνση αποσκοπεί ενδεχομένως στην πρόκληση ενός θερμού

¹⁵ Τα Type 209 είναι τα πρώτα μεταπολεμικά υποβρύχια που σχεδιάστηκαν από γερμανικής πλευράς και ενσωματώνανε όλη την εμπειρία του Β'ΠΠ, καθιστάμενα τα πλέον τέλεια , για την εποχή τους συμβατικά υποβρύχια. Απόδειξη της σχεδιαστικής τελειότητάς τους αποτελεί το γεγονός ότι επιχειρούν ακόμη και σήμερα με το ελληνικό ΠΝ. Σημαντικά στοιχεία για την κλάση 209 σε ελληνική υπηρεσία παρατίθενται στον ιστότοπο [Υποβρύχιο Type 209 \(Ποσειδών / Γλαύκος\) \(ellinikos-stratos.com\)](http://Υποβρύχιο Type 209 (Ποσειδών / Γλαύκος) (ellinikos-stratos.com)).

επεισοδίου, προτού η ελληνική πλευρά ολοκληρώσει την παραλαβή των Α/Φ τύπου Rafale ή σε μεταγενέστερο χρόνο των φρεγατών FDI.

Εν ολίγοις, οι ελληνικές ελίτ θα έπρεπε να έχουν σπουδάσει σε βάθος τον αντίπαλο και να ήταν προετοιμασμένες σχετικά με την πιθανότητα μιας τουρκικής επιθετικότητας, κατά το διάστημα ανάδειξης νέας κυβέρνησης της χώρας, ακόμη περισσότερο λόγω των προηγηθέντων γεγονότων του Νοεμβρίου του 1994. Τα γεγονότα αυτά έπρεπε ν' αποτελέσουν προειδοποιητική ένδειξη ότι η Τουρκία σκόπευε να εκμεταλλευθεί την πρώτη δυνατή περίπτωση, ώστε να παρεμποδίσει αφενός την Ελλάδα ν' ασκήσει τα δικαιώματά της που απέρρεαν από το Δίκαιο της θάλασσας και αφετέρου να βρει αφορμή ώστε να προβάλει τις διεκδικήσεις της. Όπως χαρακτηριστικά ανέφεραν παράγοντες του ελληνικού ΥΠΕΞ, η τουρκική πλευρά αποσκοπούσε στην διατήρηση των θεμάτων ανοιχτών, ως μοχλών πίεσης προς πάσα κατεύθυνση, και στην δημιουργία απαξιωτικής εικόνας για την Ελλάδα, μέσω της διαρκούς εκτόξευσης κατηγοριών (Λυμπέρης, 2001: 390).

Εδώ παρατηρείται και μια σημαντική αστοχία του ελληνικού συστήματος χειρισμού κρίσεων της εποχής. Η ενέργεια της ελληνικής στρατιωτικής ηγεσίας να κλιμακώσει με έντονο και άμεσο τρόπο την αντιπαράθεση δημιούργησε σύγχυση στην ελληνική πλευρά, αφού αύξησε κατακόρυφα και απότομα τις απαιτήσεις επιχειρησιακού ελέγχου και συλλογής πληροφοριών, οδηγώντας σε αδυναμία επικέντρωσης της προσοχής του ελληνικού αμυντικού μηχανισμού στο σημείο στο οποίο εξελισσόταν η «σημειακή» κρίση. Δηλαδή, από ελληνικής πλευράς, προκαταλαμβάνοντας την εξέλιξη των πραγμάτων (Dimitrakis, 2008: 474), κινητοποιήθηκαν δυσανάλογες δυνάμεις, οι οποίες εν τέλει δεν κατόρθωσαν ν' ανταποκριθούν στον έξυπνο και ευέλικτο σχεδιασμό της τουρκικής πλευράς, η οποία πέτυχε να παρουσιαστεί η Ελλάδα ως η επισπεύδουσα τις εξελίξεις προς την κατεύθυνση μίας πολεμικής σύρραξης για «μερικούς ακατοίκητους βράχους».

Οι ενέργειες αυτές στέρησαν από την ελληνική πλευρά την δυνατότητα της ψυχραιμής στάθμισης των πραγμάτων και της βήμα προς βήμα κλιμάκωσης, όπως προβλέπεται και από τις αντίστοιχες στρατηγικές αντιμετώπισης κρίσεων (Dimitrakis, 2008: 482), διέγειραν δε την ανησυχία της αμερικανικής πλευράς, η οποία διαπίστωνε ότι υπήρχε σοβαρή πιθανότητα οι εξελίξεις να κινηθούν προς

μια κατεύθυνση που οι Αμερικανοί δεν επιθυμούσαν. Αυτό προκάλεσε και την άμεση και επιτακτική παρέμβασή τους.

Οπωσδήποτε, η αμφίσημη στάση της ελληνικής πλευράς βοηθούσε την Τουρκία στις επιδιώξεις της, αφού η Ελλάδα διεμήνυε προς πάσα κατεύθυνση πως δεν σκόπευε να κάνει χρήση του δικαιώματος επέκτασης στα 12 μίλια. Η στάση αυτή διαχρονικά, στερούσε αξιοπιστία από την ελληνική πολιτική, ερεθίζοντας ακόμη περισσότερο την Τουρκία και οδηγώντας την στο συμπέρασμα ότι εν τέλει η ελληνική πλευρά θα υποχωρούσε (Πλατιάς, 2005: 226). Η συνεχής προβολή, από ελληνικής πλευράς, των νομικών λεπτομερειών του Δικαίου της Θάλασσας, δεν βοηθούσε από επικοινωνιακής απόψεως, αφού τόσο η εσωτερική κοινή γνώμη της Ελλάδας, όσο και η αντίστοιχη διεθνής, δεν ήταν ποτέ διατεθειμένες ν' αποδυθούν σε μια διαδικασία κατανόησης «νομικιστικών» επιχειρημάτων, τα οποία για τον απλό πολίτη ήταν ιδιαίτερα δυσνόητα, για δε τον επαίοντα των διεθνών σχέσεων και του διεθνούς δικαίου δεν τον απασχολούσαν ιδιαίτερα, αφού τα ζητήματα αυτά ρυθμίζονται πρωτίστως πολιτικά και δευτερευόντως νομικά.

Ακόμη και η επίκληση του δικαιώματος στην αυτοάμυνα, που προβάλλει η ελληνική πλευρά, είναι μεν σεβαστό, αλλά μπορεί να εξυπηρετήσει τις ελληνικές θέσεις μόνο σε περίπτωση ευθείας απειλής κατά εδάφους αδιαμφισβήτητης ελληνικής κυριαρχίας. Σε καμία περίπτωση το άρθρο 51 της Χάρτας του ΟΗΕ δεν μπορεί να προβληθεί ως ικανή συνθήκη δικαιολόγησης μιας πολεμικής ενέργειας, στην περίπτωση μιας διαφοράς που αφορά σε ένα εύπλαστο οιονεί κυριαρχικό δικαίωμα όπως η ΑΟΖ.

Εν προκειμένω λοιπόν, οι πολιτικές επιλογές της ελληνικής πλευράς, έχουν ήδη προκαλέσει μια διάρρηξη της εμπιστοσύνης μεταξύ των ελίτ και του σώματος των πολιτών, εξέλιξη οιονεί εξαιρετικά επικίνδυνη, αφού η αμοιβαία εμπιστοσύνη μεταξύ του πολιτικού συστήματος και των απλών πολιτών είναι συστατικό στοιχείο της κινητοποίησης των συλλογικών δυνάμεων της κοινωνίας, και της δημιουργίας της ανάλογης δυναμικής που θα οδηγήσει στην επίτευξη των στόχων της διατήρησης της ανεξαρτησίας και της κυριαρχίας ενός έθνους-κράτους. Ο κύριος παράγοντας στρατηγικής ισχύος για μια χώρα, είναι ο ανθρώπινος παράγοντας και η κοινωνία των πολιτών της (Νταβούτογλου, 2010: 75-77).

Η ψυχολογία της μάζας. Η έννοια του «πένθους» για μια κοινωνική συλλογικότητα. Πολιτισμικές και διανοητικές προεκτάσεις αυτής.

Ο συνεκτικός ιστός μιας κοινωνίας είναι ο πολιτισμός της, ο οποίος δένει τα μέλη της μεταξύ τους και τους δημιουργεί την αίσθηση μιας συλλογικής ταυτότητας (Shuang Liu, Volčič Z., Gallois, 2018: 22). Ο πολιτισμός αυτός αποτελείται από ψυχολογικά, κοινωνιολογικά, πολιτικά και οικονομικά στοιχεία που παράγονται και χαρακτηρίζουν μια κοινωνία, η οποία είναι συγκροτημένη σε συγκεκριμένο γεωγραφικό χώρο, ζει και δραστηριοποιείται σε αυτόν επί σειρά ετών, δραστηριότητα που αποτελεί και την ιστορία της κοινωνίας αυτής και που εν τέλει αναπτύσσει μια εγγενή ταυτότητα και μια «αίσθηση του ανήκειν» (Νταβούτογλου, 2010: 57).

Όταν τα μέλη μιας κοινωνίας διακρίνονται από ισχυρή αυτοσυνειδησία και αίσθηση της κοινής καταγωγής και ταυτότητας, παρουσιάζουν αυξημένες δυνατότητες κινητοποίησης των ψυχολογικών, κοινωνικών και πολιτικοοικονομικών στοιχείων τους, επιτυγχάνοντας την διαρκή ανανέωσή τους μέσω των κατάλληλων στρατηγικών ανοιγμάτων που πραγματοποιούν. Αντιθέτως, κοινωνίες με κρίση ταυτότητας περιέρχονται σε στρατηγικό αδιέξοδο και εν τέλει παρασύρονται σε μια διαδικασία εσωστρέφειας που οδηγεί ενδεχομένως στην απώλεια του χαρακτήρα τους και της αυτοτέλειάς τους (Νταβούτογλου, 2010: 57-58).

Παρά το ότι η έννοια της κοινωνίας ή της κοινότητας έχει δεχθεί κριτική ως αναχρονιστικός όρος, εν τούτοις διαπιστώνεται ότι οι ομάδες (ή μάζες) ανθρώπων διατηρούν την κοινή εκείνη αίσθηση του «ανήκειν» (Cohen, 2001: 11-12). Κάθε προσπάθεια για υπερβατικές ερμηνείες του θέματος, αφίσταται της πραγματικότητας, οδηγώντας σε ερμηνευτικά αδιέξοδα.

Αυτή η διαπίστωση όμως θέτει ένα νέο πρόβλημα, το πως δηλαδή οριοθετείται μια κοινότητα. Ποιο είναι αυτό το «όριο» που την χαρακτηρίζει. Ο καθορισμός του ορίου μιας κοινότητας επιβάλλεται από την ίδια, στην προσπάθειά της να δηλώσει τη διαφορετικότητά της από τις άλλες κοινότητες. Το όριο αυτό μπορεί να μην είναι κάτι απτό, όπως μια οροσειρά ή μια θάλασσα, αλλά μια αφηρημένη έννοια, η οποία βρίσκεται στη σκέψη των μελών της κοινότητας. Φυσικά, όπως κάθε αφηρημένη έννοια, επιδέχεται πολλαπλούς ορισμούς, ενίοτε αφαιρετικούς.

Επί παραδείγματι, μια ένωση κρατών, όπως η Ευρωπαϊκή Ένωση, θεωρείται ως μια κοινότητα, με την έννοια της ταύτισης των συμφερόντων σε συγκεκριμένους τομείς της δραστηριότητας των κρατών που την απαρτίζουν. Αντίθετα, στην περίπτωση ενός μικρού νησιού, η έννοια της «κοινότητας» μεταξύ των κατοίκων είναι σαφώς πιο απτή, πιο καθορισμένη (Cohen, 2001: 13-14).

Μια σημαντική παράμετρος της έννοιας της κοινότητας είναι αυτή των συμβόλων της, δηλαδή των πραγμάτων εκείνων στα οποία αυτή αποδίδει ιδιαίτερη σημασία, στα πλαίσια του αυτοπροσδιορισμού της. Αν και μπορεί να πρόκειται για συγκεκριμένα άψυχα πράγματα, κατασκευές της φύσης ή ανθρώπινες, όπως ένα σπήλαιο ή άλλο γεωλογικό φαινόμενο, ένα τοτέμ ή ένας τύμβος, αποτελούν εν τούτοις σύμβολα που επιτρέπουν-υποβοηθούν τα μέλη της κοινότητας να συλλάβουν το μήνυμα της κοινής ύπαρξης που τους ενώνει με τα υπόλοιπα μέλη αυτής (Cohen, 2001: 19).

Η σημασία των ορίων ή συμβόλων είναι πολύ μεγάλη, όπως θα διαπιστώσουμε παρακάτω, όταν θ' αναλύσουμε τις έννοιες και την επιρροή της δημοσιογραφίας, όπου θα διαπιστώσουμε ότι οι ελίτ, μέσω των δημοσιογράφων (ως διαμεσολαβητών), μπορούν να διαμορφώνουν τον τρόπο που προσλαμβάνουν οι πολίτες την πραγματικότητα και πως αντιδρούν σε αυτή. Άλλωστε, αυτή καθαυτή η Κρίση των Ιμίων εκτυλίχθηκε γύρω από τα εθνικά σύμβολα των δύο χωρών, δηλαδή τις σημαίες τους.

Άλλωστε, θεωρείται, από την επιστημονική έρευνα, ως δεδομένο το γεγονός ότι τα σύγχρονα έθνη διέπονται από μια σύγχρονη μορφή «μυθολογίας» (Mali όπως αναφέρεται στο Barash 2008: 154). Το κάθε μέλος της κοινωνίας χαρακτηρίζεται ως επιτυχημένο ή μη ανάλογα με το κατά πόσον επιτυγχάνει ν' ακολουθήσει και να συμμορφωθεί με αυτές τις έννοιες που το κάθε κοινωνικό σύνολο χαρακτηρίζει ως αρετές. Ακριβώς λόγω της μοντέρνας μορφής των κοινωνιών, της ελεύθερης μετακίνησης και της «χαλάρωσης» των συννοριακών περιορισμών, οι σύγχρονες κοινωνίες στηρίζονται όλο και περισσότερο σ' ένα κοινό «αφήγημα», που αποτελεί το μέσο για την διατήρηση της κοινής μνήμης των εξίσου κοινών καταβολών, στις οποίες τα σύγχρονα έθνη αναζητούν την καθοδήγηση και τις βάσεις για την διατήρηση της διαφορετικότητάς τους, παρά σε αφηρημένες (πλέον) έννοιες όπως η υπηκοότητα ή η ιθαγένεια (Mali όπως

αναφέρεται στο Barash 2008: 137-138). Φυσικά η διαδικασία αυτή δεν είναι πρωτοφανής στην Ιστορία. Ως παράδειγμα μπορούμε ν' αναφέρουμε εμάς τους Έλληνες και την επιβίωσή μας μέσα σε πολυεθνικά κράτη για πάνω από δύο χιλιετίες [Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία (ενιαία), Ανατολική Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία, Οθωμανικό Κράτος, αλλά και πολλά άλλα πολυεθνικά κράτη στα οποία οι ξενιτεμένοι Έλληνες ζούσαν και δραστηριοποιούνταν, όπως η αψβουργική μοναρχία ή η τσαρική αυτοκρατορία)].

Οπωσδήποτε το ανήκειν σε μια κοινότητα δεν προϋποθέτει απαραίτητα την πλήρη ομοιομορφία σε συμπεριφορές ή γενικότερες αντιλήψεις. Αρκεί η συναίσθηση του ανήκειν σ' ένα σύνολο, το οποίο εκφράζει ορισμένες βασικές έννοιες (πολιτισμικές, εθνοτικές, θρησκευτικές κλπ), ενώ τα διάφορα μέλη της κοινότητας οπωσδήποτε διαφοροποιούνται σε διάφορους βαθμούς κατά τις υπόλοιπες συνήθειές τους. Σημασία έχει η κεντρική αντίληψη που έχουν σχηματίσει τα διάφορα μέλη της γύρω από το τι προϋποθέτει η ένταξη σε αυτήν (Cohen, 2001: 20-21).

Και εδώ η σημασία για την ερμηνεία των ελληνοτουρκικών σχέσεων είναι μεγάλη. Έλληνες και Τούρκοι συγκροτούν δύο αντίστοιχα έθνη, με τελείως διαφορετική αφετηρία. Πέραν των όποιων κοινών εθίμων, οι Έλληνες συγκροτούν μια κοινότητα με σαφή δυτικότροπο προσανατολισμό και με έντονη την καλλιέργεια ενός «ένδοξου» κοινού παρελθόντος, όντας πιο «χαλαροί» στην διεκδίκηση της εθνοτικής τους ταυτότητας, ενώ οι Τούρκοι έχοντας σαφώς έκδηλη την ανατολίτικη νοοτροπία και πολύ πιο πρόσφατη αφετηρία χρονικά της ύπαρξής τους ως διακριτή εθνοτική ομάδα, αντιδρούν και πολύ πιο έντονα σε κάθε τι που θεωρούν ότι μπορεί να την απειλήσει.

Βασική μορφή ταυτότητας για μια κοινωνία, είναι η εθνική ταυτότητα. Οι λέξεις «έθνος», «εθνικός», «εθνοτικότητα», «εθνισμός», πηγάζουν όλες από ελληνική ρίζα (Shuang Liu et al., 2018: 44) και αναφέρονται σ' ένα πληθυσμό ο οποίος διατηρεί την ανάμνηση μιας κοινής μυθολογικής, ιστορικής και πολιτισμικής μνήμης. Συνήθως οι μνήμες αυτές έχουν σαν σημείο αναφοράς μια πάτρια γη και μια αίσθηση αλληλεγγύης. Οι μνήμες αυτές συνοψίζονται σε μια εξιδανικευμένη ανάμνηση ενός ένδοξου «χρυσού» παρελθόντος, εμπλουτισμένου με την ανάμνηση ηρωικών γεγονότων, των οποίων γίνεται

επίκληση όποτε η συγκεκριμένη πολιτισμική ομάδα επιδιώκει την επιβεβαίωση των κοινών καταβολών.

Η εθνοτική ταυτότητα συνήθως βασίζεται σε κοινή εθνική, φυλετική ή θρησκευτική καταγωγή και αναφέρεται σε μια αίσθηση κοινής ταύτισης. Αυτό το οποίο περισσότερο επηρεάζει την επικοινωνία στο εσωτερικό της κάθε εθνοτικής ομάδας, είναι τα πολιτισμικά χαρακτηριστικά αυτής, αφού ο δεσμός μεταξύ των μελών της είναι πρώτιστα το κοινό σύνολο αξιών, πεποιθήσεων, παραδόσεων και ιστορικής κληρονομιάς (Ting-Toomey όπως αναφέρεται στο Shuang Liu et al., 2018: 228). Στην ουσία, όπως αναφέρει χαρακτηριστικά στον πρόλογο του έργου του ο Γουσταύος Λε Μπον, «το σύνολο κοινών χαρακτήρων που επιβάλλεται από το περιβάλλον και την κληρονομικότητα σε όλα τα άτομα ενός λαού, συνιστά την ψυχή αυτού του λαού» (Λε Μπον, 2010, πρόλογος). Οι άνθρωποι αυτοί, μπορούν υπό προϋποθέσεις να εξελιχθούν σε «μάζα».

Ως μάζα, από ψυχολογικής απόψεως, νοείται ένα σύνολο ανθρώπων που αποκτούν διαφορετικό χαρακτήρα από αυτόν που θα είχαν ως μεμονωμένα άτομα. Διαμορφώνεται δηλαδή μια συλλογική «ψυχή» που εκφράζει κατά ομοιόμορφο τρόπο τα αισθήματα των ατόμων που την απαρτίζουν (Λε Μπον, 2010: 35). Για να αποκτήσουν όμως κάποια άτομα τα χαρακτηριστικά ψυχολογικής μάζας, δεν είναι απαραίτητο να συνυπάρχουν σε κάποιο συγκεκριμένο χώρο. Μια ψυχολογική μάζα μπορεί ν' αποτελείται από τους πολίτες ενός κράτους, τα μέλη μιας μειονότητας ή τους οπαδούς μιας ποδοσφαιρικής ομάδας. Αυτό που έχει σημασία και αποτελεί το κύριο χαρακτηριστικό της, είναι ότι αυτά τα άτομα, για κάποιον ιδιαίτερο λόγο, μπορεί να αποκτήσουν τον χαρακτήρα ψυχολογικής μάζας. Συνήθως ο λόγος αυτός είναι ένα ιδιαίτερο συγκινησιακό γεγονός.

Η μάζα είναι επιρρεπής στην υποβολή, στον παρορμητισμό και στην υπερβολή. Για να καταστούν όμως κυρίαρχες κάποιες ιδέες και αντιλήψεις σε μια ψυχολογική μάζα, πρέπει να πάρουν μια μορφή πολύ απλή, όπως αυτή μιας εικόνας. Γι' αυτό κι ένα χαρακτηριστικό των μαζών είναι η προβολή στην συλλογική τους συνείδηση, αντιφατικών ιδεών και αντιλήψεων, οι οποίες ανασύρονται απ' το συλλογικό υποσυνείδητο, ανάλογα με τα εξωτερικά ερεθίσματα. Οπωσδήποτε μια μάζα δεν διακρίνεται από ορθολογικό πνεύμα. Τα μέλη της αδυνατούν να εκφέρουν σαφή κρίση, ούτε μπορούν να διακρίνουν την

αλήθεια, είναι εύκολο δε να παρασυρθούν σε συνομωσιολογικές κατευθύνσεις, αφού ενδιαφέρονται για μια χονδρική παρουσίαση των γεγονότων, χωρίς να εμβαθύνουν ιδιαίτερα στην γενεσιουργό τους αιτία. Τουτέστιν, για την αντίδραση μιας μάζας σ' ένα γεγονός, δεν παίζει ρόλο αυτό το γεγονός αλλά ο τρόπος με τον οποίο αυτό παρουσιάζεται. Αυτός ακριβώς είναι και ο λόγος ύπαρξης της έννοιας του συλλογικού τραύματος.

Γιατί οι μάζες, και τα κυριότερα χαρακτηριστικά τους, μπορεί ν' αντιμετωπίζονται απαξιωτικά – ο Λε Μπον τις περιγράφει ως «εγκληματικές» αλλά και δυνητικά ηρωικές- χαρακτηρίζονται εν τούτοις και από σημαντικά προτερήματα. Μπορούν να είναι η κινητήρια δύναμη της ιστορίας, αφού αν πειστούν, εύκολα θα θυσιάσουν για την δόξα και την τιμή, για μια ιδέα, για «ένα πουκάμισο αδειανό». Ακριβώς αυτές οι τυχόν θυσίες, αν αποδειχτούν μάταιες, μπορεί να προκαλέσουν τραύματα στο συλλογικό θυμικό.

Η έννοια του «τραύματος» προέρχεται από την ιατρική επιστήμη. Ως τραύμα ορίζεται είτε μια πληγή που προξενείται σ' ένα σώμα από κάποια εξωτερική δύναμη, είτε ένας συναισθηματικός κλονισμός ο οποίος έχει ως αποτέλεσμα διαταραχές στη συμπεριφορά του ατόμου (WHO, 2013: 11). Από τον ορισμό αυτό αντιλαμβανόμαστε ότι η λέξη τραύμα αναφέρεται και σε ψυχολογικές επιπτώσεις στην υγεία ενός προσώπου αλλά εν τέλει και μιας ολόκληρης κοινωνίας.

Πράγματι, ο όρος υιοθετήθηκε για να περιγράψει κοινωνικά φαινόμενα, ανάλογα αυτών που παρουσιάζονται σε ατομικό επίπεδο. Όταν ένα κοινωνικό σύνολο, είτε ως ολόκληρη κοινωνία (πχ η αμερικανική κοινωνία μετά τον Πόλεμο στο Βιετνάμ) ή μια διακριτή κοινωνική ομάδα (πχ οι Αφροαμερικανοί ή οι Έλληνες Μικρασιάτες πρόσφυγες) υφίστανται ένα σημαντικό πλήγμα, όπως μια πολεμική ήττα, ιδίως όταν συνοδεύεται από σημαντικές απώλειες ζωών, ή μια αναγκαστική μετοίκηση, παρουσιάζουν συλλογικές αντιδράσεις οι οποίες παραπέμπουν ευθέως στα χαρακτηριστικά ενός «συλλογικού» ή αλλιώς αποκαλούμενου ως «πολιτισμικού» τραύματος (J.C.Alexander, 2012).

Το τραύμα αυτό και οι συνέπειες του μπορεί να διαφέρουν ακόμη και ανάμεσα στα μέλη της ίδιας κοινωνίας. Άλλα μέλη μπορεί να αντιμετωπίζουν την στρεσογόνα αυτή κατάσταση με μια άρνηση, άλλα με μοιρολατρική αποδοχή

και άλλα με θυμό και οργή. Επίσης μπορεί ν' αναπτυχθούν συγκρουσιακές λογικές, όπως στην περίπτωση της υποδοχής και εγκατάστασης των Μικρασιατών προσφύγων, οι οποίοι σε δεδομένες στιγμές βρέθηκαν αντιμέτωποι με την απροκάλυπτη εχθρότητα των επίσης ελληνικών πληθυσμών της ελληνικής επικράτειας, οι οποίοι τους αντιμετώπισαν ανταγωνιστικά σε ότι αφορούσε σε εργασιακά ή αγροτικά θέματα (πχ η διανομή αγροτικών κλήρων).

Σε κάθε περίπτωση ένα ψυχολογικό τραύμα, είτε σε προσωπικό, είτε σε συλλογικό επίπεδο οδηγεί σε καταστάσεις εσωστρέφειας οι οποίες υπονομεύουν δυνητικά τη θέληση ακόμη και για επιβίωση. Παραδείγματος χάριν, ένα άτομο μπορεί ν' αναπτύξει κατάθλιψη ή ακόμη και αυτοκτονικό ιδεασμό, ενώ μια κοινωνία μπορεί να μην ανακτήσει την συνεκτικότητά της ποτέ ξανά στο ίδιο επίπεδο που αυτή προϋπήρχε του καταλυτικού αυτού γεγονότος (όπως η βυζαντινή κοινωνία, η οποία ποτέ δεν ξεπέρασε το τραυματικό γεγονός της πρώτης άλωσης του 1204). Η σημασία των ψυχολογικών τραυμάτων είναι αναγνωρισμένη από τον Παγκόσμιο Οργανισμό Υγείας, ο οποίος έχει εκδώσει και σχετικό εγχειρίδιο με σαφείς και κατατοπιστικές οδηγίες για την αντιμετώπισή τους¹⁶.

Συνεχίζοντας λοιπόν την ανάλυση γύρω από την ψυχολογία της μάζας, όπως προαναφέρθηκε, ιδιαίτερη σημασία έχει ο τρόπος που παρουσιάζεται ένα γεγονός. Οι άνθρωποι στηρίζονται στις πληροφορίες και στα δεδομένα που συλλέγουν με τα αισθητήρια όργανά τους, τα οποία φιλτράρουν και αξιολογούν ανάλογα με τις τρέχουσες αντιλήψεις και τα ατομικά και συλλογικά βιώματά τους. Επειδή η διαδικασία αυτή είναι ιδιαίτερα πολύπλοκη, δεδομένου ότι τα ερεθίσματα αξιολογούνται φυσιολογικά, κοινωνιολογικά και ψυχολογικά, εάν αυτά είναι διφορούμενα, ενδεχομένως οδηγούν σε διαφορετική ερμηνεία των γεγονότων. Αυτός άλλωστε είναι και ο ορισμός της «ερμηνείας», δηλαδή η ανάθεση σημασίας στα, δια των αισθητηρίων οργάνων, συλλεγόμενα δεδομένα (Goss όπως αναφέρεται στο Shuang Liu et al., 2018: 149).

Η ερμηνεία των γεγονότων είναι βαθιά πολιτική διαδικασία. Οι αποφάσεις ενός σώματος πολιτών εξαρτώνται στον υπερθετικό βαθμό από την ερμηνεία που αποδίδεται σε κάθε γεγονός μείζονος σημασίας. Ειδικά στην σημερινή εποχή,

¹⁶ Guidelines for the Management of Conditions Specifically Related to Stress, διαθέσιμο στη διεύθυνση: [9789241505406_eng.pdf \(who.int\)](https://www.who.int/publications-detail/9789241505406-eng).

που η σύγχρονη τεχνολογία έχει επιτρέψει την δημιουργία αυτού που ονομάζουμε μέσα μαζικής ενημέρωσης (ΜΜΕ), τα οποία δημιουργήθηκαν ακριβώς για να επιτυγχάνουν τον επηρεασμό ενός ευρέως ακροατηρίου, μέσω «διαμεσολαβητικών διαύλων» (Shuang Liu et al., 2018: 85). Ειδικά στην ψηφιακή τους μορφή, η επιρροή που αυτά ασκούν είναι καθοριστικής σημασίας, επιτρέποντας πλέον στον οποιονδήποτε να παράξει και διανείμει το δικής του εμπνεύσεως υλικό (Shuang Liu et al., 2018: 86).

Τα ΜΜΕ είναι εκείνα που καθορίζουν στον υπερθετικό βαθμό, τον τρόπο με τον οποίο η σύγχρονη ψυχολογική μάζα των πολιτών-τηλεθεατών θα προσλάβει μια εξέλιξη ή ένα γεγονός. Εάν το γεγονός αυτό παρουσιαστεί με δυσμενή τρόπο από τα ΜΜΕ, προκαλώντας στη μάζα αισθήματα άγχους, ταπείνωσης, αδικίας, καταπίεσης, τότε μπορεί να ειπωθεί ότι δημιουργούνται αυτές ακριβώς οι συνθήκες ενός ψυχολογικού τραύματος.

Είναι αδιαμφισβήτητο ότι σε παλαιότερες εποχές, που είτε τα ΜΜΕ δεν υπήρχαν, είτε ήταν σε πιο πρωτόγονη μορφή (πχ μέχρι και τις αρχές του 20 αιώνα, ως ΜΜΕ υφίσταντο αποκλειστικά οι εφημερίδες, οι οποίες και πάλι ήταν δυσεύρετες και απευθύνονταν φυσικά σε εγγράμματους), επηρεάζοντας πολύ λιγότερο την κοινή γνώμη απ' ό,τι τα σύγχρονα τηλεοπτικά και διαδικτυακά μέσα. Ανάλογη θυσία των τριών αξιωματικών στα Ίμια, υπήρξε και κατά τον αποκαλούμενο ως «Ειρηνοπόλεμο», μια περίοδο δηλαδή έντασης μεταξύ Ελλάδας και Οθωμανικής Αυτοκρατορίας το 1885, στα νέα τότε θεσσαλικά σύνορα.

Η κυβέρνηση Θ. Δηληγιάννη είχε ενεργήσει επιστράτευση σε μια προσπάθεια αντίδρασης στην πραξικοπηματική προσάρτηση από την Βουλγαρία της Αν. Ρωμυλίας. Δεδομένης της μη ύπαρξης κοινών συνόρων της Ελλάδας με την Βουλγαρία, οι ελληνικές δυνάμεις βρέθηκαν να συγκρούονται με τις αντίστοιχες οθωμανικές στα ορεινά περάσματα του Σαρανταπόρου. Κατά την διάρκεια αυτών των συγκρούσεων είχαν φονευθεί τρεις Έλληνες αξιωματικοί, των οποίων ο θάνατος δεν επηρέασε τόσο την ελληνική κοινή γνώμη, αφού η τότε κοινωνία ήταν πιο εξοικειωμένη με τον θάνατο αλλά και η είδηση του θανάτου τους δεν μπορούσε να προβληθεί σε τόσο μεγάλο βαθμό, όπως στην σύγχρονη εποχή.

Μια δυσμενής εξέλιξη σ' ένα ζήτημα γενικού ενδιαφέροντος, ειδικά αν περιλαμβάνει κι ένα βίαιο γεγονός, όπως ο θάνατος μελών της κοινότητας, μπορεί να πυροδοτήσει καταστάσεις συλλογικού στρες. Η πρόκληση καταστάσεων αβεβαιότητας στα μέλη μιας κοινότητας, μπορεί να πυροδοτήσει καταστάσεις άγχους, αφού το άγχος είναι το συναισθηματικό αντίστοιχο της αβεβαιότητας (Shuang Liu et al., 2018: 378).

Εάν μάλιστα η δυσμενής αυτή εξέλιξη αφορά σ' ένα μείζον θέμα εθνικής σημασίας, τότε το άγχος που πηγάζει από την αβεβαιότητα για τις εξελίξεις, γεννά φόβο και εθνοκεντρισμό. Η κοινωνία, η οποία οπωσδήποτε αποτελεί μια ψυχολογική μάζα, αναγκαστικά θα στραφεί σε εθνοκεντρικά στερεότυπα, με τα οποία θα προσπαθήσει να κατευνάσει τις ανησυχίες της και να καλύψει τις ευθύνες της. Αυτή η διαδικασία άλλωστε αποτελεί και ένα από τα στάδια του πένθους.

Το «πένθος» μπορεί να περιγραφεί ως μια επίπονη συναισθηματική διαδικασία η οποία έρχεται σαν αντίδραση σε μια σημαντική απώλεια (WHO, 2013: 11). Συνήθως ταυτίζουμε το πένθος με το προφανές, δηλαδή την απώλεια ενός προσφιούς προσώπου. Μπορεί μια συλλογική συναισθηματική διαδικασία να φέρει τα χαρακτηριστικά του πένθους.

Μια κοινωνία μπορεί να νιώσει σε συλλογικό επίπεδο συναισθήματα λύπης και θλίψης, που προέρχονται από μια δυσάρεστη πραγματικότητα, στην οποία καλούμαστε να ζήσουμε είτε διότι έχουμε υποστεί μια απώλεια ενός σημαντικού πράγματος είτε σαν αποτέλεσμα μιας αβεβαιότητας και των συναισθημάτων άγχους και φόβου που αυτή προκαλεί στα μέλη της κοινότητας. Πόσω μάλλον που ακόμα και από ανθρωπολογικής σκοπιάς, είτε τα μεμονωμένα άτομα, είτε οι συλλογικότητες δεν θέλουν ν' αποδεχθούν και να ζήσουν ως αναπόφευκτο γεγονός την απώλεια αυτή (Vernant, όπως αναφέρεται στο Σταφυλά Β., Στράγκα Δ., Τριανταφύλλου Γ., 2016: 5-6).

Το πένθος λοιπόν, ως μια ιδιάζουσα συναισθηματική διεργασία, αλλά και ως ένας μηχανισμός επιβίωσης και αυτοάμυνας που βοηθά το άτομο ή την συλλογικότητα ν' αντιμετωπίσει το δυσμενές γεγονός, μπορεί, σύμφωνα με την άποψη της ψυχιάτρου Kubler-Ross (1969), να χωριστεί σε διακριτά στάδια: άρνηση, θυμός, διαπραγμάτευση, κατάθλιψη, αποδοχή (Kubler-Ross όπως

αναφέρεται στο Σταφυλά Β., Στράγκα Δ., Τριανταφύλλου Γ., 2016: 28-29). Τα στάδια αυτά προέκυψαν από την εμπειρική παρατήρηση των ψυχολογικών διακυμάνσεων κλινικά βαριά ασθενών και των οικείων τους. Οι «μηχανισμοί» του πένθους είναι η προσπάθεια τόσο του ίδιου του ατόμου που ασθενεί, όσο και του περιβάλλοντός του, ν' αντέξουν την επικείμενη απώλεια και να την «ξεπεράσουν», να συμφιλιωθούν δηλαδή με το αναπόφευκτο και να επιβιώσουν ψυχικά και διανοητικά.

Οι μηχανισμοί αυτοί μπορούν ν' αναχθούν σε μαζικό επίπεδο, για να περιγράψουν τους μηχανισμούς άμυνας στο συλλογικό επίπεδο μιας κοινωνίας. Η συλλογική συνείδηση, το συλλογικό υποσυνείδητο, η συλλογική αντίληψη υπόκεινται στους ίδιους νόμους με το ατομικό αντίστοιχα. Ίσως μάλιστα σε επίπεδο κοινωνίας, τ' αντανakλαστικά αυτά να είναι πιο πρωτογόνα, πιο «αγελαία» (Λε Μπον, 2010: 37-39).

Πράγματι, κι ένα κοινωνικό σύνολο μπορεί να περιέλθει σε κατάσταση άρνησης ενός δυσάρεστου γεγονότος. Η αντίδραση μπορεί να λάβει την μορφή της υποβάθμισης της σημασίας του γεγονότος, ενώ συν τω χρόνω και με την πληρέστερη συνειδητοποίηση της κατάστασης, ένα κοινωνικό σύνολο μπορεί ν' αναζητήσει «αποδιοπομπαίους τράγους» (Λε Μπον, 2010: 43) ή να θεωρήσει το γεγονός ως αναπόφευκτο, ως «μοιραίο», επιλέγοντας ν' ακολουθήσει μια μοιρολατρική στάση. Μπορεί επίσης, λειτουργώντας ως μάζα, να χειραγωγηθεί από τους ηγέτες του, οι οποίοι να προβάλουν υποσχέσεις ενός καλύτερου μέλλοντος, παρά το δυσμενές γεγονός που συνέβη. Η προοπτική αυτή είναι κι ένας κύριος «αμυντικός μηχανισμός» των κοινωνιών ώστε αν ξεπερνούν τα δυσάρεστα γεγονότα. Είναι εν τούτοις απολύτως σχετικός μηχανισμός, αφού αν το πολλά υποσχόμενο μέλλον δεν αποδειχθεί αυτό που προοιωνιζόταν να είναι.

Στο δεύτερο στάδιο αναπτύσσεται ένα αίσθημα θυμού για την «αδικία» ή την «ατυχία». Όπως προαναφέρθηκε, είναι δυνατόν ν' αναζητηθούν ευθύνες και «αποδιοπομπαίοι τράγοι» και ν' ακολουθήσει μια περίοδος εσωστρέφειας, η οποία μπορεί να είναι αρκετά μακρόχρονη. Χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι οι αντίστοιχες περίοδοι που διήλθαν η γαλλική και η ελληνική κοινωνίες, μετά τις ήττες στον πόλεμο του 1870 και του 1897 αντίστοιχα. Οι περίοδοι που ακολούθησαν χαρακτηρίστηκαν από ακραίες καταστάσεις ρεβανσισμού (όπως το «σκάνδαλο Ντρέυφους») και αποπροσανατολισμού. Η εθνική πικρία

αποτυπώθηκε σε λογοτεχνικά έργα («Κατηγορώ» του Εμίλ Ζολά), σε ταραχώδεις εσωτερικές πολιτικές διεργασίες, ακόμη και σε κινηματικές καταστάσεις, όπως το κίνημα του Στρατιωτικού Συνδέσμου στην Ελλάδα, το 1909. Ο θυμός δεν είναι απαραίτητα απευκταίο συναίσθημα, εάν καθοδηγούμενος σωστά, οδηγήσει στις αναγκαίες εσωτερικές αναδιατάξεις σε μια κοινωνία. Σε αντίθετη περίπτωση, μπορεί να οδηγήσει σε διχασμό και να πολλαπλασιάσει τις εριστικές και διαλυτικές τάσεις.

Το τρίτο στάδιο, αυτό της διαπραγμάτευσης, έρχεται να βασιστεί πάνω στην κόπωση της κοινωνίας και στην επανεξέταση της κατάστασης, σε μια προσπάθεια να εξακριβωθούν οι λόγοι του δυσάρεστου γεγονότος που προκάλεσε το πρόβλημα. Η διαδικασία αυτή είναι πολύ σημαντική, γιατί όπως προαναφέρθηκε μπορεί ν' αποτελέσει μια καινούργια αρχή αλλά μπορεί ν' αποτελέσει και την αρχή μιας μοιρολατρικής διαδικασίας αποσύνθεσης. Αποτελεί πολύ κρίσιμο σημείο στην ζωή μιας κοινωνίας ή ενός έθνους το τι συμπεράσματα θα βγάλει από την διαδικασία αυτή. Δύο χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν η διαχείριση του «Ολοκαυτώματος» από τους Εβραίους και της τουρκικής εισβολής του 1974 από τους Κυπρίους. Στη μεν πρώτη περίπτωση, επελέγη το σύνθημα «Ποτέ ξανά», ένα σύνθημα που δηλώνει ένα δυναμισμό, μια δυναμική αντίστασης, πρόβλεψης και πρόληψης ενός μελλοντικού κινδύνου. Στην δεύτερη περίπτωση δίνεται μια εντύπωση υποχωρητικότητας, απάθειας και αποδοχής του τετελεσμένου. Η διατήρηση της μνήμης ενός δυσάρεστου γεγονότος δεν υποδηλώνει κάποια δυναμική προοπτική άρσης του.

Σε άμεση συνάρτηση με το στάδιο της διαπραγμάτευσης, βρίσκονται και τα επόμενα δύο στάδια, αυτά της κατάθλιψης και της αποδοχής. Αν κατά το στάδιο της διαπραγμάτευσης δεν κατορθώσει το κοινωνικό σύνολο να καταλήξει σε δέοντα συμπεράσματα, τότε στο στάδιο της κατάθλιψης μπορεί να διαρραγούν οι κοινωνικοί δεσμοί και να επακολουθήσει μια διαδικασία παραίτησης. Αποδοχής δηλαδή της εθνικής αδυναμίας ν' αντιμετωπιστεί το μέλλον με αισιοδοξία. Σε μια τέτοια κατάσταση βρέθηκε η βυζαντινή κοινωνία, μετά την πρώτη Άλωση, οπότε εισήλθε σε μια διαδικασία εσωτερικής περιδίνησης, που οδήγησε σε σοβαρές εμφύλιες διαμάχες, που οδήγησαν στο οριστικό τέλος οποιασδήποτε ελληνικής ή «ρωμείκης» χριστιανικής ανεξάρτητης οντότητας.

Αντίθετα, μια κοινωνία που κατά το στάδιο της διαπραγμάτευσης θα εξάγει αισιόδοξα συμπεράσματα, θα εισέλθει φυσικά σε μια διαδικασία κατάθλιψης και αποδοχής της δυσμενούς έκβασης των πραγμάτων, θ' αναπτύξει όμως και μια δυναμική ανανέωσης και επιτυχούς αντιμετώπισης των προκλήσεων του μέλλοντος. Θ' αποδεχθεί φυσικά τα δυσμενή γεγονότα, θα προχωρήσει όμως προς το μέλλον. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η ελληνική κοινωνία, η οποία βίωσε κατά το πρώτο μισό του 20^{ου} αιώνα, ακραίες καταστάσεις, μια εκ των οποίων – η Μικρασιατική Καταστροφή – υπήρξε κατακλυσμιαίων διαστάσεων. Παρά ταύτα, και παρά τον επακολουθήσαντα εμφύλιο, ο οποίος ήταν άμεση απόρροια της καταστροφής, η ελληνική κοινωνία κατόρθωσε ν' αφομοιώσει τους προσφυγικούς πληθυσμούς, οι οποίοι της προσέδωσαν και νέο οικονομικό και εμπορικό δυναμισμό.

Τα μοντέλα της επικοινωνίας.

Πολύ σημαντικό ρόλο στην καθοδήγηση των κοινωνιών και στην επακόλουθη αντιμετώπιση των παρουσιαζόμενων προκλήσεων, διαδραματίζει η διαδικασία της επικοινωνίας. Το τι θα επικοινωνηθεί και πως θα γίνει αυτό, αποτελεί καθοριστική διαδικασία στην διαπραγμάτευση των κρίσιμων καταστάσεων. Στην εποχή της απόλυτης κυριαρχίας των ΜΜΕ, το πώς θα παρουσιαστεί μια κατάσταση, ουσιαστικά καθορίζει σε σημαντικό βαθμό τον τρόπο που θα το προσλάβει η κοινωνική μάζα.

Τα συστατικά μέρη της επικοινωνίας είναι η πηγή, το μήνυμα, ο δίαυλος, ο δέκτης, η κωδικοποίηση και αποκωδικοποίηση του μηνύματος και ο θόρυβος (Shuang Liu et al., 2018: 71-73). Τα μέρη αυτά ισχύουν σε κάθε μορφή επικοινωνίας και ιδιαίτερα στην περίπτωση της μαζικής επικοινωνίας, που μας ενδιαφέρει για τους σκοπούς της παρούσας εργασίας.

Πληθώρα επιστημόνων ασχολήθηκαν με την διαδικασία της επικοινωνίας, αφού ειδικά στα δημοκρατικά κράτη διαδραματίζει καθοριστική σημασία στην διαχείριση των θεμάτων της κάθε πολιτείας. Ένας από τους πρώτους που διατύπωσαν μια θεωρία της επικοινωνίας, υπήρξε ο Harold Lasswell, ο οποίος διατύπωσε μια σχηματοποιημένη μορφή της επικοινωνίας.

Το «μοντέλο» του Lasswell είναι αρκετά απλοϊκό και συνίσταται στην εξέταση του «ποιος» λέει «τι», με ποιο «μέσο», σε «ποιόν» και με ποιο

«αποτέλεσμα/επίδραση» (communicationtheory.org¹⁷). Η γενικότερη ιδέα, που διατρέχει το έργο του Lasswell, είναι αυτής της «μεταβλητότητας» της σημασίας των λέξεων. Ο Lasswell προσπαθεί να εντοπίσει τα λάθη κατά την διαδικασία της επικοινωνίας και πως αυτή μπορεί να καταστεί πιο αποτελεσματική. Αυτή του η ενασχόληση πήγαζε και από την ακαδημαϊκή του ιδιότητα. ως καθηγητού στη Νομική Σχολή του Yale, δηλαδή σε μια επιστήμη που η επικοινωνία διαδραματίζει καθοριστικό ρόλο.

Ο Lasswell συνέγραψε το 1927 κι ένα πολύ ενδιαφέρον άρθρο σχετικά με την πολιτική προπαγάνδα. Σε αυτό δίνει ένα ορισμό της, ο οποίος αναφέρει: «Προπαγάνδα είναι η διαχείριση των συλλογικών συμπεριφορών μέσω της χειραγώγησης των σημαντικών συμβόλων» (Lasswell, 1927: 627). Πιο κάτω στο έργο του αναφέρει ότι οι συλλογικές συμπεριφορές μπορεί να μεταβάλλονται ή ακόμα και να υποκύπτουν μπροστά σε μια «βίαιη» επίθεση εκφοβισμού ή σαν συνέπεια μιας οικονομικής κρίσης, αλλά αυτές οι μεταβολές πάντα προκαλούνται υπό την επίδραση των σημαντικών, για την κοινότητα, συμβόλων. Η τεχνική του να χρησιμοποιείς αυτά τα σύμβολα κατάλληλα, είναι η προπαγάνδα.

Σημαντικά σύμβολα στην επικοινωνία είναι και οι λέξεις. Όπως αναφέρεται στο έργο ενός ακόμη «επικοινωνιολόγου», του Lindsay Rogers, ένας Αμερικανός πολιτικός, ο Elihu Root¹⁸ (διατελέσας και υπουργός εξωτερικών) είχε παρομοιάσει τις λέξεις με τα «έντομα εκείνα που αλλάζουν το χρώμα τους, ανάλογα με το περιβάλλον». Κατά τον Root, το ήμισυ των περιπτώσεων ασυνεννοησίας οφείλεται στο ότι αυτός που τις χρησιμοποιεί, είτε στον προφορικό, είτε στον γραπτό λόγο, έχει κατά νου μια συγκεκριμένη αλληλουχία σκέψεων, εννοιών και νοημάτων που διαμορφώνουν αυτόν τον λόγο, ενώ ο αποδέκτης των λέξεων αυτών έχει στο δικό του μυαλό ένα άλλο σύστημα ιδεών, το οποίο δεν ταυτίζεται απαραίτητα με αυτό του «πομπού». Εάν λοιπόν ο «δέκτης» δεν καταφέρει να συντονιστεί με τον «πομπό», τότε αποτυγχάνει η μετάδοση του μηνύματος (Rogers, 1949: 483).

Όπως αναφέρει ο ίδιος ο Rogers στο έργο του, ένας μαθηματικός χειρίζεται σύμβολα και μαθηματικούς τύπους, των οποίων την μορφή δεν μπορεί να

¹⁷ [Lasswell's model \(communicationtheory.org\)](http://communicationtheory.org).

¹⁸ [Elihu Root - Wikipedia](https://en.wikipedia.org/wiki/Elihu_Root).

μεταβάλλει, ενώ ένας χειριστής του λόγου, έχει πάντοτε την δυνατότητα να κάνει διαφορετική χρήση των λέξεων, αλλοιώνοντας κατά περίπτωση το νόημά τους (Rogers, 1949: 486). Όπως αναφέρει χαρακτηριστικά ο Jeremy Bentham: «Το λάθος είναι πολύ πιο δύσκολο να αναιρεθεί αν έχει τις ρίζες του στην γλώσσα... Οι ακατάλληλοι όροι (λέξεις) αποτελούν τις αλυσίδες που δένουν τους ανθρώπους σε παράλογες πρακτικές» (Bentham όπως αναφέρεται στο Rogers, 1949: 485). Όπως αναφέρει ο ίδιος ο Rogers: «Οι λέξεις είναι παράθυρα από τα οποία μπορείς, κοιτώντας μέσα από αυτά, να δεις διαφορετικές όψεις» (Rogers, 1949: 485).

Μεγάλη σημασία έχουν επίσης τα νοήματα που επιχειρείται να μεταφερθούν. Ακόμη και αν οι λέξεις είναι σωστές, εφόσον το νόημα είναι λάθος και πάλι η επικοινωνία αποτυγχάνει. Εδώ ο Rogers επικαλείται μια φράση του εκφωνητή του ραδιοφώνου Gabriel Heatter¹⁹ - η οποία ειπώθηκε στα πλαίσια του «μακαρθισμού» - ο οποίος χαρακτηριστικά είχε πει ότι μπορεί να επικαλεστείς ότι είσαι ολίγον τι κομμουνιστής ή σοσιαλιστής αλλά δεν μπορεί να πεις ότι μια γυναίκα είναι «ολίγον τι» έγκυος. Όπως είπε ο Άγγλος φιλόσοφος Thomas Hobbes: «Οι λέξεις είναι το μέτρο των σοφών ανθρώπων, τους παρέχουν την δέουσα αναγνώριση, αλλά είναι και ο «χρυσός» των ηλίθιων» (Rogers, 1949: 486).

Όπως κάθε άλλη επιστήμη, έτσι και η επιστήμη της επικοινωνίας επηρεάστηκε και εξελίχθηκε λόγω των πολεμικών εφαρμογών της. «Πόλεμος πατήρ πάντων» (Ηράκλειτος). Συγκεκριμένα, και στους δύο παγκοσμίους πολέμους, η τέχνη της προπαγάνδας εξελισσόταν παράλληλα με τις εμπειρικές μελέτες γύρω από την συναισθηματική και αντιληπτική ικανότητα των ακροατηρίων, όποια κι αν ήταν αυτά (στρατιώτες, άμαχος πληθυσμός, συντεχνιακές ομάδες κλπ).

Επί παραδείγματι, μια σημαντική διαπίστωση ήταν ότι τα άτομα ανώτερης μόρφωσης, επηρεάζονταν και γινόντουσαν περισσότερο δεκτικά στις φίλιες απόψεις, αν τους παρουσιάζονταν όχι μόνο τα φίλια επιχειρήματα, αλλά και αυτά του αντιπάλου, κατάλληλα σχολιασμένα. Κι αυτό γιατί οι εξασκημένοι, δια της μορφωτικής διαδικασίας, εγκέφαλοι, αναζητούσαν από μόνοι τους ν' ακούσουν και τον αντίλογο (Hovland & Lumsdaine & Sheffield, 1949: 14). Τα

¹⁹ [Gabriel Heatter - Wikipedia.](#)

συμπεράσματα αυτά είχαν παρατηρηθεί κατά τις έρευνες ενός διαπρεπούς επιστήμονα, του Carl Hovland²⁰, ο οποίος έθεσε τις γνώσεις του ψυχολογίας στην υπηρεσία του Υπουργείου Πολέμου. Οι πρώτες του μάλιστα μελέτες, διεξήχθησαν κατά τη Μάχη της Αγγλίας, οπότε και μετρήθηκε η επίδραση των γεγονότων στον πληθυσμό των βομβαρδιζόμενων πόλεων αλλά και στο αμερικανικό ακροατήριο, το οποίο μη συμμετέχοντας ενεργά στον πόλεμο, καλείτο να διαχειριστεί την σχετική απόφαση περί εισόδου των ΗΠΑ σε αυτόν (Hovland & Lumsdaine & Sheffield, 1949: 13).

Μάλιστα, οι μελέτες του Hovland επικεντρώνονταν στην – πρωτοποριακή για την εποχή – χρήση των οπτικοακουστικών μέσων. Σημαντική ήταν η παρατήρηση των αντιδράσεων του αμερικανικού κοινού, κατά την προβολή κινηματογραφικών επίκαιρων από τους βομβαρδισμούς στη Μάχη της Αγγλίας (items.ssrc.org²¹, χ.χ.), μια διαδικασία που αποσκοπούσε να μελετηθεί η αντίδραση του αμερικανικού κοινού στο ενδεχόμενο εμπλοκής των ΗΠΑ στον πόλεμο. Μια από τις κύριες επιδράσεις των μελετών του Hovland ήταν η γενίκευση, κατά την μεταπολεμική περίοδο, της χρήσης των οπτικοακουστικών μέσων, τα οποία παρατηρήθηκε κατά τις τότε μελέτες, ότι ενίσχυαν σημαντικά την εκπαιδευτική διαδικασία στον αμερικανικό στρατό, διευκολύνοντας την πρόσληψη των νοημάτων από τους εκπαιδευόμενους Αμερικανούς στρατιωτικούς (Lumsdaine, 1984: 200).

Εύκολα γίνεται αντιληπτή η καταλυτική επίδραση των συμπερασμάτων των ερευνών του Hovland και των δύο άμεσων συνεργατών του, Lumsdaine²² και Sheffield, με τους οποίους δημοσίευσε το 1949 τα συμπεράσματα από τις μελέτες τους²³. Στην σημερινή εποχή, τα οπτικοακουστικά μέσα επικοινωνίας, στα οποία συμπεριλαμβάνονται και οι αντίστοιχες πλατφόρμες μετάδοσης ανάλογου υλικού στο διαδίκτυο, διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο στην διαμόρφωση των απόψεων των κοινωνιών σχετικά με την πρόσληψη και κατανόηση της επικαιρότητας.

²⁰ Ο Hovland ανήκε και αυτός στο δυναμικό του Πανεπιστημίου του Yale, όπως και ο Lasswell, γεγονός που καταδεικνύει ότι το Yale ήταν κοιτίδα των κοινωνιολογικών μελετών, που αφορούσαν στην «μαζική επικοινωνία». [Carl Hovland | Psychology Wiki | Fandom](#).

²¹ [Experiments on Mass Communication – Items \(ssrc.org\)](#).

²² [Arthur A. Lumsdaine | Military Wiki | Fandom](#).

²³ [Items Vol. 3 No. 2 \(1949\) by SSRC's Items & Issues - Issuu](#).

Μια πολύ ενδιαφέρουσα πτυχή της αμερικανικής πληροφοριακής εκστρατείας κατά τον Β'ΠΠ ήταν η δραστηριοποίηση του κινηματογραφικού και καλλιτεχνικού στερεώματος του Hollywood, στην υπηρεσία της πολεμικής προσπάθειας. Σημαντικοί καλλιτεχνικοί αστέρες των ΗΠΑ, όπως ο ιταλοαμερικανός σκηνοθέτης Frank Capra²⁴, αξιοποιήθηκαν δεόντως από το Υπουργείο Πολέμου, μέσω της παραγωγής σχετικών ταινιών. Ο συγκεκριμένος σκηνοθέτης παρήγαγε μια σειρά 7 ταινιών, με τον γενικό τίτλο: «Why we fight?»²⁵, εξηγώντας στη διστακτική και απομονωτική αμερικανική κοινωνία το διακύβευμα του πολέμου. Η συμβολή των προβεβλημένων σκηνοθετών και ηθοποιών του Hollywood, καταδεικνυε τη σημασία των οπτικοακουστικών μέσων για την μεταφορά των μηνυμάτων των κυβερνητικών ελίτ προς το ευρύ κοινό. Οπωσδήποτε, όλοι οι εμπόλεμοι ανέπτυξαν ανάλογες δραστηριότητες, οι Αμερικανοί όμως, έχοντας διαθέσιμη την σημαντική υποδομή του Hollywood, διεξήγαγαν και την πλέον αποτελεσματική εκστρατεία.

Παρομοίως και άλλοι επιστήμονες, ασχολήθηκαν με την μελέτη και διατύπωση θεωριών σχετικά με την «μαζική επικοινωνία». Χαρακτηριστική είναι η συμβολή του Paul Lazarsfeld²⁶. Ο Lazarsfeld διενήργησε ένα κύριο πείραμά του εν όψει των προεδρικών αμερικανικών εκλογών του 1940, στην Κομητεία Erie. Ο Lazarsfeld, τον Μάιο του 1940, έστειλε συνεργάτες του, οι οποίοι επέλεξαν ένα «δείγμα» 600 ατόμων, από τις 43.000 συνολικά κατοίκους της κομητείας, από τους οποίους πήραν 7 συνεντεύξεις, μια φορά τον μήνα, κατά τους 7 μήνες που απέμεναν μέχρι τις προεδρικές εκλογές (Μάιος με Νοέμβριος) (masscommguy.com, 2022²⁷).

Από τα ευρήματα της έρευνας, ο Lazarsfeld εισηγήθηκε σημαντικές έννοιες, οι οποίες εν συνεχεία κατέστησαν καθοριστικής σημασίας, όπως η έννοια του «opinion leader», του «opinion follower». Επίσης, διατύπωσε ένα βασικό διαχωρισμό των ψηφοφόρων σε σχέση με την λήψη απόφασης εκ μέρους τους σχετικά με το ποιόν υποψήφιο θα ψήφιζαν. Οι ψηφοφόροι, κατά Lazarsfeld, χωρίζονταν σε «early deciders», «waverers», «converts» και «crystallizers». Οι πρώτοι ήταν ήδη αποφασισμένοι από την αρχή ποιόν θα ψήφιζαν, οι δεύτεροι

²⁴ [MoMA | Why We Fight: Frank Capra's WWII Propaganda Films.](#)

²⁵ [Frank Capra's Why We Fight in World War 2: Prelude to War \(1942 - Restored\) - YouTube.](#)

²⁶ [Paul Lazarsfeld - Wikipedia.](#)

²⁷ [Paul Lazarsfeld and Carl Hovland - MassCommGuy %.](#)

ήταν αυτοί που αμφιταλαντεύθηκαν μεταξύ των υποψηφίων (πχ τον Μάιο δήλωναν ότι θα ψήφιζαν τον υποψήφιο Α, μετά δήλωναν ότι θα ψήφιζαν το υποψήφιο Β, αλλά στο τέλος ψήφισαν τον Α), η τρίτη κατηγορία ήταν όσοι αρχικά δήλωναν ότι θα ψήφιζαν τον υποψήφιο Α αλλά τελικά ψήφισαν υπέρ του Β και τέλος, η τέταρτη ομάδα ήταν αυτοί που τον Μάιο δεν είχαν αποφασίσει ποιόν θα ψήφιζαν (και αν θα ψήφιζαν), αλλά τελικά τον Νοέμβριο πήγαν και ψήφισαν κάποιον από τους δύο.

Η σημαντικότερη διαπίστωση της μελέτης του Lazarsfeld ήταν ότι την συγκεκριμένη εποχή, τα ΜΜΕ έπαιζαν μικρό ρόλο στον επηρεασμό των ψηφοφόρων, αφού το 53% ήταν «early deciders», το 28% «crystallizers», το 15% «waverers» και μόλις το 8% «converts». Από τα ποσοστά αυτά, ο Lazarsfeld κατέληξε στο συμπέρασμα ότι τα ΜΜΕ έπαιζαν πολύ μικρό ρόλο στον επηρεασμό των ψηφοφόρων, σε σχέση με άλλους παράγοντες (όπως η ιδιότητα του μέλους ενός κόμματος, η κοινωνική θέση και το θρήσκευμα). Πράγματι, οι διαπιστώσεις αυτές του Lazarsfeld συμπίπτουν με τις διαπιστώσεις (την ίδια εποχή) του Hovland, ο οποίος όπως αναφέρθηκε παραπάνω, διαπίστωσε ότι τα ανώτερης μόρφωσης άτομα επηρεάζονταν με διαφορετικό τρόπο. Εν τούτοις, ο Lazarsfeld διεξήγαγε την μελέτη του σε μια εποχή που το μόνο μέσο μαζικής επικοινωνίας ήταν οι εφημερίδες (στις οποίες είχε πρόσβαση ένα μικρό ποσοστό) και το ραδιόφωνο, δηλαδή ένα «ακουστικό» μέσο. Ο Lazarsfeld δραστηριοποιούνταν σε μια εποχή «προ οπτικού ερεθίσματος», το οποίο όμως είναι και το πλέον κυρίαρχο μέσο στην μαζική επικοινωνία στις μέρες μας.

Η πραγματικότητα της σημερινής εποχής βρίσκεται σε μια συνδυαστική κατεύθυνση των δύο ερευνητών (Hovland και Lazarsfeld). Ο μέσος άνθρωπος, οπωσδήποτε επηρεάζεται από τα οπτικοακουστικά μέσα με αποφασιστικό τρόπο, επιρροή όμως η οποία υπόκειται στο «φίλτρο» των προσωπικών πολιτικών πεποιθήσεων, το μορφωτικό επίπεδο, τα θρησκευτικά πιστεύω και την γενικότερη κοινωνική θέση. Φυσικά, την εποχή των Ιμίων, οι εφημερίδες συνέχιζαν να παίζουν καθοριστικό ρόλο στην επικοινωνία, πλην όμως και πολλές από αυτές (αν όχι το σύνολο), ακολουθούσαν τις αρχές του «οπτικού εντυπωσιασμού», φιλοξενώντας στα πρωτοσέλιδά τους πηχιαίους τίτλους.

Μια άλλη ενδιαφέρουσα θεωρία είναι αυτή που εισηγήθηκε ο Kurt Lewin, ένας Γερμανός επιστήμονας που αναγκάστηκε να μεταναστεύσει στις ΗΠΑ το 1933 λόγω της εβραϊκής καταγωγής του. Και ο Lewin χρηματοδοτήθηκε από τις αμερικανικές ένοπλες δυνάμεις, ασχολήθηκε δε με το θέμα του management και της λήψης απόφασης. Ο τομέας της έρευνάς του, του οποίου τα συμπεράσματα έχουν κάποια ιδιαίτερη σημασία για την παρούσα μελέτη, είναι αυτός που αναφέρεται στη λήψη απόφασης σε ομαδικό επίπεδο.

Ο Lewin εισηγείται την άποψη ότι σ' ένα κοινωνικό σύνολο, δεν παίζει τόσο ρόλο η ομοιομορφία στη σκέψη των μελών του, αλλά περισσότερο η συνειδητοποίηση ότι η ατομική τους τύχη εξαρτάται από την επιβίωση της ομάδας-κοινωνίας που ανήκουν (bl.uk)²⁸. Αυτή την αρχή την ονόμασε «Interdependence of Fate» (αλληλεξάρτηση της τύχης), ενώ εν συνεχεία εισηγήθηκε άλλη μια έννοια, την οποία θεώρησε ως ακόμη πιο σημαντική, την «αλληλεξάρτηση του σκοπού» (Interdependence of task). Εάν δηλαδή, στα πλαίσια μιας ομάδας ή ενός κοινωνικού συνόλου προβάλεται ένας κοινός σκοπός, η επίτευξη του οποίου εξαρτάται από την συνεργασία όλων των μελών της κοινότητας, τότε ο Lewin θεωρεί ότι αναπτύσσεται μια εξαιρετική δυναμική προς την κατεύθυνση της επίτευξης του σκοπού αυτού. Ο Lewin, σε συνέχεια των πειραμάτων που είχε διεξάγει με ομάδες νεαρών ανδρών, υπονοεί ότι ο δημοκρατικός τρόπος διαχείρισης (management) των πραγμάτων αποφέρει τα καλύτερα αποτελέσματα. Οι απόψεις πάντως του Lewin έχουν σημασία για την επικοινωνία και την διαχείριση των μαζών, διότι πράγματι, όπως παρατηρεί και ο Λε Μπον, οι μάζες αν λάβουν ένα σαφές μήνυμα, το οποίο κάνοντας χρήση συμβόλων σημαντικών γι' αυτές, και παρακινηθούν κατάλληλα ώστε να επιδιώξουν την επίτευξη κάποιου στόχου, είναι εξαιρετικά πειθήνιες και υπάκουες, αναλώνονται δε στην επίτευξη αυτού του στόχου.

Οι διαπιστώσεις αυτές έχουν μεγάλη σημασία για την σχέση μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας, γιατί ενώ η ελληνική κοινωνία είναι μια κοινωνία με χαλαρό πλαίσιο, φιλειρηνική και πιστή στην έννοια του Διεθνούς Δικαίου, αντιθέτως η τουρκική κοινωνία είναι μια κοινωνία που παρακινείται από τις ελίτ της να θέτει στόχους που έχουν να κάνουν με την προάσπιση αυτών που της παρουσιάζονται ως καταπατημένα συμφέροντά της και ιστορικές αδικίες που τις

²⁸ [Kurt Lewin: Change management and group dynamics thinker | The British Library \(bl.uk\)](https://www.bl.uk/learning/primary/subjects/interdependence-of-fate).

έχουν επιβληθεί έξωθεν, από τους «κακούς ξένους». Όπως θα δούμε παρακάτω, ο τουρκικός Τύπος είναι ένα όργανο στα χέρια του τουρκικού κατεστημένου, με το οποίο αυτό κατευθύνει τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνεται ο μέσος Τούρκος πολίτης την πραγματικότητα.

Είναι χαρακτηριστικό του πράγματος, όπως θ' αναφερθεί παρακάτω, στο κεφάλαιο ανάλυσης του τουρκικού Τύπου σχετικά με την Κρίση των Ιμίων, ότι ενώ στην ελληνική πλευρά υπήρξαν εφημερίδες που άσκησαν κριτική στη βάση ότι κακώς προκλήθηκε εξαρχής η Κρίση (πχ η Καθημερινή), στην τουρκική πλευρά, όλες οι εφημερίδες, ακόμη και οι πιο «ψύχραιμες» (Cumhuriyet) στάθηκαν απολύτως υποστηρικτικά στους χειρισμούς της τουρκικής κυβέρνησης και των ενόπλων δυνάμεων, συμμορφούμενες απολύτως με την «κεντρική γραμμή», ότι η Τουρκία υπεραμύνθηκε των κυριαρχικών της δικαιωμάτων. Για ικανό χρονικό διάστημα μετά την Κρίση, αρκετές τουρκικές εφημερίδες συνέχιζαν ν' αναπαράγουν την «είδηση» ότι είτε Ελλάδα-Τουρκία θα κατέληγαν σε ανοικτό πόλεμο, είτε «κύκλοι» στους κόλπους του ελληνικού στρατιωτικού κατεστημένου προετοίμαζαν νέα κρίση με «εκδικητικούς» σκοπούς, κάτι που δεν αλήθευε επ' ουδενί.

Είναι λοιπόν βασική παράμετρος της παρούσας μελέτης, η αναφορά στην έννοια της επικοινωνίας και της κριτικής ανάλυσης του λόγου των δύο πλευρών. Από την ανάλυση αυτή βγαίνουν σημαντικά συμπεράσματα για τον τρόπο που λειτουργούν οι δύο χώρες, συμπεράσματα που μας αφορούν ακόμη και σήμερα. Κατόπιν λοιπόν όλων των παραπάνω, θ' αναλυθούν κατωτέρω οι βασικές παράμετροι της διαδικασίας της επικοινωνίας, μαζί με τα μοντέλα που την διακρίνουν.

Η πηγή λοιπόν, αποτελεί την προέλευση της πληροφορίας. Η πηγή είναι το μέρος εκείνο το οποίο ξεκινά την επικοινωνιακή διαδικασία, γιατί συνήθως έχει την ανάγκη να μεταφέρει ένα μήνυμα (Shuang Liu et al., 2018: 71). Αυτή μπορεί να είναι η κυβέρνηση μιας χώρας, η αντιπολίτευση ή ένας άλλος πολιτικός – θεσμικός φορέας ή κάποιο ιδιωτικό μέσο πληροφόρησης ή ακόμη και απλοί πολίτες που εκφράζουν τη γνώμη τους στο διαδίκτυο και τα μέσα κοινωνικής δικτύωσης ή ακόμη και ο «εχθρός» ο οποίος διεξάγει την προπαγάνδα του.

Το μήνυμα είναι η λεκτική ή μη λεκτική (υπό μορφή συμβόλων, εικόνων κλπ) έκφραση μιας είδησης, της εξέλιξης μιας κατάστασης, κάποιων ιδεών ή συναισθημάτων. Το μήνυμα μεταφέρεται μέσω ενός διαύλου (Shuang Liu et al., 2018: 71). Ο δίαυλος είναι το μέσο. Ο προφορικός και γραπτός λόγος είναι μέσα μεταφοράς μηνυμάτων. Στην σημερινή εποχή των οπτικοποιημένων ειδήσεων, μέσα μεταφοράς μηνυμάτων είναι και οι εικόνες, τα βίντεο, οι ζωντανές ανταποκρίσεις, με το δραματοποιημένο ύφος που συνήθως χρησιμοποιούν, το οποίο φορτίζει συναισθηματικά τον θεατή-ακροατή. Αυτή η δραματοποιημένη οπτικοποίηση είναι και η «μεγάλη δύναμη» των MME, αποτελώντας τον πλέον δραστικό δίαυλο μεταφοράς μηνυμάτων.

Η κωδικοποίηση είναι η διαδικασία με την οποία η πηγή επιχειρεί να εκπέμψει το μήνυμά της προς τον δέκτη (Shuang Liu et al., 2018: 72). Ο δέκτης είναι, σε επίπεδο μαζικής επικοινωνίας, το επονομαζόμενο «ακροατήριο-στόχος», το κοινωνικό δηλαδή σύνολο, στο οποίο η πηγή επιχειρεί να μεταδώσει ένα μήνυμα. Το ακροατήριο – στόχος μπορεί να είναι το ευρύτερο κοινωνικό σύνολο ή ένα τμήμα αυτού, ένα κοινωνικό υποσύνολο, όπως οι ψηφοφόροι ενός πολιτικού κόμματος, μια επαγγελματική ομάδα (όπως το προσωπικό των ενόπλων δυνάμεων), η ακαδημαϊκή κοινότητα ή ακόμη και η διεθνής κοινή γνώμη. Κατά την επιλογή κωδικοποίησης ενός μηνύματος, η πηγή θα επιλέξει τις κατάλληλες λέξεις, τα κατάλληλα σύμβολα και ότι άλλο μπορεί να βοηθήσει την επιτυχή μετάδοση του μηνύματος. Μια λάθος κωδικοποίηση θα καταλήξει σε αποτυχία μεταφοράς του μηνύματος που επιθυμεί η πηγή. Η αποτυχία αυτή μπορεί ν' αποβεί σημαντική και να βλάψει την αξιοπιστία της πηγής, να οδηγήσει σε διχαστικά φαινόμενα στο κοινωνικό σύνολο και ν' αναζωπυρώσει υποβόσκουσες αντιπαλότητες.

Η αποκωδικοποίηση είναι η αντίστροφη διαδικασία, με την οποία ο δέκτης υποδέχεται το μήνυμα και το κατανοεί (Shuang Liu et al., 2018: 72). Όπως προαναφέρθηκε στην διαδικασία της κωδικοποίησης, είναι ζήτημα της πηγής το αν και κατά πόσον θα καταφέρει να μεταδώσει σωστά το μήνυμα που επιθυμεί.

Επιπλέον της επιτυχούς κωδικοποίησης/αποκωδικοποίησης, ένας επιπλέον παράγοντας που μπορεί να επηρεάσει καθοριστικά την μετάδοση του μηνύματος είναι ο θόρυβος. Ο θόρυβος μπορεί να είναι άλλες διαδόσεις, σχετικές με το μεταφερόμενο μήνυμα, οι οποίες μπορεί να διαδίδουν

διφορούμενες ή αντικρουόμενες πληροφορίες σχετικές με την αξιοπιστία της πηγής, το πραγματικό νόημα του μηνύματος ή τα τυχόν πραγματικά περιστατικά που αναφέρονται σε αυτό. Ο θόρυβος είναι κατ' αρχήν κάτι το φυσιολογικό και πρέπει η πηγή να τον λάβει σοβαρά υπόψη, αλλιώς κινδυνεύει να υπονομευτεί η όλη διαδικασία της επικοινωνίας (Shuang Liu et al., 2018: 73).

Για να περιγραφεί η επικοινωνιακή διαδικασία, έχουν διατυπωθεί δύο κύρια μοντέλα, το γραμμικό και το διαδραστικό. Και τα δύο επιχειρούν να ερμηνεύσουν το πολύπλοκο φαινόμενο της επικοινωνίας, τόσο ε ατομικό, όσο και σε μαζικό επίπεδο. Το γραμμικό μοντέλο επικοινωνίας το περιέγραψαν οι Shannon και Weaver το 1949. Στην ουσία πρόκειται για μια γραμμική – διαδοχική παράθεση των συστατικών της επικοινωνίας που περιγράφηκαν ανωτέρω, με την προσθήκη μιας διαδικασίας «ανατροφοδότησης». Το μοντέλο, αν και περιγράφει θεμελιακά την επικοινωνία, δέχτηκε κριτική ως πολύ στενά «μαθηματικό» στη σύλληψη και λειτουργία του, παραγνωρίζοντας το γεγονός ότι στην περίπτωση της επικοινωνίας μεταξύ ανθρώπων, το υποκειμενικό στοιχείο υπεισέρχεται σοβαρά στην διαδικασία της μετάδοσης ενός μηνύματος (Shuang Liu et al., 2018: 79-81).

Για να καλυφθούν αυτά τα κενά, ο Wilbur Schramm εισηγήθηκε το 1971 το διαδραστικό μοντέλο επικοινωνίας, σύμφωνα με το οποίο κωδικοποίηση και αποκωδικοποίηση είναι διαδικασίες που λαμβάνουν χώρα συνεχώς, ταυτόχρονα με τη μετάδοση του μηνύματος, η οποία μετάδοση πλέον κρίνεται ως αμφίδρομη (Shuang Liu et al., 2018: 81-83). Το μοντέλο δέχτηκε και αυτό κριτική και έγινε προσπάθεια να συμπληρωθεί περεταίρω, ώστε να δίνει μεγαλύτερη έμφαση στο υποκειμενικό του πράγματος. Αυτή ακριβώς η ανθρώπινη υποκειμενικότητα είναι και το μείζον διακύβευμα μιας επιτυχούς διαδικασίας επικοινωνίας, αφού αυτή επηρεάζεται από τις ιδεολογικές αντιλήψεις και τα προσωπικά ή συλλογικά βιώματα του δέκτη. Αποτέλεσμα αυτού είναι ο δέκτης ν' αποκωδικοποιεί το μήνυμα διαφορετικά απ' ότι αναμένει η πηγή, κάτι που αυξάνει το ρίσκο της αποτυχίας στην «ορθή» μετάδοση του μηνύματος και στην επίτευξη των επικοινωνιακών σκοπών της πηγής.

Σε κάθε περίπτωση, η διαδικασία της επικοινωνίας διεξάγεται μέσα σ' ένα συγκεκριμένο πλαίσιο, το οποίο επηρεάζει την επικοινωνία μεταξύ πηγής και δέκτη. Το πλαίσιο αυτό καθορίζεται επιπλέον από την αντίληψη που έχει η πηγή

για τους δέκτες και αντίστροφα καθώς και στην προηγούμενη εμπειρία των κύριων αυτών συστατικών της επικοινωνίας από την μέχρι τότε επικοινωνιακή διαδικασία μεταξύ τους και τις τυχόν συνέπειες της αλληλεπίδρασης τους (Shuang Liu et al., 2018: 81-83).

Και τα δύο μοντέλα επικοινωνίας, με όλες τους τις ατέλειες, παρουσιάζουν τις βασικές αρχές διεξαγωγής της επικοινωνιακής διαδικασίας. Ουσιαστικά, και ειδικότερα σε ότι αφορά στο πολιτικό πεδίο, η πραγματική επιδίωξη είναι η πηγή να καταφέρει να πείσει τους δέκτες για το δίκαιο και το ορθό των απόψεών της, ώστε να εξασφαλίσει την νομιμοποίησή τους και την αποδοχή τους, στον καλύτερο δυνατό βαθμό. Η τυχόν αποτυχία στην επικοινωνιακή διαδικασία, μπορεί να έχει σημαντικές συνέπειες, ειδικά όταν υπάρχει εμφανής αναντιστοιχία μεταξύ πηγής και «κοινού αισθήματος», δηλαδή της νοητικής και συναισθηματικής συνισταμένης των δεκτών του μηνύματος. Η αποτυχία αυτή μπορεί να οδηγήσει ακόμη και στην προαναφερθείσα «συλλογική κατάθλιψη», οδηγώντας στην απάθεια το κοινωνικό σύνολο των δεκτών και τελικά σε αύξηση του άγχους και της αβεβαιότητας, με τι παρενέργειες που αναφέρθηκαν παραπάνω, πρωτίστως δε την διάρρηξη του κοινωνικού ιστού.

Είναι λοιπόν φανερό, ότι η καθοδήγηση της μάζας και η ψυχολογική της κατάσταση είναι μια αμφίδρομη διαδικασία επικοινωνίας ανάμεσα στις ηγετικές ελίτ και στο σύνολο των δεκτών. Αποτυχημένη διεξαγωγή της επικοινωνίας οδηγεί σε ανάλογη αποτυχία στην ικανότητα της μάζας ν' ανταποκριθεί στις προκλήσεις που τίθενται καθημερινά έμπροσθέν της, οδηγώντας σε αδιέξοδο τις παραγωγικές της ικανότητες, όπως περιγράφει ο Λε Μπον (2010: 101-102). Η αποτυχία αυτή είναι βασική αποτυχία των μεμονωμένων ή συλλογικών ηγεσιών, οι οποίες, όπως περιγράφει ο Νταβούτογλου, είναι ανίκανες να χαράξουν στρατηγική και να εμπνεύσουν, διολισθαίνοντας στην αφάνεια τόσο οι ίδιες όσο και τα έθνη των οποίων ηγούνται (Νταβούτογλου, 2010: 71).

Η επικοινωνία αποκτά ακόμη μεγαλύτερη σημασία, αλλά καθίσταται ακόμη πιο πολύπλοκη όταν αφορά πηγές και δέκτες που ενδεχομένως ανήκουν σε διαφορετικά πολιτισμικά πλαίσια. Όπως θα περιγραφεί στην επόμενη ενότητα, η επικοινωνία συμβάλλει καθοριστικά στις συγκρούσεις με διαπολιτισμικό χαρακτήρα, ακόμη και αν αυτές αφορούν σε γεωπολιτικές διαφορές μεταξύ κρατών, κάτι πολύ λογικό, αφού κάθε ανθρώπινη δραστηριότητα διεξάγεται

μέσα σ' ένα επικοινωνιακό πλαίσιο, το οποίο ειδικά σε περιπτώσεις ανάλογες με την ελληνοτουρκική διαμάχη, χαρακτηρίζεται και από έντονο ψυχολογικό και συναισθηματικό υπόβαθρο.

Η διαπολιτισμική σύγκρουση ως γεωπολιτικός παράγων.

Όπως προαναφέρθηκε, η διαδικασία της επικοινωνίας λαμβάνει χώρα μέσα σ' ένα πλαίσιο, ένας δε από τους παράγοντες που το διαμορφώνουν, είναι ο πολιτισμός της πηγής και του δέκτη. Ένα μήνυμα αποκτά διαφορετικό νόημα ανάλογα με το πολιτισμικό υπόβαθρο της πηγής ή του δέκτη (Shuang Liu et al., 2018: 82-83).

Η διαπολιτισμική σύγκρουση μπορεί ν' αφορά σε σύγκρουση μεταξύ ατόμων, ομάδων ή εθνών με διαφορετικό πολιτισμικό υπόβαθρο. Αφορμές για μια συγκρουσιακή διαδικασία αυτού του τύπου αποτελεί το διαφορετικό σύστημα αξιών το οποίο αποτελεί το πλαίσιο που χαρακτηρίζει το κάθε άτομο, ομάδα ή κοινωνία, αλλά και οι διαφορετικές αντιλήψεις σε ότι αφορά στην επίτευξη των στόχων, στην διαδικασία εξεύρεσης των αναγκαίων πόρων για την επίτευξη των στόχων και στα αποτελέσματα αυτής. Γενικότερα, οι συγκρούσεις μπορούν να διακριθούν σε τριών ειδών: σε συγκινησιακές, σε γνωστικές και σε σχετικές με την επίτευξη συγκεκριμένων στόχων (Shuang Liu et al., 2018: 82-83).

Και οι τρεις τύποι συγκρούσεων, μπορεί ν' αναφέρονται σε μια σύγκρουση μεταξύ εθνών ή κρατών. Η άγνοια για τον πολιτισμό του (υποτιθέμενου) αντιπάλου, η συγκινησιακή φόρτιση, λόγω ενός βεβαρυμένου ιστορικού πλαισίου και οι διαφορές μεταξύ κρατών σε επίπεδο εξεύρεσης και διαμοιρασμού επιπλέον πόρων, μπορούν να οδηγήσουν σε σύγκρουση, η οποία να χαρακτηρίζεται και από έντονο διαπολιτισμικό χαρακτήρα.

Συνήθως μια σύγκρουση προκύπτει λόγω των διαφορετικών προσδοκιών σε ότι αφορά στους στόχους της κάθε μιας από τις δύο πλευρές. Όπως το κάθε άτομο προσδοκά σ' ένα καλύτερο μέλλον, έτσι και η κάθε οργανωμένη σε κράτος κοινωνία τρέφει ελπίδες και επιδιώξεις για μια κατάσταση μιας διαρκώς αυξανόμενης ευημερίας. Επιδίωξη η οποία προϋποθέτει την εξεύρεση ανάλογων πόρων. Επειδή όμως η φυσική διασπορά των πόρων δεν ακολουθεί την διευθέτηση των κρατικών συνόρων, η διαδικασία προσπορισμού, επεξεργασίας και εμπορίας αυτών, αποτελεί ιδιαίτερη πηγή γεωπολιτικών

συγκρούσεων. Ο δεύτερος βασικός παράγοντας που οδηγεί σε διαπολιτισμική σύγκρουση, είναι η προσδοκία της μίας πλευράς σε ότι αφορά στην συμπεριφορά της άλλης εμπλεκόμενης και δυνητικά αντίπαλης πλευράς (Shuang Liu et al., 2018: 394-396 και 406).

Οι διαφορετικές αντιλήψεις μεταξύ κοινωνιών, οι διαφορετικοί αξιακοί κώδικες, τα διαφορετικά σύμβολα, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, συνιστούν παράγοντες διαφοροποίησης των κοινωνιών αυτών και των κρατικών εκφράσεών τους. Όλ' αυτά ορίζουν και τις διαφορετικές αφετηρίες απ' τις οποίες εκκινούν κατά περίπτωση οι αποφάσεις και οι συνεπακόλουθες ενέργειες του κάθε λαού, της κάθε κοινωνίας, του κάθε κράτους και των ελίτ του.

Ειδικότερα σε ότι αφορά στην ελληνοτουρκική διαμάχη, οι προσδοκίες και των δύο πλευρών για οικονομική ανάπτυξη και ευημερία, ανάλογη προς αυτή των πετρελαϊκών κρατών του Περσικού Κόλπου, αποτελεί το ιδανικό πλαίσιο διαπολιτισμικής σύγκρουσης, στο οποίο συναντώνται και οι τρεις τύποι σύγκρουσης. Ο ελληνικός ηλεκτρονικός Τύπος έχει δημοσιεύσει κατά καιρούς πολύ σημαντικά άρθρα, επεξηγηματικά των εξελίξεων στις ελληνοτουρκικές σχέσεις και στο πως η Ελλάδα βρέθηκε εγκλωβισμένη στο Αιγαίο, μη μπορώντας να προβεί σε καμία κυριαρχική ενέργεια. Ορισμένοι χαρακτηριστικοί τίτλοι ηλεκτρονικών δημοσιευμάτων παρατίθενται κατωτέρω:

- ❖ Μισός αιώνας με το Αιγαίο στη σκιά του πετρελαίου (Παπαδόπουλος Π., kathimerini.gr, 24/6/2019).

- ❖ Το χρονικό του Αιγαίου από το 1973 έως σήμερα - Οι δύο σχολές των ελληνοτουρκικών (Παπαδόπουλος Π., kathimerini.gr, 11/5/2021).

- ❖ Ο «γόρδιος δεσμός» στον χάρτη του Αιγαίου - Γιατί η αδράνεια επιβιώνει 45 χρόνια (Παπαδόπουλος Π., kathimerini.gr, 17/5/2021).

- ❖ Ο πόλεμος του πετρελαίου στο Αιγαίο (Παπαχελάς Α., tonima.gr, 24/11/2008).

- ❖ Γιατί η Ελλάδα δεν μπορεί να βγάλει πετρέλαιο στο Αιγαίο, αν δεν οριοθετήσει την υφαλοκρηπίδα (Χρήστου Γ., dimokratia.gr, 16/7/2013).

- ❖ Η Ελλάδα δεν θα επεκταθεί στα 12 μίλια στο Αιγαίο, βρίσκεται σε αδύναμη νομική θέση – Το Casus Belli είναι δευτερεύον πρόβλημα (bankingnews.gr, 31/12/2020).

Η ελληνοτουρκική σύγκρουση εξελίχθηκε σε συγκινησιακή, ειδικά για την ελληνική πλευρά, στο συλλογικό υποσυνείδητο της οποίας είναι καταγεγραμμένη η οδυνηρή ανάμνηση της κοινής ιστορικής αντιπαλότητας του παρελθόντος και ειδικότερα της οθωμανικής περιόδου, της Μικρασιατικής Καταστροφής και της εισβολής στην Κύπρο, με αποτέλεσμα, κάθε επεισόδιο διαμάχης μεταξύ των δύο χωρών να αφυπνίζει τα ανάλογα συναισθήματα.

Γνωστική, διότι τόσο οι ελληνικές ηγετικές ελίτ, όσο και η κοινωνία, συνεχίζουν να παραγνωρίζουν τα κύρια χαρακτηριστικά της Τουρκίας, δηλαδή τον διαφορετικό ψυχισμό του τουρκικού έθνους αλλά και την ανάμνηση του αυτοκρατορικού παρελθόντος, το οποίο, όπως αποδείχθηκε από τις εξελίξεις των δύο τελευταίων δεκαετιών, είναι παρούσα στο συλλογικό υποσυνείδητο του Τούρκων πολιτών και της ηγετικής τους ελίτ. Χαρακτηριστικές είναι οι αναφορές του Αχμέτ Νταβούτογλου στις εμπειρίες που ανάγονται στην οθωμανική αυτοκρατορική περίοδο, ειδικά στην περίοδο του σουλτάνου Αβδούλ Χαμίτ (1876-1909), ο οποίος προβάλλεται ως πρότυπο για την τουρκική εξωτερική πολιτική (Νταβούτογλου, 2010: 149).

Αυτή ειδικότερα η παραγνώριση από ελληνικής πλευράς, του τουρκικού τρόπου σκέψης και η πεποίθηση που καλλιεργήθηκε συστηματικά στην ελληνική κοινωνία κατά τα χρόνια που ακολούθησαν την κρίση των Ιμίων, ότι υπήρχε έδαφος ειρηνικής συνεννόησης και εξεύρεσης συναινετικών λύσεων στο θέμα της εκμετάλλευσης των όποιων κοιτασμάτων στο Αιγαίο και την Αν. Μεσόγειο, προλείανε το έδαφος ώστε να πληρωθεί και ο τρίτος τύπος σύγκρουσης, δηλαδή η σύγκρουση ως προς τους στόχους των δύο κοινωνιών.

Σε ότι αφορά στις «ελπίδες» για συναινετική εξόρυξη των πετρελαϊκών κοιτασμάτων του Αιγαίου, είναι χαρακτηριστικό άρθρο του πρώην υπουργού Στέφανου Μάνου (2008), στο οποίο αναπτύσσεται μια φαινομενικά απλοϊκή συλλογιστική, όπως παρακάτω:

«Σε μεγάλο βάθος στα διεθνή ύδατα του Αιγαίου υπάρχει (ελπίζω) μια μεγάλη περιουσία σε μορφή αργού πετρελαίου. Επειδή δεν έχουμε συμφωνήσει με την Τουρκία σε ποιον ανήκουν τα διεθνή ύδατα, απέχουμε και εμείς και εκείνοι από οποιαδήποτε επέμβαση στα διεθνή ύδατα. Αν, λέω αν, για να εξηγήσω καλύτερα τη σκέψη μου, δεχθούμε ότι η σημερινή αξία των αποθεμάτων

πετρελαίου στο Αιγαίο φθάνει τα 300 δισ. ευρώ και ότι η άντλησή τους θα κόστιζε 100 δισ. ευρώ, το ερώτημα μου είναι: Τι θα ήταν καλύτερο να έχουμε μια καθαρή περιουσία 200 δισ. ευρώ στον βυθό ή 200 δισ. ευρώ στην τράπεζα με τόκο; Η δική μου απάντηση είναι φυσικά, στην τράπεζα. Η πρότασή μου προς την Τουρκία ήταν και είναι: Μέχρις ότου συμφωνήσουμε την οριοθέτηση της υφαλοκρηπίδας, ελάτε να συμφωνήσουμε να γίνουν έρευνες στο Αιγαίο από μια διεθνή εταιρεία (τώρα που το πετρέλαιο είναι πανάκριβο), να αντληθεί από αυτήν το πετρέλαιο που ενδεχομένως θα βρεθεί και το περίσσευμα που θα προκύψει, αφού αφαιρεθούν τα έξοδα και το κέρδος της εταιρείας (περί τα 60 δολ. το βαρέλι με τις σημερινές τιμές) να τοποθετηθεί σε τράπεζα. Όταν συμφωνήσουμε για την υφαλοκρηπίδα, θα προκύψει και ο δικαιούχος των χρημάτων που θα τον περιμένουν στην τράπεζα.»

Εν ολίγοις, η γνωστική σύγκρουση, οδήγησε στην διάψευση των ελληνικών προσδοκιών τόσο σε ότι αφορούσε στην συμπεριφορά της Τουρκίας, όσο και στην επιθυμητή και επιδιωκόμενη μελλοντική ευημερία, οδηγώντας σε διάψευση προσδοκιών της ελληνικής κοινωνίας για ειρηνική συνύπαρξη και συνεργασία. Η γνωστική σύγκρουση οδήγησε σε σύγκρουση στόχων, η οποία πολλάκις έφθασε στα πρόθυρα πολεμικής εμπλοκής, οδηγώντας και σε συγκινησιακή σύγκρουση των δύο πλευρών.

Γενικότερα η σύγκρουση προσεγγίζεται από δύο διαφορετικές «σχολές σκέψης». Η μία αντιμετωπίζει τη σύγκρουση ως φυσιολογικό φαινόμενο, ως μια ευκαιρία αναδιαπραγμάτευσης συμβάσεων, εξέλιξης και οικοδόμησης των σχέσεων. Η άλλη θεωρεί τη σύγκρουση ως καταστροφικό φαινόμενο, που βλάπτει σοβαρά την αρμονία των σχέσεων ως μη παραγωγική, αρνητική και επικίνδυνη γι' αυτές. Η δεύτερη τάση είναι αυτή που προσπαθεί να επιβληθεί στο πεδίο των διεθνών σχέσεων, γίνονται δε προσπάθειες για την τιμωρία των υπευθύνων κάποιων εκ των διεθνών συγκρούσεων, μέσω της σύστασης ειδικών διεθνών δικαστηρίων.

Σε κάθε περίπτωση, όπως σε ατομικό επίπεδο, έτσι και σε διακρατικό αντίστοιχο, επιδεικνύεται ιδιαίτερο ενδιαφέρον για την προστασία της υπόληψης της άλλης πλευράς, ώστε ν' αφήνονται πάντα τα περιθώρια για ελιγμούς, οι οποίοι θα οδηγήσουν σε συμβιβαστική λύση. Οι δρώντες που επιθυμούν οπωσδήποτε ν' αποφύγουν μια σύγκρουση, επιδιώκουν να εμπλέξουν κάποια

τρίτη πλευρά ώστε ν' αποφευχθεί μια αναμέτρηση και να διαφυλαχθεί η υπόληψη όλων των πλευρών, κάτι που αποτελεί χαρακτηριστική πάγια επιδίωξη της ελληνικής πλευράς στην ελληνοτουρκική διαμάχη.

Η διαχείριση μιας σύγκρουσης προϋποθέτει την μελέτη του φαινομένου και την διατύπωση κάποιων βασικών αρχών του. Κατ' αρχήν μια σύγκρουση θεωρείται ότι εξελίσσεται βάσει ορισμένων σταδίων, τα οποία είναι: λανθάνουσα κρίση, αντιληπτή σύγκρουση, αισθητή και εμφανής, με τελευταίο στάδιο αυτό του απόηχου της σύγκρουσης (Shuang Liu et al., 2018: 82-83).

Τα στάδια αυτά είναι αλληλένδετα και εξελίσσονται σταδιακά ή και παράλληλα. Στο πρώτο στάδιο, αυτό της λανθάνουσας σύγκρουσης, οι λόγοι και οι καταστάσεις που μπορούν να οδηγήσουν δυνητικά σε συγκρουσιακές καταστάσεις υφίστανται ήδη, λόγω της ασυμβατότητας αλλά και της αλληλεξάρτησης των δύο πλευρών που εν τέλει θα συγκρουστούν. Χαρακτηριστικό παράδειγμα οι ελληνοτουρκικές σχέσεις, όπου όντως υφίσταται θεμελιώδης ασυμβατότητα μεταξύ των δύο κοινωνιών και των χωρών τους, ενώ παράλληλα υπάρχει σημαντική αλληλεξάρτηση λόγω της γεωγραφικής γειννίας, της ένταξης στον ίδιο συμμαχικό φορέα (NATO), της επιδίωξης – τουλάχιστον μέχρι πρότινος – της Τουρκίας να ενταχθεί στην Ευρωπαϊκή Ένωση και της ανάγκης για γενικότερη συνεννόηση σε όλα τα θέματα.

Η ελληνοτουρκική σύγκρουση πέρασε στο στάδιο της αντιληπτής σύγκρουσης, ήδη από την δεκαετία του 1950, με αφορμή τις εξελίξεις στο Κυπριακό, οπότε από τουρκικής πλευράς υπήρξε μια απότομη όξυνση στις διμερείς σχέσεις, παρά τις προσπάθειες για σύσφιξη των σχέσεων αυτών, λόγω και της ταυτόχρονης ένταξης στους Ατλαντικούς θεσμούς. Η Τουρκία, αποφασίζοντας ότι οι στόχοι της ήταν ασύμβατοι με τους στόχους της ελληνικής πλευράς, προχώρησε σε μια απότομη και αναπάντεχη, από ελληνικής πλευράς, όξυνση, με τα Σεπτεμβριανά του 1955. Έκτοτε, και λόγω της διαρκώς αυξανόμενης εμπλοκής των δύο χωρών λόγω της Κύπρου, η σύγκρουση κατέστη αισθητή, δηλαδή οι δύο πλευρές εισήλθαν σε μια διαδικασία εστίασης στα ζητήματα που τις οδηγούσαν στην σύγκρουση και στην εκπόνηση στρατηγικών αντιμετώπισης.

Η σύγκρουση των δύο χωρών υπήρξε μακρόχρονη και αδιάλειπτη, τα τελευταία 67 χρόνια, κατά τη διάρκεια των οποίων πολλάκις κατέστη εμφανής, προσεγγίζοντας τα όρια της ανοικτής σύρραξης. Ο απόηχος των κύκλων όξυνσης και σχετικής εξομάλυνσης των σχέσεων της διαρκούς αυτής σύγκρουσης, έχει τόσο βραχυπρόθεσμη όσο και μακροπρόθεσμη χροιά, πρόκειται δε για μια συνεχή διαδικασία, η οποία επηρεάζει συνεχώς το μεγαλύτερο μέρος της εξωτερικής πολιτικής των δύο κρατών, πολύ περισσότερο δε της ελληνικής πλευράς, η οποία μέχρι πρότινος θεωρούνταν ως το πιο αδύναμο μέρος. Ο κάθε κύκλος παρουσιάζει αυτοτελώς τα χαρακτηριστικά μιας ξεχωριστής κρίσης, αποτελώντας όμως ταυτόχρονα ένα επεισόδιο της συνολικά εξελισσόμενης κρίσης των ελληνοτουρκικών σχέσεων από το 1955 κι εντεύθεν.

Από την στιγμή που θα εκκινήσει μια σύγκρουση, η διαχείρισή της ακολουθεί κάποια μοντέλα, τα οποία καλύπτουν όλες τις πιθανές στρατηγικές των πλευρών που θα κληθούν να την αντιμετωπίσουν. Σύμφωνα με τους Blake και Mouton, τα βασικά μοντέλα αντιμετώπισης μια κρίσης είναι: η συνεργασία, η αποφυγή, η προσαρμογή, ο συμβιβασμός και ο ανταγωνισμός (Shuang Liu et al., 2018: 411).

Η συνεργασία αποτελεί την βέλτιστη δυνατή στρατηγική, αφού οδηγεί στη μεγιστοποίηση του οφέλους και για τις δύο πλευρές. Φυσικά προϋποθέτει την ειλικρινή πρόθεση αμοιτέρων των πλευρών και την ανάλογη προθυμία προς επίτευξη του αμοιβαίου οφέλους (Shuang Liu et al., 2018: 412). Η ελληνοτουρκική συνεργασία υπήρξε ανέκαθεν ο διακαής πόθος του συμμαχικού παράγοντα αλλά και σημαντικού τμήματος των ελληνικών και κυπριακών ελίτ, πλην όμως παρέμεινε στη σφαίρα του φαντασιακού, λόγω της σταθερής πολιτικής διεκδικήσεων της τουρκικής πλευράς, η οποία ανάγκαζε ακόμη και τους πλέον φανατικούς υποστηρικτές, από ελληνικής πλευράς, ν' ανακρούουν πρύμνα, λόγω των μαξιμαλιστικών τουρκικών απαιτήσεων.

Η αποφυγή συνίσταται είτε στην προσπάθεια αγνόησης της κρίσης και των αιτιών που την προκαλούν είτε στην εξαρχής υποχώρηση προς αποφυγή της σύγκρουσης (Shuang Liu et al., 2018: 411). Την πολιτική αυτή προσπάθησε κατά καιρούς ν' ακολουθήσει τόσο η ελληνική, όσο και η κυπριακή πλευρά, θεωρώντας ότι η διεθνοποίηση των διαφορών ή η ανεπιφύλακτη στήριξη της

ευρωενταξιακής προοπτικής της Τουρκίας, θα οδηγούσε στον κατευνασμό της, επιλογή που αποδείχτηκε ανεδαφική στην πράξη.

Δύο ακόμη ενδιάμεσες στρατηγικές είναι η προσαρμογή, κατά την οποία η μια πλευρά προσαρμόζει τις απαιτήσεις της έτσι ώστε να ικανοποιηθεί η αντίπαλη πλευρά, θυσιάζοντας σημαντικό τμήμα των συμφερόντων της, και ο συμβιβασμός, οπότε αμφότερες οι πλευρές επιδιώκουν, ειλικρινώς, να εξεύρουν μια μέση λύση, η οποία να ικανοποιεί εξίσου τις διεκδικήσεις και των δύο πλευρών (Shuang Liu et al., 2018: 411). Και οι δύο αυτές επιλογές, έγινε σοβαρή προσπάθεια να προωθηθούν κατά τον ελληνοτουρκικό διάλογο, χωρίς όμως ουσιαστική επιτυχία.

Το τελευταίο μοντέλο αντιμετώπισης μιας σύγκρουσης, είναι και το προφανές, δηλαδή ο ανταγωνισμός. Στην ουσία, οι ελληνοτουρκικές σχέσεις βρίσκονται σε μια διαρκή διαδικασία ανταγωνισμού, η οποία δεν έπαυσε ποτέ, κατά την διάρκεια των διακοσίων χρόνων κρατικής συνύπαρξης, παρά το διάλειμμα των εικοσιπέντε περίπου χρόνων, από τις συμφωνίες Βενιζέλου-Κεμάλ το 1930, μέχρι τα Σεπτεμβριανά του 1955, περνώντας, σταδιακά, κατά την μεταπολεμική περίοδο, σε όλο και μεγαλύτερο επίπεδο έντασης και όξυνσης των σχέσεων.

Ο ανταγωνισμός, σε επίπεδο διαπροσωπικών σχέσεων συνδέεται με την χρήση εξουσίας προκειμένου για την επίτευξη των στόχων, ενώ σε διακρατικό επίπεδο μπορεί να ειπωθεί ότι συνδέεται με την χρήση στρατιωτικής δύναμης. Είναι μια διαδικασία διεκδίκησης, αποκλείει κάθε προοπτική συνεργασίας και από αυτόν πάντοτε η μια πλευρά βγαίνει κερδισμένη και η άλλη χαμένη, χωρίς μέση λύση. Αυτός είναι και ο δρόμος που ακολουθούν οι σχέσεις Ελλάδας-Τουρκίας, σε μια διαδικασία που θυμίζει το ρητό του Κάτωνος: «Carthago delenda est». Τον ανταγωνισμό γενικά σαν διαδικασία διαχείρισης μιας σύγκρουσης, περιγράφει με ενάργεια ο Πολύβιος, σε μια περικοπή του έργου του «Ιστορίες», όπου παρομοιάζει τον γεωπολιτικό ανταγωνισμό Ρώμης και Καρχηδόνας με την πάλη δύο πετεινών, οι οποίοι δεν σταματούν τον αγώνα, μέχρι να καταρρεύσει ο ένας από τους δύο:

«Τα δε πολιτεύματα ην αμφοτέρων παραπλήσια τοις ψυχομαχοῦσι των ευγενών ορνίθων. Εκείνοι τε γαρ πολλάκις απολωλεκότες τας πτέρυγας δια την αδυναμίαν, αυτή δε τη ψυχὴ μένοντες εκβάλλουσι τας πληγὰς, **ἕως αν**

αυτομάτως ποτέ περιπεσόντες αυτοίς και ραδίως αλλήλων διαδράζωνται, κ' άπειτα τούτου γενομένου συμβή **τον έτερον** αυτών **προπτεσείν**²⁹» (Πολυβίου Ιστορίες, Α, 58, 7-9).

²⁹ Η XII Μηχανοκίνητη Μεραρχία Πεζικού του Ελληνικού Στρατού έχει επιλέξει ως ρητό του θυρεού της μια συντομευμένη εκδοχή του υπόψη αποσπάσματος του Πολύβιου: έως αν τον έτερον προπτεσείν.

Η Κρίση των Ιμίων. Αξιολογική προσέγγιση των πραγματικών περιστατικών και της παρουσιάσής τους από τον ημερήσιο τύπο Ελλάδος και Τουρκίας.

Η δημοσιογραφία είναι μια πανίσχυρη μορφή επικοινωνίας, αφού χρησιμοποιώντας την κατάλληλη επιχειρηματολογία και τα σχήματα του ρητορικού λόγου, επηρεάζει καταλυτικά την αντίληψη που σχηματίζει το κοινό, για την πραγματικότητα. Είναι λοιπόν λογικό επόμενο, τόσο το πολιτικό όσο και το στρατιωτικό κατεστημένο μιας χώρας να επιχειρούν να κατευθύνουν, διαμέσου αυτής τις αντιλήψεις της κοινωνίας, καθιστώντας την δημοσιογραφία ως το κύριο όργανο προπαγάνδας (Richardson, 2007: 181).

Στην εποχή μας, οι κυβερνήσεις πλέον δεν επιχειρούν ευθεία και απόλυτη παρέμβαση, η οποία μπορεί να προξενήσει αντιδράσεις και να επιφέρει τ' αντίθετα αποτελέσματα από τα επιθυμητά, αλλά προτιμούν ν' ασκούν μια παρασκηνιακή καθοδήγηση, βασισμένη στην έμφαση και στην παρουσίαση των ειδήσεων (Richardson, οπ.π.). Όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται, μια πληροφοριακή «καμπάνια» παρουσιάζεται πλέον ως μια αναπόφευκτη αναγκαιότητα για την αντιμετώπιση ενός κοινωνικού προβλήματος που πρέπει να τύχει της «δέουσας κοινωνικής προσοχής». Βασική προϋπόθεση για την επιτυχή διεξαγωγή της καμπάνιας είναι να «φορτώνονται» τα μηνύματα με «αξιακές έννοιες» ευρέως αποδεκτές, ώστε να επιτυγχάνεται η απόκτηση νομιμοποίησης για τους σκοπούς της εκστρατείας και να ελαχιστοποιούνται οι αντιδράσεις (Salmon όπως αναφέρεται στο Barron, 2012: 49).

Η δύναμη των ΜΜΕ έγκειται ακριβώς σε αυτή τη δύναμη που έχουν, να διαμορφώνουν την αντίληψη περί πραγματικότητας του κοινού. «Πραγματικότητα» την οποία αφού ουσιαστικά την διαμορφώσουν όπως οι ενασκούντες τον έλεγχό τους επιθυμούν, εν συνεχεία τους εξασφαλίζει και την επιζητούμενη αποδοχή και νομιμοποίηση. Τα ΜΜΕ είναι ένας από τους κοινωνικούς μηχανισμούς που χρησιμεύει στον καθορισμό των ορίων της κοινότητας (Reese & Shoemaker, 1996: 215-216).

Η θεωρία που χρησιμοποιείται για να έρθουμε πιο κοντά στα πολιτισμικά στοιχεία που κρύβονται σε ένα κείμενο, ομιλία κτλ. προέρχεται από την Κοινωνική Σημειωτική (Social Semiotics) που συνδέει το νόημα και την

επικοινωνία κατά την οποία οι σημειωτικοί πόροι εξυπηρετούν συγκεκριμένες κοινωνικές ανάγκες που απαιτούνται σε ένα δεδομένο κοινωνικό πλαίσιο.

Ακριβώς επειδή η άσκηση της δημοσιογραφίας, εκθέτει τον δημοσιογράφο σε πολλούς «κινδύνους» στο επίπεδο της αντικειμενικότητας και της αξιοπιστίας, η σύγχρονη επιστημονική έρευνα έχει αναδείξει ένα νέο επιστημονικό πεδίο, αυτό της «Κριτικής Ανάλυσης Λόγου» (Critical Discourse Analysis - CDA). Οι δύο κύριοι εκπρόσωποι του επιστημονικού αυτού πεδίου είναι ο Norman Fairclough και ο Teun Van Dijk, χωρίς φυσικά ν' αποτελούν τους μόνους.

Ο Norman Fairclough λοιπόν, μας ορίζει κάτι σημαντικό που είναι το πλαίσιο που κινείται η ανάλυση κειμένου, η οποία εστιάζει σε τρία πράγματα: ανάλυση κειμένου, ανάλυση της πρακτικής του Λόγου και ανάλυση της κοινωνικής πρακτικής του Λόγου. Το τελευταίο είναι το κύριο επίκεντρο της ανάλυσής μας, διότι, όπως γράφει ο Fairclough: «...η γλώσσα είναι μέρος της κοινωνίας και όχι κατά κάποιον τρόπο έξω από αυτήν. Δεύτερον... η γλώσσα είναι μια κοινωνική διαδικασία. Και τρίτον... η γλώσσα είναι μια κοινωνικά εξαρτημένη διαδικασία» (Fairclough, 1996: 22).

Ως κείμενο νοείται παραδοσιακά ένα κομμάτι γραπτής γλώσσας (Fairclough, 1995: 14). Βέβαια, όπως παρατηρεί ο Fairclough, με την επινόηση της ΚΑΛ η έννοια του κειμένου διευρύνθηκε, ώστε να περιλαμβάνεται σε αυτή και μια προφορική ομιλία ή συζήτηση, ιδιαίτερα άμα αποτυπωθεί σε γραπτό. Η έννοια του «discourse» είναι πιο γενική από αυτήν του απλού κειμένου, αφού περιλαμβάνει τόσο το γραπτό κείμενο, όσο και την ομιλία, την εκφώνηση λόγου, την συζήτηση, την ανταλλαγή επιχειρημάτων (debate) κλπ (Elsharkawy, 2017).

Για τον Fairclough, η ανάλυση του λόγου έχει τρία κατ' αρχήν επίπεδα (Janks, XX):

- ❖ Το αντικείμενο της ανάλυσης, αν πρόκειται δηλαδή για γραπτό κείμενο, για ομιλία που θα εκφωνηθεί ή αν φερειπείν είναι γραπτό κείμενο ή λόγος που συνοδεύεται από κάποιας μορφής οπτικό ερέθισμα (πχ τηλεοπτική εκπομπή).

- ❖ Οι διαδικασίες μέσω των οποίων το αντικείμενο της μελέτης παράγεται και καθίσταται προσιτό, δηλαδή αν γράφεται, εκφωνείται ή

σχεδιάζεται και οι αντίστοιχοι τρόποι πρόσληψης από το ακροατήριο στο οποίο απευθύνεται (ανάγνωση, ακρόαση, παρακολούθηση).

❖ Οι κοινωνικές και ιστορικές συγκυρίες κάτω από τις οποίες συντελούνται οι ανωτέρω διαδικασίες παραγωγής και διανομής.

Κάθε ένα από τα παραπάνω επίπεδα απαιτεί διαφορετικής μορφής ανάλυση: περιγραφική (σαν κείμενο), ερμηνευτική (νοηματική) και κοινωνιολογική (επεξηγηματική).

Σύμφωνα με τις απόψεις του van Dijk, ο Λόγος (η ρητορεία) χρησιμοποιείται σαν μέσο διατήρησης, καταπίεσης, κυριαρχίας, άμυνας ή/και νομιμοποίησης. Η ανάλυση ρητορείας δεν αναλύει μόνο τη γλώσσα αλλά και όλα τα πεδία στα οποία μπορεί να διεισδύσει η ιδεολογία. Κυρίως στα MME, οι φωτογραφίες, το μέγεθος και η επικαιρότητα των φωτογραφιών, ο χώρος που καταλαμβάνουν (footprint) τα νέα, το μέγεθος του lead και των κυρίων τίτλων και των επικεφαλίδων, επανάληψη της ίδιας είδησης από την ίδια εφημερίδα τις επόμενες ημέρες, αναφορές κτλ. αποτελούν όλα αυτά αποφάσεις που βρίσκονται υπό την επίδραση της ιδεολογίας. Μερικές φορές τα στοιχεία αυτά μπορεί να κινούνται πέρα από τα γλωσσικά χαρακτηριστικά και να είναι καθοριστικά στον τρόπο που ο αναγνώστης πρέπει να αντιληφθεί τις ειδήσεις.

Ο van Dijk λοιπόν προτείνει την άποψη ότι ένα κείμενο μπορεί να μελετηθεί επί δύο βασικών πλαισίων, του μικρο-επιπέδου και του μακρο-επιπέδου (Salma, 2018). Σε αντίθεση με τον Fairclough, που αναφέρεται στην κριτική ανάλυση λόγου ως ένα πλαίσιο για την μελέτη των σχέσεων ανάμεσα στην γλώσσα, την εξουσία (ή δύναμη) και την ιδεολογία (Fairclough, 1995: 32), στο μικρο-επίπεδο ανάλυσης του κειμένου (Fairclough, 1995: 37), κατά τις απόψεις του van Dijk, η ΚΑΛ είναι χρήσιμη για την γεφύρωση των διαφορών του μικρο- και μακρο-επιπέδου, αφού η χρήση της γλώσσας και των μορφών της αποσκοπεί ακριβώς στην μετάδοση ενός νοήματος που πηγάζει από το μακρο-επίπεδο (Σεραφής, 2018).

Στο μακρο-επίπεδο εντάσσονται τα ιδιαίτερα γεγονότα που θέλει να επισημάνει ο ομιλητής ή ο συγγραφέας ενός άρθρου, καθώς και τα νοήματα, οι απόψεις και οι κατευθύνσεις που θέλει αυτός να κοινωνήσει στο ακροατήριο-στόχος.

Αποτελούν την γενεσιουργό αιτία της προσπάθειας να απευθυνθεί κάποιος στο κοινό, προκειμένου να πετύχει κάποιον σκοπό.

Στο μικρο-επίπεδο εντάσσεται η γενικότερη χρήση της γλώσσας, το είδος της (πχ αν χρησιμοποιείται η κυρίαρχη ή κάποια μειονοτική διάλεκτος), το ύφος της, λεκτικό και γραμματικό (πχ αν το ύφος είναι στομφώδες ή αν χρησιμοποιείται κάποια αρχέγονη μορφή της), η επιλογή των λέξεων, των φράσεων που αυτές σχηματίζουν, των κοσμητικών επιθέτων, επιρρημάτων, ρηματικών τύπων και λοιπών γραμματικών στοιχείων. Όλ' αυτά χρησιμοποιούνται από τον ρήτορα ή συγγραφέα, για να επιτύχουν τον σκοπό του. Κατά τον van Dijk, η χρήση της γλώσσας γίνεται πολλές φορές όργανο εξουσίας και επιβολής (van Dijk, 1993), και στην διαπίστωση αυτής της κατάχρησης του γλωσσικού εργαλείου, μπορεί η ΚΑΛ να χρησιμεύσει πολύ.

Πράγματι, σύμφωνα με μια άποψη, γλώσσα και κοινωνία είναι αλληλένδετες. Σύμφωνα μάλιστα με τον Noam Chomsky, η γλώσσα είναι αποτέλεσμα γονιδιακής μετάλλαξης (Σερενίδη, 2013: 24). Χωρίς γλωσσική, προφορική επικοινωνία δεν μπορεί να υπάρξει «κοινωνία», δηλαδή ανταλλαγή απόψεων, συναισθημάτων, ιδεών (van Dijk, 1993: 264). Ομοίως, και για τους ίδιους λόγους, γλώσσα και πολιτική είναι εξίσου συνυφασμένες. Πως αλλιώς θα «κοινωνηθούν» τα οράματα των πολιτικών ταγών προς τους πολίτες και θα επιδιωχθεί πολυπόθητη νομιμοποίησή τους;

Εδώ η ΚΑΛ έχει βαρύνουσα σημασία, αφού μέσω αυτής μπορεί να διαπιστωθεί η αλήθεια των λεγομένων, καθώς ο πολιτικός ηγέτης θα επιδιώξει, είτε ευθέως, είτε με την χρήση παραπειστικών λόγων και επιχειρημάτων να εξασφαλίσει την αποδοχή του κοινού. Κατόπιν των παραπάνω, μπορούμε ν' αναφερθούμε πλέον στις αρχές της ΚΑΛ, όπως τις διατυπώνει ο van Dijk, και οι οποίες είναι:

- ❖ Παρουσίαση με θετικό πρόσημο της δικής μας οπτικής.
- ❖ Η τεχνική του ναι μεν, αλλά.
- ❖ Αρνητική παρουσίαση της άλλης πλευράς.
- ❖ Ο ρητορικός «τρόπος» της σταθερότητας.
- ❖ Η τεχνική «για το καλό τους».
- ❖ Η απειλή του vox populi.
- ❖ Το παιχνίδι των αριθμών.

Πέραν των ανωτέρω αρχών-στρατηγικών κριτικής ανάλυσης όπως αυτές διαμορφώθηκαν από τον συγκεκριμένο επιστήμονα, χρήσιμες είναι και οι απόψεις επ' αυτού του αντικειμένου και άλλων επιστημόνων, οι οποίοι επίσης ασχολήθηκαν με την κριτική ανάλυση λόγου.

Ο Paul Chilton³⁰, προτείνει τρεις στρατηγικές χρήσης της γλώσσας (Chilton, 2004: 46-48):

- ❖ Ο εξαναγκασμός. Στην περίπτωση αυτή έχουμε διάθεση επιβολής εκ μέρους των πολιτικών ταγών, οι οποίοι απλά ανακοινώνουν τις αποφάσεις τους, η μη τήρηση των οποίων θα επιφέρει νομικές κυρώσεις.

- ❖ Η νομιμοποίηση. Στην περίπτωση αυτή, ο πολιτικός δρών επιζητεί να πείσει το ακροατήριο σχετικά με τις απόψεις του, επιδιώκοντας να επιτύχει την υπακοή των πολιτών. Στην προσπάθεια αυτή θα χρησιμοποιήσει λογικά ή λογικοφανή επιχειρήματα, ιδεολογικές αρχές και θα προσπαθήσει να παρουσιάσει μια δική του θετική εικόνα και μια αντίστοιχα αρνητική των αντιπάλων του.

- ❖ Στην τρίτη κατηγορία εντάσσεται η προσπάθεια παρουσίασης της πραγματικότητας όπως αυτή είναι ή της απόκρυψης κρίσιμων στοιχείων, προκειμένου να εξασφαλισθεί η αποδοχή του ακροατηρίου. Στην περίπτωση αυτή έχουμε τόσο ποιοτικά όσο και ποσοτικά χαρακτηριστικά σε ότι αφορά στον πολιτικό λόγο, που αφορούν τόσο στην ποσότητα των μεταφερόμενων πληροφοριών (εάν δηλαδή μεταφέρεται το σύνολο των διαθέσιμων πληροφοριών ή αποκρύπτονται σκόπιμα πολλές από αυτές), όσο και στην ποιότητα αυτών (εάν και κατά πόσον αυτά που μεταφέρονται είναι πράγματι αληθή ή πρόκειται περί χαλκευμένων πληροφοριών).

Ο Αριστοτέλης αναφέρεται στην ρητορεία ως την τέχνη με την οποία κάποιος επιχειρεί να πείσει το ακροατήριο για το ορθό των απόψεών του, μπορεί όμως αυτή να χρησιμοποιηθεί και παραπλανητικά. Σε κάθε περίπτωση, χωρίζει την χρήση της πειθούς σε τρεις περιπτώσεις (Σερενίδη, 2013: 40):

- ❖ Με την επίκληση στην ακεραιότητα του χαρακτήρα του ρήτορα.
- ❖ Με την επίκληση στο συναίσθημα.
- ❖ Με την χρήση αληθινών (ή αληθοφανών) επιχειρημάτων.

³⁰ Καθηγητής Γλωσσολογίας στο University of East Anglia.

Κατά τον Antonio Reyes³¹, οι τεχνικές επιδίωξης της νομιμοποίησης έχουν όπως παρακάτω (Reyes, 2011: 784-788):

- ❖ Επίκληση στο συναίσθημα.
- ❖ Επίκληση σ' ένα υποθετικό μέλλον (το οποίο όμως ο ομιλητής θεωρεί ως σίγουρο ότι θα επέλθει).
- ❖ Επίκληση της λογικής.
- ❖ Επίκληση της απόψεως «ειδικών».
- ❖ Επίκληση αλτρουιστικών αισθημάτων.

Πέραν των ανωτέρω θεωριών, ως κρίσιμος παράγοντας νομιμοποίησης κρίνεται πλέον και η αποκαλούμενη ως «ήπια» ισχύς, δηλαδή η χρήση ειρηνικών μεθόδων προκειμένου να πεισθεί ο έτερος δρών να κινηθεί στην κατεύθυνση που εμείς επιθυμούμε. Η ήπια ισχύς έχει μεγάλη σημασία, αφού στην μεταμοντέρνα εποχή της ελεύθερης διάχυσης της πληροφορίας μέσω των ΜΜΕ, του διαδικτύου και κάθε άλλης μορφής ανοικτών πηγών πληροφόρησης, οι πολιτικοί ταγοί αποδύονται σ' έναν αγώνα εξασφάλισης αυξημένης νομιμοποίησης και αξιοπιστίας, μέσω της απελευθέρωσης και χρήσης πληροφοριών σε μια διαδικασία προσέλκυσης δια της πειθούς του ακροατηρίου τους (Σερενίδη, 2013: 42-43).

Χρήσιμη επίσης για τον σκοπό της παρούσας εργασίας, είναι και η επίκληση σ' ένα σύστημα αξιών, την οποία προτείνει ως μια αρχή της επιδίωξης της νομιμοποίησης ο Theo Van Leeuwen³². Ο συγκεκριμένος επιστήμονας προτείνει ένα σύστημα αξιών που προβάλλεται μέσα απ' τον πολιτικό λόγο με αναφορά στους νόμους, τα έθιμα ή σε άτομα με εξουσία, η αναφορά στη λογική, και σε νόμιμες ενέργειες οι οποίες ανταμείβονται (Σερενίδη, 2013: 35).

Η Κρίση των Ιμίων αποτέλεσε ένα επεισόδιο στον διαρκή κύκλο όξυνσης και εξομάλυνσης των ελληνοτουρκικών σχέσεων, όπως αυτές διαμορφώθηκαν από το 1955 και μετά. Το ίδιο το επεισόδιο παρουσιάζει κατά αυτοτελή τρόπο τα χαρακτηριστικά μιας σύγκρουσης, με τα πραγματικά γεγονότα να εξελίσσονται

³¹ Αναπληρωτής καθηγητής ισπανικών στο Washington and Lee University ([Microsoft Word - CVReyes.doc \(wlu.edu\)](#)).

³² Με τις άλλες αξίες που προτείνει ο συγκεκριμένος επιστήμονας να είναι: η αναφορά στους νόμους, τα έθιμα ή σε άτομα με εξουσία, η αναφορά στη λογική, και σε νόμιμες ενέργειες οι οποίες ανταμείβονται (πηγή: Σερενίδη, βλ. ανωτέρω, σ. 35).

βαθμηδόν περίπου μια διετία πριν, μέχρι να επέλθει η κορύφωση την νύχτα της 31^{ης} Ιανουαρίου προς 1^η Φεβρουαρίου 1996.

Η συγκεκριμένη κρίση παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, διότι αποτέλεσε μια «βίαιη» αφύπνιση για την ελληνική κοινωνία, αφού περιελάμβανε, κατά φθίνουσα σειρά σπουδαιότητας, την απώλεια ζωών, την προσβολή της ελληνικής εδαφικής κυριαρχίας και την κρίσιμη συνειδητοποίηση από τους Έλληνες πολίτες του ευάλωτου χαρακτήρα της χώρας και της μη προστασίας των δικαιωμάτων της από τους διεθνείς οργανισμούς στους οποίους αυτή ανήκει (NATO, E.E.).

Όπως προαναφέρθηκε, η συγκεκριμένη κρίση βρισκόταν σε λανθάνουσα κατάσταση τουλάχιστον από τον Νοέμβριο του 1994, οπότε και απέκτησε αυξημένη τυπική ισχύ η Σύμβαση για το Δίκαιο της Θάλασσας. Από τα λεγόμενα των πρωταγωνιστών της ελληνικής πλευράς, μάλλον η αποφασιστικότητα της τουρκικής πλευράς να μπλοκάρει την εφαρμογή της συνθήκης στο Αιγαίο, υποτιμήθηκε σημαντικά. Αν και δεν διαφαίνεται κάποια σκέψη για επέκταση των ελληνικών χωρικών υδάτων στα 12 μίλια, εν τούτοις η Τουρκία σχεδίασε και εκτέλεσε μια επιχείρηση με υβριδικά χαρακτηριστικά³³, την έκταση και αποτελεσματικότητα της οποίας η ελληνική πλευρά δεν κατόρθωσε ν' αντιληφθεί και ν' αντιμετωπίσει.

³³ Ο όρος «υβριδικός» χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά από Αμερικανούς αξιωματούχους ενώπιον του Κογκρέσου για να περιγράψει την μορφή των μελλοντικών πολέμων. Σύμφωνα με έκθεση που συνέταξε το US Government Accountability Office (US GAO) (GAO, 2010) οι Αμερικανοί στρατιωτικοί διοικητές ενδεικτικά ανέφεραν ότι ανέμεναν τις εξής απειλές, τόσο από μη κρατικούς δρώντες (non state actors) όσο και από δρώντες με κρατική υποστήριξη (state sponsored actors):

- Κυβερνοεπιθέσεις.
- Επιθέσεις κατά των δορυφορικών επικοινωνιών.
- Εκτεταμένη χρήση MANPADS (φορητοί A/A πύραυλοι).
- Αυτοσχέδιους εκρηκτικούς μηχανισμούς (IEDs – Improvised Explosive Devices).
- Χειραγώγηση μέσων ενημέρωσης (δηλ. διασπορά προπαγάνδας).
- PBXΠ με την κλασική μέθοδο.
- High Yield explosives ή αλλιώς «βρώμικες βόμβες» [Radiological Dispersal Devices (RDD)] δηλαδή εκρηκτικοί μηχανισμοί με ραδιολογικά υλικά.

Ένας μελλοντικός πόλεμος, ακόμη και μεταξύ μεσαίων δυνάμεων, θα είναι καθαρά Ασύμμετρος και Υβριδικός, δηλαδή δεν θα περιοριστεί στην κλασική ένοπλη αντιπαράθεση, στο έως τώρα νοούμενο ως πεδίο μάχης. Αυτή η διαπίστωση είναι υψίστης και καθοριστικής σημασίας για μια χώρα σαν την Ελλάδα, που αφενός αντιμετωπίζει ευθεία απειλή για την ακεραιότητά της, αφετέρου αυτή προέρχεται από έναν αντίπαλο ο οποίος έχει αποδείξει την πρόθεσή του να κάνει χρήση υβριδικών ενεργειών (πχ εργαλειοποίηση μεταναστευτικού ή χρήση κρατικά κατευθυνόμενων MME όπως στην περίπτωση των Ιμίων).

Πράγματι, ενώ το εναρκτήριο περιστατικό, που αποτέλεσε και την αφορμή της κρίσης, είχε συμβεί από τις 25 Δεκεμβρίου 1995³⁴, ανήμερα της θρησκευτικής εορτής των Χριστουγέννων, εν τούτοις ο ελληνικός τύπος, στις 22 Ιανουαρίου 1996 καταγράφει ως προκλήσεις της νέας ελληνικής κυβέρνησης που μόλις είχε σχηματισθεί, το θέμα της ονομασίας του κρατιδίου των Σκοπίων και το θέμα της Κύπρου. Και αυτό παρά το γεγονός ότι ήδη από τις 29 Δεκεμβρίου η Τουρκία είχε επιδώσει ρηματική διακοίνωση με την οποία αμφισβητούσε την ελληνική κυριαρχία επί των βραχονησίδων, ενώ στις 16 Ιανουαρίου το ελληνικό Υπουργείο Εξωτερικών αποστέλλει σήμα στο Υπουργείο Εθνικής Άμυνας ότι επίκειται επεισόδιο και ζητά την αποστολή ελληνικών στρατιωτικών δυνάμεων στην περιοχή (Σημίτης, 2005, σ. 59).

Στις 25 Ιανουαρίου 1996 σημειώνεται μια ενέργεια, από ελληνικής πλευράς, που απ' τα φαινόμενα απετέλεσε την θρυαλλίδα των εξελίξεων. Η ενέργεια αυτή ήταν η μετάβαση του δημάρχου Καλύμνου και του διοικητή του αστυνομικού τμήματος στις βραχονησίδες Ίμια³⁵, και η εκεί ύψωση της ελληνικής σημαίας. Όσο και αν η ενέργεια αυτή εμφανίζεται ως μια πατριωτική πράξη, στην ουσία ήταν μια ενέργεια που δεν είχε μελετηθεί όπως έπρεπε, αφού σε περίπτωση αμφισβήτησης της εδαφικής κυριαρχίας ενός κράτους, αρμόδια θεσμική αρχή για την τοπική προβολή ισχύος είναι οι ένοπλες δυνάμεις.

Σε κάθε περίπτωση, η ενέργεια αυτή του δημάρχου Καλύμνου, έδωσε την ευκαιρία στην τουρκική πλευρά να προχωρήσει στο επόμενο σκέλος της υβριδικής επιχείρησης, αποστέλλοντας αυτή τη φορά δημοσιογράφους της εφημερίδας Χουριέτ, να τοποθετήσουν μια τουρκική σημαία αντίστοιχα. Η εξέλιξη αυτή καταδεικνύει δύο γεγονότα. Αφενός ότι το τουρκικό εγχείρημα είχε σαφή υβριδικά χαρακτηριστικά (εμπλοκή πολιτών δημοσιογράφων), αφετέρου η ελληνική πλευρά δεν είχε αντιληφθεί την σοβαρότητα της κατάστασης και είχε αφήσει χωρίς στενή επιτήρηση τις δύο βραχονησίδες.

³⁴ Άλλη μια ένδειξη ότι η Τουρκία διαχρονικά επιδιώκει το πλεονέκτημα του αιφνιδιασμού, «επιτιθέμενη» σε θρησκευτικές εορτές των Χριστιανών αντιπάλων της.

³⁵ Επί της βραχονησίδας αποβιβάστηκαν συγκεκριμένα οι:

- Ο Δήμαρχος Καλύμνου Δημήτρης Διακομιχάλης.
- Ο Διοικητής του Αστυνομικού Τμήματος Καλύμνου.
- Ο ιδιοκτήτης του ιδιωτικού ταχύπλοου που τους μετέφερε κ Μιχάλης Αρβύθης
- Ο ιδιώτης Θεόφιλος Μιλάτος.

Πηγή: [Ποιοι ανέβασαν τη σημαία στα Ίμια | Μεταρρύθμιση \(metarithmisi.gr\)](http://www.metarithmisi.gr)

Η ελληνική πλευρά απάντησε αποστέλλοντας αυτή τη φορά άγημα των ειδικών δυνάμεων του Πολεμικού Ναυτικού, ενέργεια η οποία όμως, τουλάχιστον όπως υποστηρίζει ο ίδιος, ήταν εν αγνοία του τότε Έλληνα πρωθυπουργού (Σημίτης, 2005: 59). Γίνεται δηλαδή εμφανής μια έλλειψη εσωτερικής συνεννόησης της ελληνικής πλευράς, η οποία οδηγείται σε μια κλιμάκωση, χωρίς να είναι έτοιμο και ενήμερο το σύνολο των θεσμικών παραγόντων που επρόκειτο να εμπλακούν. Μάλιστα, όπως σημειώνει στο σχετικό βιβλίο του ο τότε πρωθυπουργός:

«Οι κινήσεις των εθνικιστικών κύκλων της Τουρκίας σε συνδυασμό με τις αντιδράσεις αυτόκλητων υπερασπιστών των εθνικών μας δικαιών είχαν σχεδόν οδηγήσει σε πολεμική αναμέτρηση» (Σημίτης, 2005: 73).

Η διατύπωση αυτή, του κορυφαίου θεσμικού παράγοντα της ελληνικής πολιτείας³⁶ δείχνει και το μέγεθος της ρήξης στην ελληνική πλευρά, αφού αποδίδεται σαφώς μομφή προς συγκεκριμένα πρόσωπα ότι υπήρξαν «αυτόκλητοι υπερασπιστές», εννοώντας προφανώς τις ενέργειες του δημάρχου Καλύμνου.

Από την συγκριτική μελέτη των αυτοβιογραφικού χαρακτήρα έργων των δύο κυρίων πρωταγωνιστών, δηλαδή του τότε Πρωθυπουργού και του τότε Αρχηγού του Γενικού Επιτελείου Εθνικής Αμύνης, διαφαίνεται η βαθιά διάσπαση μεταξύ των πολιτικών ταγών και των αντίστοιχων στρατιωτικών. Αντί δηλαδή να φαίνεται μια κοινή γραμμή και νοοτροπία σχετικά με την αντιμετώπιση της κατάστασης, αντιθέτως διακρίνεται φανερά η εκατέρωθεν δυσπιστία, μιας κατάσταση που χαρακτήριζε το σύνολο της Μεταπολιτευτικής Ελλάδας.

Η τότε στρατιωτική ηγεσία δεν μπόρεσε ν' αντιληφθεί ότι είχε πλέον απέναντί της έναν καινούργιο πρωθυπουργό, του οποίου κυρίαρχη αντίληψη ήταν η πάση θυσία αποφυγή της πολεμικής σύρραξης με την Τουρκία (Σημίτης, 2005: 65). Ίσως όφειλε να προσαρμόσει την στρατιωτική της σχεδίαση ανάλογα. Αν και οι επιλογές που εισηγήθηκε, ήταν άρτιες από στρατιωτικής τεχνοκρατικής

³⁶ Με βάση το ελληνικό Σύνταγμα, Αρχηγός των Ενόπλων Δυνάμεων της χώρας είναι ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας. Ουσιαστικά όμως ο έλεγχος και η διοίκηση των ΕΔ ασκείται αποκλειστικά από τον Πρωθυπουργό μέσω του Υπουργού Άμυνας, χωρίς οι πρόεδροι να εξασκούν ποτέ τον θεσμικό ρόλο που τους αποδίδει το Σύνταγμα.

απόψεως, όπως χαρακτηριστικά ήταν η εισήγηση για ενδεχόμενο εμβολισμό τουρκικού πλοίου (Σημίτης, 2005: 64), ενέργεια που υλοποιήθηκε από τις ελληνικές ΕΔ κατά τα γεγονότα του Αυγούστου του 2020, εν τούτοις προέβλεπαν σχεδόν αποκλειστικά ενέργειες που θα οδηγούσαν σε περεταίρω κλιμάκωση, όπως ο βομβαρδισμός της δεύτερης βραχονησίδας.

Η κινητοποίηση κυρίως δυνάμεων μόνο ενός κλάδου, μη λαμβάνοντας υπόψη επίσης τις καιρικές συνθήκες, οι οποίες ήταν απαγορευτικές συνολικά για την χρήση εναερίων μέσων, οδήγησε σε μια κακή επανάληψη της κινητοποίησης του Μαρτίου του 1987, η οποία είχε κλιμακωθεί επί πολλές ημέρες, στην διάρκεια της οποίας υπήρχε σαφής πολιτική καθοδήγηση και κατά τη διάρκεια της οποίας είχε κινητοποιηθεί το σύνολο των ελληνικών Ενόπλων Δυνάμεων. Αποτέλεσμα αυτής της έλλειψης ευελιξίας, ήταν να μην είναι διαθέσιμες αξιόπιστες εναλλακτικές στην υπόψη περιοχή, εγκλωβιζόμενη σε μια λογική αναπόφευκτης πολεμικής σύγκρουσης. Ως τελική συνέπεια, η στρατιωτική ηγεσία αγνοήθηκε από την πολιτική της χώρας, η οποία έσπευσε να συμβιβαστεί, υπό την πίεση και του συμμαχικού παράγοντα.

Από τις διατυπώσεις του Έλληνα πρωθυπουργού, είναι εμφανές ότι το ζήτημα κρινόταν ως αποκλειστικά πολιτικό (Σημίτης, 2005, σ. 65), ενώ παράλληλα η γενικότερη αντίληψη της νέας κυβέρνησης ήταν αυτή της ακολούθησης κατευναστικής πολιτικής έναντι της Τουρκίας και της επιδίωξης ενός πάση θυσία ειρηνικού διακανονισμού, σε μια εφαρμογή των πρωτότυπων αντιλήψεων της θεωρίας του Nye για την «ήπια ισχύ», η οποία στην περίπτωση αυτή θα ήταν η προσέγκυση της Τουρκίας στην κατεύθυνση της ένταξης στην Ε.Ε. Με την εμπειρία της παρελθούσας εικοσιπενταετίας και τις τρέχουσες εξελίξεις σε όλα τα πεδία διεθνών σχέσεων που εμπλέκεται έκτοτε το τουρκικό κράτος, αποδεικνύεται το λάθος των αντιλήψεων και επιδιώξεων της τότε ελληνικής κυβέρνησης. Εν τούτοις, ο τότε Α/ΓΕΕΘΑ, με τις ενέργειές του, εξέθεσε το κύρος των Ενόπλων Δυνάμεων, παρουσιάζοντάς τες ως μη ικανές να διαχειριστούν μια σημειακή κρίση με την Τουρκία.

Σε κάθε περίπτωση, οι τότε πολιτικοί παράγοντες, έχοντας ευρύτερη πολιτική αντίληψη, γνώριζαν την πλήρη αντίθεση της τότε αμερικανικής κυβερνήσεως σε οποιαδήποτε πολεμική ενέργεια, στοιχείο που είναι καθοριστικής σημασίας για μια χώρα όπως η Ελλάδα. Όπως αποδεικνύουν όσα έχουν αποκαλυφθεί

σχετικά με την τουρκική εισβολή στην Κύπρο το 1974, η στάση των άλλων κρατικών δρώντων του διεθνούς συστήματος, οι οποίοι διατηρούν ισχυρή την παρουσία τους στην περιοχή, είναι καθοριστικής σημασίας για τις εξελίξεις.

Μάλιστα, παρά την προσπάθειά του Ναυάρχου Λυμπέρη να καταδείξει το αντίθετο στο βιβλίο του, σε σχέση με την στάση του προηγούμενου πρωθυπουργού, εν τούτοις αναφέρεται ότι και ο Ανδρέας Παπανδρέου είχε αντιληφθεί την αλλαγή στάσης του συμμαχικού παράγοντα, και εμφανιζόταν εξαιρετικά επιφυλακτικός σχετικά με τις κινήσεις στις οποίες θα έπρεπε να προβεί η ελληνική πλευρά, καταφεύγοντας σε μια διαλλακτική διατύπωση σχετικά με την άσκηση του δικαιώματος επέκτασης των ΕΧΥ στα 12 μίλια. Αυτό άλλωστε απέρρεε από επιστολή του τότε Αμερικανού προέδρου Κλίντον προς τον Ανδρέα Παπανδρέου, ήδη από την επονομαζόμενη από τον ίδιο τον Λυμπέρη ως «κρίση του Νοεμβρίου του 1994», με την οποία ο πρόεδρος έκανε σαφείς τις προθέσεις της αμερικανικής πλευράς, περί επιθυμίας αποφυγής πάσης θυσίας μιας πολεμικής σύρραξης μεταξύ των δύο εταίρων της Νοτιοανατολικής πτέρυγας του ΝΑΤΟ.

Οι προθέσεις αυτές της αμερικανικής πλευράς ήταν γνωστές στον Ναύαρχο Λυμπέρη, αφού είχε διατελέσει Ακόλουθος Άμυνας στην πρεσβεία της Ελλάδος στην Ουάσιγκτον και Αρχηγός Στόλου κατά την προηγούμενη κρίση του Μαρτίου του 1987, οπότε και όπως σημειώνει ο ίδιος, οι ΗΠΑ είχαν ταχθεί και πάλι υπέρ της Τουρκίας (Λυμπέρης, 2005: 308). Στη θέση την οποία κατείχε, όφειλε να λαμβάνει υπόψη του και τον διεθνή παράγοντα. Οπωσδήποτε αυτό δεν σήμαινε απεμπόληση των κυριαρχικών δικαιωμάτων της χώρας, αλλά σίγουρα ο επιχειρησιακός σχεδιασμός όφειλε να είναι προσαρμοσμένος στον συνολικό κυβερνητικό σχεδιασμό, ο οποίος έπρεπε σαφώς να συμπεριλαμβάνει και τις απόψεις της μεγαλύτερης ναυτικής δύναμης του πλανήτη.

Η εν τέλει αποστολή ενός ιπτάμενου μέσου, οδήγησε σε μια τραγική κατάληξη του όλου επεισοδίου, με την ελληνική πλευρά να καταγράφει επιπλέον απώλειες στο επίπεδο των εντυπώσεων και από την άλλη πλευρά η ελληνική κοινωνία, ή τουλάχιστον, σε ότι αφορούσε στο επίπεδο των εντυπώσεων και με την ελληνική κοινωνία, ή τουλάχιστον σημαντικό μέρος αυτής, να υφίσταται ένα σημαντικό ψυχολογικό τραύμα. Είναι ιδιαίτερο χαρακτηριστικό του ψυχισμού του Έλληνα να πενθεί την απώλεια ζώων νέων ανθρώπων, όπως άλλωστε

εκδηλωνόταν αυτό το πένθος στη διάρκεια όλης της μακραίωνης ιστορίας των ελληνικών κοινωνιών. Από την ελληνική μυθολογία, μέχρι την Ιλιάδα, και από 'κει στην βυζαντινή παράδοση και τα δημώδη άσματα της νεότερης ελληνικής παράδοσης, πάντοτε ο θρήνος κατέχει σημαντική θέση στην ελληνική ψυχή.

Σε κάθε περίπτωση, η αποστολή του συγκεκριμένου ελικοπτέρου υπήρξε λανθασμένη, αφού δεν ελήφθησαν υπόψη παράγοντες που διέπουν την χρησιμοποίηση των μέσων αυτών και ειδικά του συγκεκριμένου τύπου, ο οποίος τύγγανε σημαντικής παλαιότητας³⁷, χωρίς σοβαρές δυνατότητες νυχτερινής πτήσης και ειδικά με εξαιρετικά δυσμενή καιρικά φαινόμενα, όπως αυτά που επικρατούσαν κατά την νύκτα των Ιμίων. Επιπλέον δεν προσέφερε κάτι ουσιαστικό από επιχειρησιακής πλευράς, αφού κάθε δυνατότητα παρατήρησης απλά δεν υφίστατο, δεδομένων των καιρικών συνθηκών και του νυχτερινού σκότους. Ουσιαστικά, η συγκεκριμένη αποστολή αναλήφθηκε εκ μέρους του πληρώματος ως απόρροια της υψηλής αίσθησης του καθήκοντος που το χαρακτήριζε, και το οδήγησε ν' αναλάβει μια αποστολή αυτοθυσίας, η οποία δυστυχώς δεν είχε κανένα πραγματικό αποτέλεσμα.

Απ' την πλευρά της ελληνικής κυβερνήσεως, επιδείχθηκε μια ιδιαίτερη σπουδή ώστε να υπάρξει άμεση αποκλιμάκωση της κατάστασης. Επιδίωξη που τελικά έβλαψε τα εθνικά συμφέροντα, αφού ασχέτως των όποιων πολιτικών και διπλωματικών συμφωνιών, η τελική έκβαση της κρίσης οδήγησε σε μια σαφή επικοινωνιακή ήττα την χώρα. Το συναίσθημα αδυναμίας που διαπότισε την ελληνική κοινωνία, οδήγησε σε μια στάση απάθειας και απαξίωσης των θεσμών και συνολικά της υπόθεσης της Εθνικής Άμυνας.

Η επιλογή του τότε πρωθυπουργού να μην μεταβεί στην αίθουσα του ΚΥΣΕΑ, στο υπόγειο του κτιρίου του Υπουργείου Εθνικής Άμυνας, μια κίνηση που προβλέπεται θεσμικά από τα νομικά κείμενα που ρυθμίζουν την λειτουργία των Ενόπλων Δυνάμεων της χώρας, δεν του επέτρεπε να έχει σαφή και άμεση εικόνα της κατάστασης, όπως αυτή εξελισσόταν. Στην διαχείριση μιας κρίσης,

³⁷ Ανάλογο ατύχημα συνέβη τον Φεβρουάριο του 2016, με ίδιου τύπου ελικόπτερο. Στην δικαστική διαμάχη που ακολούθησε, μεταξύ της οικογενείας του συγκυβερνήτη και του ελληνικού Δημοσίου, το Διοικητικό Πρωτοδικείο που δίκασε την υπόθεση, αποφάσισε την καταβολή αποζημίωσης στην οικογένεια του θανόντος, αναγνωρίζοντας ότι η συντριβή του ελικοπτέρου συνέβη διότι αυτό κλήθηκε να επιχειρήσει νύκτα και με δυσμενείς συνθήκες. Όπως ανέφερε το πόρισμα για την συντριβή του ελικοπτέρου, αυτή συνέβη γιατί μια ριπή ανέμου προκάλεσε την απώλεια ελέγχου του πτητικού μέσου από τον χειριστή (ΔΠρωτΑθηνών, Αριθ. Απόφασης: 11175/2021 και 11177/2021).

λόγω της προόδου της σύγχρονης τεχνολογίας, ο παράγων χρόνος είναι πλέον καθοριστικής σημασίας. Η μη μετάβαση του πρωθυπουργού αλλά και του Προέδρου της Δημοκρατίας στο Εθνικό Κέντρο Επιχειρήσεων είχε θεσμικές, επικοινωνιακές και πρακτικές επιπτώσεις.

Γενικότερα, η όλη συμπεριφορά του πρωθυπουργού, έδειχνε μια σπουδή να θέσει στο περιθώριο θεσμικούς παράγοντες, όπως τον ΑΓΕΕΘΑ και τον Διοικητή της Εθνικής Υπηρεσίας Πληροφοριών, για τον λόγο ότι επρόκειτο για επιλογές του προκατόχου του, κάτι που δείχνει μια προσπάθεια πολιτικής αποστασιοποίησης από την πολιτική κληρονομιά του. Επιδίωξη όμως η οποία θα έπρεπε να έχει υποχωρήσει την δεδομένη στιγμή, μπροστά στην ακραία κατάσταση που αντιμετώπιζε η χώρα. Σε κάθε περίπτωση και όπως αποδείχθηκε εκ των υστέρων, η συγκεκριμένη κυβέρνηση, και τα κορυφαία πολιτικά στελέχη που την αποτελούσαν, ήταν οπαδοί άλλων αντιλήψεων, οι οποίες έδιναν το προβάδισμα σε αμιγώς πολιτικές στρατηγικές αντιμετώπισης των ελληνοτουρκικών διαφορών καθώς και στην συνολική υποβάθμιση του ρόλου των Ενόπλων Δυνάμεων.

Είναι χαρακτηριστικές οι δηλώσεις, μετά δεκαπέντε χρόνια, βασικών πρωταγωνιστών της τότε κυβέρνησης, οι οποίοι με αφορμή την ενσκήψασα οικονομική κρίση, αναφέρθηκαν στο σύνολο των ενστόλων ως «αυτιστικών γραφειοκρατών» (Πολλάτος, 2010³⁸) και «αντιπαραγωγικών» (onalert, 31/10/2010³⁹), δείχνοντας τις πραγματικές τάσεις που επικρατούσαν στους κόλπους της κυβέρνησης που κλήθηκε να διαχειριστεί την Κρίση των Ιμίων, χωρίς φυσικά οι δηλώσεις αυτές ν' αντιπροσωπεύουν την κρίση και τις αντιλήψεις προσωπικά του τότε πρωθυπουργού, αποτελούν όμως ισχυρή ένδειξη για το γενικότερο κλίμα που επικρατούσε στο κυβερνητικό σχήμα. Άλλωστε η δήλωση περί αντιπαραγωγικών ενστόλων, προερχόταν από τον πολιτικό εκείνο που συμμετείχε στην διαχείριση της κρίσης ως υπουργός των εξωτερικών, στον οποίο αποδίδονται επίσης διάφορες άλλες δηλώσεις για την νύκτα εκείνη.

Οι συγκεκριμένες δηλώσεις έγιναν την εποχή της υπογραφής των μνημονίων και της έναρξης των πάσης φύσης περικοπών, οπότε αναπτύχθηκε μια τάση

³⁸ ["Αυτιστικούς" χαρακτήρισε τους στρατιωτικούς ο Βενιζέλος \(protothema.gr\).](http://protothema.gr)

³⁹ [Απίστευτη επίθεση Πάγκαλου στους ένστολους: "Είστε ότι πιο αντιπαραγωγικό"! | OnAlert.](http://onalert.gr)

αναθεώρησης της πραγματικής αξίας και σημασίας των Ενόπλων Δυνάμεων, η οποία οδήγησε ακρότητες, τις συνέπειες των οποίων αντιμετωπίζουμε σήμερα. Ένα χαρακτηριστικό δημοσίευμα (Πετρουλάκης, 26/11/2010⁴⁰) της εποχής των δηλώσεων περί αντιπαραγωγικών, ανέφερε:

«Τον στρατό τον συντηρεί και τον πληρώνει (πανάκριβα) μια κοινωνία με τον ίδιο τρόπο που κάποιος έχει μια ασφάλεια ζωής. Καταβάλλει κανονικά τις δόσεις του για να νιώθει ασφαλής αλλά ελπίζει να μην την χρειαστεί ποτέ. Αν ποτέ χρειαστεί τον στρατό, βράστα, Χαράλαμπε.

Θα μου πείτε ότι και άλλα επαγγέλματα, όπως των γιατρών, των αστυνομικών, των πυροσβεστών, των δικηγόρων, των δικαστών κλπ είναι αναγκαία κακά. Ασφαλώς. Η διαφορά είναι ότι η ασθένεια, η παραβατικότητα, οι πυρκαγιές και λοιπές κακοδαιμονίες είναι αναπόφευκτα καθημερινά συστατικά της ζωής μας. Ο πόλεμος δεν είναι. Και μπορεί οι αξιωματικοί, η τηλεόραση και το συντηρητικό κομμάτι του πληθυσμού να θεωρεί τον στρατό ζωντανό κομμάτι της κοινωνίας, η αλήθεια είναι όμως ότι υπάρχει εκτός της πραγματικής ζωής μας, στο περιθώριό της, όπου όλοι ελπίζουμε να παραμείνει για πάντα.»

Στην κοινωνική σημειολογία της εποχής, αναπτύχθηκε ένας κοινωνικός αυτοματισμός, κατά τον οποίο οτιδήποτε είχε σχέση με την Εθνική Άμυνα και τα στρατιωτικά θέματα γενικότερα, ήταν «αντιπαραγωγικό». Η αντίληψη αυτή καλλιεργήθηκε παράλληλα με την βεβαιότητα ότι δεν επρόκειτο ποτέ ξανά να γίνει πόλεμος ή αλλαγή συνόρων επί ευρωπαϊκού εδάφους. Την πραγματική αξία των αντιλήψεων αυτών την διαπιστώνουμε στις μέρες μας.

Σε κάθε περίπτωση, και παρά το γεγονός ότι κατά την ομιλία του στη Βουλή, ο τότε πρωθυπουργός εξήρε το φρόνημα και την αποφασιστικότητα των στελεχών των Ενόπλων Δυνάμεων, η δημόσια έκφραση ευχαριστιών προς τον συμμαχικό παράγοντα προκάλεσε αλγεινή εντύπωση, ειδικά σε μια κοινωνία της οποίας μεγάλα στρώματα είχαν γαλουχηθεί πολιτικά από τον προκάτοχό του με σαφή αντιαμερικανικά αισθήματα. Ενέργεια που οδήγησε σε ακόμη μεγαλύτερη απαξίωση τις υγιείς αντιλήψεις περί εθνικής άμυνας που πρέπει να πηγάζουν αυτονότηα, από το ένστικτο αυτοσυντήρησης που χαρακτηρίζει κάθε κοινωνία.

⁴⁰ [Ο στρατός και η παραγωγικότητά του | Protagon.gr](http://www.protagon.gr).

Χαρακτηριστικό είναι ένα δημοσίευμα του Ριζοσπάστη, της εποχής εκείνης, με τίτλο «Το «ευχαριστώ» της ντροπής» (Ριζοσπάστης, 31/1/1998⁴¹). Το δημοσίευμα αυτό απηχεί συνολικά το κοινό αίσθημα αγανάκτησης της εποχής, ασχέτως πολιτικής τοποθέτησης και ένταξης η μη στο πολιτικό χώρο του ΚΚΕ, μέσα από εύστοχες εκφράσεις, ανάλογες της δύναμης που χαρακτηρίζει την μαρξιστική αναλυτική σκέψη και την εξίσου δυναμική γραφή της αριστερής δημοσιογραφίας. Παρατίθενται κατωτέρω χαρακτηριστικές περικοπές:

«Ένα "ευχαριστώ", συνώνυμο της ντροπής και του εθνικού εξευτελισμού, εκστομίστηκε πριν δύο ακριβώς χρόνια, σαν σήμερα, από το νέο τότε πρωθυπουργό Κ. Σημίτη...

.....

Το ερώτημα που αυθόρμητα προέκυψε ήταν γιατί τους ευχαρίστησε. Υποτίθεται, για τις ...υπηρεσίες που πρόσφεραν στην αποτροπή ελληνοτουρκικής σύγκρουσης. Όμως, όπως είναι γνωστό, η μία και μόνη υπηρεσία που πρόσφεραν ήταν να εκβιάσουν την ελληνική πλευρά, ώστε να δείξει τη διαγωγή που έδειξε στα κελεύσματά τους. Τους ευχαρίστησε, λοιπόν, γιατί πέρασαν την πολιτική τους! Γιατί, με το "διαίρει και βασίλευε", εξασφάλισαν το ρόλο τους και τη θέση τους στην περιοχή. Ο Κ. Σημίτης ευχαρίστησε τους Αμερικάνους, γιατί λειτούργησαν σαν πραγματικοί επικυρίαρχοι.»

Σε κάθε περίπτωση, η διαχείριση της κρίσης υπήρξε εν γένει αποτυχημένη, τόσο σε επιχειρησιακό επίπεδο, αναδεικνύοντας σημαντικά θεσμικά, εξοπλιστικά και ελλείμματα από πλευράς δόγματος χειρισμού κρίσεων, αντιμετώπισης προπαγανδιστικών και γενικότερα πληροφοριακών επιχειρήσεων, όσο και σε επικοινωνιακό, κάτι που αποτυπώθηκε με εξαιρετική ενάργεια στα πρωτοσέλιδα του τύπου, εκατέρωθεν των ακτών του Αιγαίου. Τα πρωτοσέλιδα των αθηναϊκών εφημερίδων είναι χαρακτηριστικά⁴², όπως εξίσου χαρακτηριστική είναι η ανάλυση των κυριοτέρων αρθρογράφων της κάθε

⁴¹ [Το "ευχαριστώ" της ντροπής | ΠΟΛΙΤΙΚΗ | ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΗΣ \(rizospastis.gr\)](http://rizospastis.gr).

⁴² Η εύρεση των σχετικών αρχείων, που ανάγονται στην προ διαδικτύου εποχή, είναι ιδιαίτερα δυσχερής και προϋποθέτει την επιτόπια μετάβαση του ερευνητή σε δημόσιες βιβλιοθήκες, ανά την Ελλάδα. Όλα τα δημοσιεύματα που παρατίθενται στην παρούσα διπλωματική εργασία ανευρέθησαν κατόπιν σχετικής επιτόπιας ερευνητικής εργασίας, στην Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων, η οποία τηρεί τα φύλλα των εφημερίδων της εποχής σε αρχεία pdf. Τα υπόψη αρχεία παραχωρήθηκαν για καθαρά ερευνητικούς σκοπούς, με την επιφύλαξη της μη δημοσίευσης (λόγω πνευματικών δικαιωμάτων) αυτούσιων (δηλαδή στην μορφή pdf) των υπόψη άρθρων και πρωτοσέλιδων, αλλά μόνο προς χρήση και τεκμηρίωση του ερευνητού.

εφημερίδας. Θα παρατεθούν κατωτέρω τα πρωτοσέλιδα και η κυριότερη αρθρογραφία των αθηναϊκών εφημερίδων, των αμέσως μετά την κρίση φύλλων τους. Είναι χαρακτηριστικό της τότε εποχής το ότι τα πρώτα φύλλα τα οποία αναφέρονται στα κρίσιμα γεγονότα είναι αυτά της 1^{ης} Φεβρουαρίου 1996, αφού οι εκδόσεις της 31^{ης} Ιανουαρίου δεν πρόλαβαν να συμπεριλάβουν τα όσα διαδραματίστηκαν την νύκτα της 30/31 Ιανουαρίου. Το κύριο διάστημα κατά το οποίο απασχολήθηκαν οι εφημερίδες με την κρίση ήταν από τις 1 μέχρι και τις 4 Φεβρουαρίου, οπότε με τα κυριακάτικα φύλλα ολοκληρώθηκε ο πρώτος και κύριος γύρος αναλύσεων⁴³. Πρωτοσέλιδα και αρθρογραφία παρατίθενται κατά εφημερίδα και ημερομηνία.

Ο ελληνικός Τύπος.

❖ ΤΑ ΝΕΑ

➤ Πέμπτη, 1 Φεβρουαρίου 1996:

Η εφημερίδα έχει στο πρωτοσέλιδο τον τίτλο «Οδυνηρό πλήγμα στο Αιγαίο», με το κύριο άρθρο ν' ακολουθεί στην σελίδα 3 και τίτλο: «5 σκοτεινά σημεία στην κρίση». Η ανάλυση που ακολουθεί αποτυπώνει την αντίληψη της εφημερίδας, η οποία ήταν φιλοκυβερνητική, και στην οποία παρατίθενται τα παρακάτω:

«Η κατάληξη της κρίσης στο Αιγαίο αποτέλεσε ασφαλώς ένα σοβαρό πλήγμα για την Ελλάδα και τα εθνικά μας θέματα. Γιατί μπορεί να είναι αλήθεια πως αποφύγαμε τον πόλεμο χωρίς ν' αναληφθούν δεσμεύσεις που υποθηκεύουν την εθνική κυριαρχία, εξίσου αλήθεια όμως είναι ότι μειώθηκε το κύρος της χώρας και ενισχύθηκε το κύρος και ο ρόλος των ΗΠΑ.» (Καψής, 1996).

Ο συγγραφέας του άρθρου της σελίδας 5, αντιλαμβάνεται το διακύβευμα της κρίσης, που ήταν αφενός η αμφισβήτηση της κυριαρχίας της Ελλάδος, αφετέρου το κύρος της χώρας, το οποίο ορθά αναφέρει ότι τρώθηκε. Ο

⁴³ Κατά την προ του διαδικτύου εποχή, και παρά την λειτουργία της ιδιωτικής τηλεόρασης, ο ρόλος των εφημερίδων παρέμενε κυρίαρχος σε ότι αφορούσε στην ενημέρωση του κοινού, με τα φύλλα που εκδίδονταν και κυκλοφορούσαν κάθε Κυριακή να είναι εκείνα με την μεγαλύτερη επιρροή, αφού ο μέσος πολίτης, εξαιτίας της καθημερινής βιοπάλης, ανέμενε το Σαββατοκύριακο για ν' αγοράσει εφημερίδα. Γι' αυτό το λόγο και μια από τις σημαντικότερες και πλέον ιστορικές εφημερίδες, «ΤΟ ΒΗΜΑ» είχε αναστείλει την καθημερινή έκδοσή της και είχε περιοριστεί στην έκδοση μόνο ενός εβδομαδιαίου κυριακάτικου φύλλου.

δημοσιογράφος αντιλαμβάνεται ότι η ελληνική «ήττα» παραμένει σε επικοινωνιακό επίπεδο, δεν δείχνει όμως ν' αντιλαμβάνεται ότι ακόμη και αν δεν διακινδυνεύτηκε άμεσα η ελληνική κυριαρχία στα νησιά του Αν. Αιγαίου, εν τούτοις δημιουργήθηκε κακό νομικό προηγούμενο εις βάρος της Ελλάδος. Το κακό αυτό προηγούμενο επιβεβαιώνεται μέσα από τις σημερινές εξελίξεις, και την ευθεία προσβολή της ελληνικής κυριαρχίας που εκδηλώνεται από το καθεστώς Ερντογάν.

Επίσης, προβληματίζει η διαπίστωση ότι ενισχύθηκε ο ρόλος και το κύρος των ΗΠΑ στην περιοχή, κάτι το οποίο στην πραγματικότητα έπρεπε να θεωρείται ως δεδομένο, αφού ειδικά το 1996 οι ΗΠΑ ήταν η αδιαμφισβήτητη νικήτρια δύναμη στον πλανήτη. Μια τέτοια διατύπωση από Έλληνα δημοσιογράφο δείχνει ότι ενυπήρχε μια στρεβλή αντίληψη αντιπαλότητας με τις ΗΠΑ, απότοκος της πολιτικής κληρονομιάς της δεκαετίας του '80. Η αντίληψη αυτή αντιπαλότητας με την κυρίαρχη ναυτική δύναμη προξένησε διαχρονικά σοβαρές δυσχέρειες στην ελληνική εξωτερική πολιτική.

Μάλιστα, στην σ. 7 της ίδιας εφημερίδας δημοσιεύεται ρεπορτάζ, με τίτλο: «Επώδυνος συμβιβασμός» και «Το ελληνικό γόητρο δέχθηκε χθες πλήγμα με ενδεχόμενες μακροπρόθεσμες επιπτώσεις» (Παπαδόπουλος & Δημάκας, 1996), το οποίο δίνει έναν διαφορετικό τόνο στην ανάλυση των γεγονότων. Το συγκεκριμένο άρθρο κινείται πολύ περισσότερο κοντά στην πραγματικότητα των γεγονότων, απηχώντας τους προβληματισμούς και τις ανησυχίες του ευρύτερου κοινού, που αντιλαμβανόταν ότι το θέμα δεν εξαντλούνταν στο επικοινωνιακό επίπεδο.

Σε άρθρο στη σ. 18, με τίτλο: «Από το «Έξω τώρα οι Αμερικάνοι» «σώστε τώρα Αμερικάνοι», γίνεται αναφορά στις απόψεις τεσσάρων τυχαίων Ελλήνων πολιτών, στις οποίες αυτοί εκφράζουν τους προβληματισμούς τους. Η κοινή συνισταμένη των απόψεων αυτών είναι η κριτική στάση στα μέχρι τότε επικρατούντα ιδεολογικά ρεύματα, όπως αυτό του αντιαμερικανισμού, αλλά και η διαπίστωση ότι μόνο με μια «κούρσα» εξοπλισμών θα μπορούσε η χώρα ν' αντισταθμίσει το αριθμητικό πλεονέκτημα της Τουρκίας.

Πρώτη καταγράφεται η άποψη μιας αναγνώστριας (κ. Γιάννα Κούρου), η οποία επισημαίνει ότι: «Κατά μάνα κατά κύρη. Άλλοι σημαίες πυρπολούν και άλλοι τις

(τα...) κατεβάζουν». Πρόκειται για σαφώς ειρωνική αποστροφή, που συσχετίζει ανάλογα περιστατικά πυρπόλησης της ελληνικής σημαίας στη διάρκεια διαδηλώσεων και επεισοδίων με την υποστολή της σημαίας από την νησίδα Ίμια.

Ο ίδιος ο τίτλος του δημοσιεύματος προέρχεται απ' την αποστροφή του επόμενου αναγνώστη (κ. Ν.Ε. Καβελάρης): «Μέσα σε 21 χρόνια από την τραγωδία της Κύπρου η Ελλάδα διέγραψε την τροχιά από το «Έξω οι Αμερικάνοι» στο «Σώστε τώρα Αμερικάνοι». Ελπίζουμε ότι το πάθημα θα αποτελέσει μάθημα για όλους για την ορθότερη και προβλεπτικότερη αντιμετώπιση όλων των εθνικών θεμάτων». Η αναφορά στο έντονο κλίμα αντιαμερικανισμού που είχε κυριαρχήσει στην ελληνική κοινωνία κατά τις προηγούμενες δύο δεκαετίες είναι σαφώς επικριτική και υποδεικνύει το αδιέξοδο της άσκησης εξωτερικής πολιτικής πάνω σε αυτές τις αντιλήψεις.

Ομοίως, ο επόμενος αναγνώστης (κ. Σταύρος Μελισσινός) καταθέτοντας την άποψή του, αναφέρει ότι τα ιδεολογήματα των τελευταίων δεκαετιών «αποδείχθηκαν φρούδα και πνευματικά κουρελόχαρτα». Στη συνέχεια των απόψεων που καταθέτει, αναφέρει χαρακτηριστικά: «Ορθοφρονήστε όσο ακόμα υπάρχει καιρός και πριν να ρίξετε την Ελλάδα σε χειρότερα βάραθρα ντροπής και εξουθένωσης (από το ντροπιασμό μας στη βραχονησίδα της Ίμιας) , σκεπτόμενοι πια τις υπαρξιακές παραμέτρους του έθνους μας. Και μην κατασπαταλάτε τις αξίες και τις επιταγές του ελληνικού μας έθνους, που χρέος έχει να παραμείνει πρωτοπόρος πνευματικός του πανανθρώπινου μέλλοντος». Κάνει, όπως βλέπουμε, ο αναγνώστης αυτός, μια σαφή αναφορά στην «ήπια ισχύ» του Ελληνισμού και στην ηθική ανωτερότητα αυτού, την οποία θεωρεί σαν βάση πάνω στην οποία οφείλουν να κινηθούν, ομονοώντας οι ταγοί της χώρας.

Ο τελευταίος αναγνώστης (κ Φίλιππος Ηλιόπουλος), με την άποψή του πρωτοτυπεί, γιατί αντίθετα προς το κλίμα των ημερών, στρέφεται επικριτικά κατά του τότε αρχηγού της Αξιωματικής Αντιπολίτευσης, Μιλτιάδη Έβερτ, την επιλογή του οποίου να ασκήσει έντονη κριτική στα πεπραγμένα της κυβέρνησης απορρίπτει, θεωρώντας την ως μη παραγωγική. Είναι ο συγκεκριμένος αναγνώστης που θέτει το ζήτημα ότι δεν μπορεί η Ελλάδα των 10 εκατομμυρίων πληθυσμού ν' αντιπαρατεθεί στην Τουρκία των 50

εκατομμυρίων, χωρίς να έχει προηγηθεί μια σοβαρή εξοπλιστική προσπάθεια, η οποία θ' αντισταθμίζει εν τοις πράγμασι την ποσοτική υπεροχή των Τούρκων. Η άποψη αυτή παραμένει επίκαιρη και σήμερα, καθότι η τουρκική απειλή παραμένει παρούσα και επικείμενη, αναγκάζοντας την χώρα να προβεί σ' ένα εξοπλιστικό άλμα, ώστε να καλύψει το τεχνολογικό κενό, με στοχευμένους εξοπλισμούς, οι οποίοι προσφέρουν ποιοτικό πλεονέκτημα.

Έχοντας υπόψη τα όσα διαδραματίστηκαν κατά τα διαρρεύσαντα 25 χρόνια, από την κρίση των Ιμίων, εύκολα καταλήγει ο αντικειμενικός παρατηρητής ότι η ποθητή ομόνοια, την οποία εύχεται ο προηγούμενος αναγνώστης, δεν επικράτησε, με αποτέλεσμα στην τρέχουσα συγκυρία που η τουρκική επιθετικότητα έχει ξεπεράσει κάθε μέχρι τώρα γνωστό όριο, η Ελλάδα να σπεύδει ασθμαίνουσα να καλύψει ένα δυσθεώρητο εξοπλιστικό κενό. Όπως αναφέρει ο στην άποψή του ο συγκεκριμένος αναγνώστης, απευθυνόμενος στον κ Έβερτ: «Χρειαζόμαστε δύο ποτάμια για να καθαρίσουμε την κόπρη του Αυγείου, που σταθμεύει ανατολικά μας πολλούς αιώνες σε εδάφη πολιτογραφημένα πια ως τουρκικά, αλλά και τα εδάφη της Αμερικής είχαν πολιτογραφηθεί αγγλικά και χάθηκαν σε μια διαμάχη για φόρους άμυνας. Το ένα ποτάμι είναι αυτό του χρόνου. Το άλλο είναι αυτό του χρήματος, του κερδισμένου με ιδρώτα καθενός από τα 10 εκατομμύρια Ελλήνων. Χρόνος και βαρβάτοι φόροι λέει η συνταγή της λεβεντιάς. Ποια κυρία Τσιλέρ, μάνατζερ, κομψή και εκ του ασφαλούς υπέρ των δυναμικών λύσεων, θα υπάρξει σ' ένα χρόνο από σήμερα να δοκιμάσει την πολιτική της τύχη με βατράχια πάνω σε βράχια, αν η Ελλάδα κόψει το νήμα πρώτη σε φρενήρη κούρσα εξοπλισμών;»

Η διατύπωση της σκέψης των τεσσάρων αυτών αναγνωστών είναι ενδεικτική και αντιπροσωπευτική της άποψης του μέσου πολίτη, ο οποίος φαίνεται να κατανοεί πληρέστερα τα ιδεολογικά αδιέξοδα που χαρακτήριζαν τις ελληνικές ελίτ ή τουλάχιστον σημαντικό μέρος αυτών. Επιπλέον, ο μέσος πολίτης φαίνεται ν' αντιλαμβάνεται ορθά ότι η αντιμετώπιση της Τουρκίας θα πρέπει να είναι μια διαδικασία σε βάθος χρόνου, για την οποία θ' απαιτηθεί συνεννόηση μεταξύ των πολιτικών ταγών καθώς και συνεπής συστηματική εξοπλιστική προσπάθεια.

Στην ίδια σελίδα φιλοξενείται άρθρο στο επιχειρείται να περιγραφεί η αντίδραση των διεθνών μέσων ενημέρωσης, με τίτλο: «Προϊόν υστερίας των ΜΜΕ», ο

οποίος προκύπτει από δημοσίευμα της εφημερίδας *Ιντιπέντεντ* στο οποίο αναφέρονται τα εξής: «Η νέα αυτή ελληνοτουρκική κρίση δείχνει λίγο πολύ να είναι προϊόν μιας υστερίας των Μέσων που ακολούθησε τον «πόλεμο της Σημαίας». Αναλόγου περιεχομένου είναι κι ένα τηλεγράφημα του Ρώτερς, το οποίο αναφέρει: «η Ελλάδα κατάτιπε την περηφάνια της, όταν συμφώνησε να αποσύρει τη σημαία της από το έρημο νησί του Αιγαίου αφού είχε στείλει το στόλο της να το υπερασπίσει».

Στον γαλλικό τύπο, επίσης τα δημοσιεύματα είναι επικριτικά για την ελληνική πλευρά. Το θέμα, όπως αναφέρεται στο άρθρο, επιχειρείται απ' το σύνολο του γαλλικού πρωινού Τύπου να υποβαθμιστεί στο επίπεδο της διαμάχης «για έναν ακατοίκητο βράχο». Η απογευματινή έκδοση της *Le Monde* αναφέρει χαρακτηριστικά: «Τα εθνικιστικά μέσα ενημέρωσης και των δύο χωρών φέρουν μεγάλη μερίδα ευθύνης γι' αυτή την παράλογη κρίση, που ξεκίνησε τον Δεκέμβριο του 1995, όταν τουρκικό σκάφος προσάραξε στα βράχια, απορρίπτοντας τότε την προσφορά βοήθειας ελληνικού ρυμουλκού – προφανώς για οικονομικούς μάλλον, παρά για πολιτικούς λόγους – ισχυριζόμενο ότι το νησί ανήκε στην Τουρκία».

Τα δημοσιεύματα αυτά δίνουν τον τόνο των αντιδράσεων του διεθνούς παράγοντα, ο οποίος εκδηλώθηκε και έμπρακτα με την αποφυγή ανάμιξης, εκ μέρους των ευρωπαϊκών θεσμών, στην ελληνοτουρκική διαμάχη και την παραχώρηση εξ ολοκλήρου της πρωτοβουλίας στον αμερικανικό παράγοντα. Η «επικοινωνιακή απομόνωση» της Ελλάδας υπήρξε πλήρης, απόδειξη ότι η Ελλάδα, για διάφορους λόγους, είχε αποτύχει μέχρι τότε να δημιουργήσει ένα ευνοϊκό γι' αυτήν κλίμα στο διεθνές ευρωπαϊκό περιβάλλον. Αποτέλεσμα της αποτυχίας αυτής ήταν η αδυναμία να πείσει για τα όποια εθνικά της δίκαια. Άλλωστε ανάλογη αντιμετώπιση είχε και στο ζήτημα της ονομασίας του νεόκοπου κράτους των Σκοπίων. Εν ολίγοις, η μέχρι τότε πολιτική της χώρας, όπως αυτή είχε διεξαχθεί επί δύο δεκαετίες, δεν είχε αποφέρει τα δέοντα αποτελέσματα, μάλλον δε ως αποτυχημένη κρίνεται.

Πολύ σημαντικά άρθρα της εφημερίδας, επίσης στο φύλλο της 1^{ης} Φεβρουαρίου, δημοσιεύονται στις σελίδες 20 και 21. Το περιεχόμενό τους είναι απόλυτα χαρακτηριστικό για την κατάσταση που επικράτησε στο σύμπλεγμα

της Βόρειας Δωδεκανήσου⁴⁴ και ειδικότερα στην Κάλυμνο, την νήσο εκείνη που αποτέλεσε το επίκεντρο., καθότι αποτελούν ανταποκρίσεις των δημοσιογράφων που μετέβησαν επιτόπου και κατέγραψαν τη μαρτυρία των νησιωτών.

Ο κύριος τίτλος του δισέλιδου είναι: «Η επόμενη μέρα ήταν γκρίζα», με υπέρτιτλο: «Σκυμμένα κεφάλια, βλέμματα απορίας, αβεβαιότητα για το αύριο, πίκρα και αγανάκτηση στην Κάλυμνο». Στο κύριο άρθρο, προστίθεται ο υπότιτλος: «Ύστερα από χρόνια, οι Τούρκοι θα έλθουν να διεκδικήσουν και αυτά τα νησιά. Θα μπουν στα σπίτια μας. Δεν ξέρω, σε 5-10 χρόνια ίσως...» (Τζάθας, 1996). Οι απόψεις αυτές εκφράζονται από ένα πρόσωπο, που ο δημοσιογράφος αναφέρει ως Καπετάν Μιχάλη και ο οποίος είναι μόνιμος κάτοικος Καλύμνου και ψαράς στο επάγγελμα. Αν και τα στοιχεία του είναι σαφώς ελλιπή, είναι δυνατόν να γίνει αποδεκτή η καταγραφή της άποψής του, με βάση την αξιοπιστία του ρεπόρτερ της εφημερίδας.

Γενικά, το υπόψη άρθρο εκφράζει την εντύπωση που σχημάτισαν οι κάτοικοι της νήσου από τον όλο χειρισμό της υπόθεσης. Χαρακτηριστικά αναφέρεται ότι ενώ όταν δόθηκε η λήξη του συναγερμού και ακυρώθηκαν τα φύλλα πορείας, πολλοί ήταν αυτοί που ένιωσαν ανακουφισμένοι, μόλις πληροφορήθηκαν τα γεγονότα ένιωσαν απογοήτευση η οποία εκφράσθηκε με την φράση: «Ε, όχι κι έτσι βρε αδελφέ!». Σε μια λογοτεχνικού επιπέδου περιγραφή του συντάκτη του άρθρου, αναφέρεται ότι: «Το ξημέρωμα της Τετάρτης άλλαξε τα χρώματα της πόλης. Τα έκανε πιο σκούρα από την πίκρα των κατοίκων. Τα πρόσωπά τους έδειχναν σκοτεινά. Τα κεφάλια τους σκυφτά και το βάδισμά τους γινόταν αργόσυρτα...».

Σε άλλη παράγραφο αναφέρεται η άποψη του ίδιου με πριν Καπετάν Μιχάλη: «Ξέρεις τι είναι να αισθάνεσαι κορόιδο; Με τι «πλάτες» μας ξεσήκωσαν; Τι ασφάλεια μπορούμε να νιώθουμε από 'δω και πέρα. Πως θα ψαρεύουμε; Με το φόβο των Τούρκων;». Η κατακλείδα του άρθρου προσπαθεί να μεταφέρει έναν αέρα αισιοδοξίας, με αναφορές σε μηνύματα συμπαράστασης που αποστέλλονταν από Έλληνες του Εξωτερικού προς το δήμαρχο Καλύμνου, με

⁴⁴ Η Δωδεκάνησος διαιρείται σε δύο συμπλέγματα. Το νότιο είναι το σύμπλεγμα των νήσων περίξ της Ρόδου (Καστελλόριζο, Σύμη, Χάλκη, Τήλος, Κάρπαθος-Κάσος) και το βόρειο είναι αυτό που έχει ως κύρια νήσο την Κω και απαρτίζεται από την εξίσου μεγάλη νήσο Κάλυμνο και τις Λέρο, Πάτμο, Λειψούς, Ψέριμο, Αρκιούς, Αγαθονήσι καθώς και τις στρατηγικής σημασίας μικρονήσους Καλόλιμνο και Φαρμακονήσι.

την προσφορά μιας Ελληνίδας του ποσού των 5 εκατομμυρίων δραχμών για την ανέγερση μικρής εκκλησίας στην Ίμια.

Στις ίδιες σελίδες δημοσιεύονται κάποιες απόψεις του δημάρχου Καλύμνου, οι οποίες έχουν μεγάλη σημασία, αφού παραδέχεται ο ίδιος τον εξωθεσμικό ρόλο που διαδραμάτισε και ο οποίος έγινε η αφορμή να εξελιχθεί η κρίση. Αναφέρεται συγκεκριμένα στο άρθρο (Πετροπούλου, 1996: 21), ότι αποβιβαζόμενος στις 25 Ιανουαρίου 1996 στην βραχονησίδα Ίμια, πίστευε ότι έπραττε το αυτονόητο και ότι δεν υπολόγιζε η πράξη του αυτή ν' αποτελέσει την θρυαλλίδα των γεγονότων που οδήγησαν στην κρίση. Η περικοπή του συγκεκριμένου άρθρου που έχει την μεγαλύτερη σημασία, είναι αυτή στην οποία ο δήμαρχος ομολογεί ότι «Χωρίς να ενημερώσει οποιαδήποτε άλλη αρχή τοπική ή κεντρική», πήρε μαζί του το Διοικητή του Αστυνομικού Τμήματος Καλύμνου και δύο φίλους του και με το ιδιωτικό ταχύπλοο «Άγιος Ιερόθεος» έσπευσαν στη βραχονησίδα, για να διασταυρώσουν την πληροφορία περί τουρκικής σημαίας. Στη συνέχεια διηγείται πως αφαιρώντας την τουρκική σημαία που ήταν αναρτημένη, και μη έχοντας μαζί του αντίστοιχη ελληνική, αφαίρεσαν την ελληνική σημαία που έφερε το ιδιωτικό ταχύπλοο και την τοποθέτησαν στην βραχονησίδα χρησιμοποιώντας εκ του προχείρου για ιστό κάποια κοντάρια που βρίσκονταν και αυτά στο ταχύπλοο.

Η περιγραφή αυτή του δημάρχου Καλύμνου καταδεικνύει το πόσο ελλειμματικοί υπήρξαν οι χειρισμοί από ελληνικής πλευράς. Ενώ ήδη από τις 29 Δεκεμβρίου 1995 το ζήτημα της Ίμιας είχε φτάσει στο επίπεδο της ανταλλαγής ρηματικών διακοινώσεων μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας, από ελληνικής πλευράς δεν υπήρχε καμία συνεννόηση και καμία επιτήρηση της διαμφισβητούμενης βραχονησίδας, προσφέροντας κατ' αυτό τον τρόπο την τέλεια ευκαιρία στην τουρκική πλευρά να κλιμακώσει την ένταση όπως και όποτε αυτή επιθυμούσε.

Με την παράθεση της ανωτέρω ενδεικτικής αρθρογραφίας, ολοκληρώνεται η παρουσίαση της Κρίσης των Ιμίων, την πρώτη ημέρα που ΤΑ ΝΕΑ, ως απογευματινή εφημερίδα, ασχολήθηκε με αυτήν. Είναι σαφής η καταγραφή των αισθημάτων απογοήτευσης και ανησυχίας για το μέλλον, του μέσου πολίτη, αλλά και των διαχρονικών αβελτηριών του θεσμικού συστήματος της ελληνικής Πολιτείας. Αποτελεί άξιο απορίας το πώς μια ευρείας κυκλοφορίας εφημερίδα όπως τα ΝΕΑ, και με την δύναμη διαμόρφωσης της κοινής γνώμης, έσπειρε

κλίμα ηττοπάθειας. Αφού ως γνωστόν οι πρώτες εντυπώσεις είναι αυτές που μένουν στο μυαλό των ανθρώπων.

Η διεθνής απομόνωση της Ελλάδας, σε μια εποχή που ο διεθνής περίγυρος, «κουρασμένος» από τον μισό αιώνα πολέμου και ψυχροπολεμικής έντασης δεν ήταν ευνοϊκά διακείμενος έναντι οποιασδήποτε πολεμικής αναταραχής, αποτελούσε ένα σημαντικό πρόβλημα για την ελληνική εξωτερική πολιτική, αφού την στιγμή που ο υπόλοιπος δυτικός κόσμος «ηρεμούσε» και «ξεχνούσε», εν μέσω ευφορίας για την επικράτηση του στρατοπέδου των αστικών δημοκρατιών έναντι των ολοκληρωτικών καθεστώτων, την έννοια της απειλής, η Ελλάδα συνέχιζε να βρίσκεται αντιμέτωπη με απειλές στην εθνική της κυριαρχία από έναν γείτονα που επιδίωκε να «εξαργυρώσει» την ιδιαίτερη γεωστρατηγική του αξία και την πειθήνια στάση του κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου.

➤ Παρασκευή, 2 Φεβρουαρίου 1996:

Την δεύτερη ημέρα που η εφημερίδα ασχολήθηκε με τα της Κρίσης, ο τίτλος στο πρωτοσέλιδο της ήταν: «ΟΡΓΗ στην Αθήνα με Χόλμπρουκ», με υπέρτιτλο: «Για τα 12 μίλια και τη σημαία». Αμέσως κάτω από τον κεντρικό τίτλο, η πρώτη σελίδα χωρίζεται σε τέσσερα τμήματα που το καθένα φιλοξενεί και έναν διαφορετικό υπότιτλο, ο καθένας από τους οποίους απηχεί το τεταμένο κλίμα της επάυριον των γεγονότων.

Στο αμέσως δεξιά τμήμα, φιλοξενείται μια γελοιογραφία του Κώστα Μητρόπουλου που δείχνει τους τρεις κύριους πρωταγωνιστές, από κυβερνητικής πλευράς, δηλαδή τους κκ Σημίτη, Πάγκαλο και Αρσένη να προχωρούν από κοινού μ' ένα «συννεφάκι» να περιέχει τη φράση: «Το επεισόδιο έληξε. Πάμε παρακάτω!» και έναν «τσολιά» πίσω τους (ο οποίος απεικονίζει την κοινή γνώμη) ν' αναφωνεί προς αυτούς «ΟΧΙ ΑΛΛΟ ΠΑΡΑΚΑΤΩ!», εκφράζοντας την δυσφορία του μέσου πολίτη για τις συνέπειες της κρίσης.

Κάτω από την φωτογραφία αναγράφεται ο υπότιτλος: «Δυσφορία στο ΠΑΣΟΚ για τους χειρισμούς». Πρόκειται για σαφή αναφορά στις εσωκομματικές ισορροπίες του κυβερνώντος κόμματος. Δεν πρέπει να παραβλέπουμε ότι τη δεδομένη χρονική στιγμή ο πρωθυπουργός Κ. Σημίτης έχει εκλεγεί μόνο από την κοινοβουλευτική ομάδα, χωρίς τη λαϊκή ψήφο, γεγονός που ενδεχομένως

καθιστούσε πιθανή την πτώση του από την εξουσία, κάτι που όμως τελικά δεν συνέβη.

Στα υπόλοιπα τρία «τεταρτημόρια» του κατώτερου μέρους της πρώτης σελίδας, υπάρχουν οι ξεχωριστοί υπότιτλοι: «Σημίτης: Κυρώσεις σε ανώτατο επίπεδο» - μια ευθεία αναφορά στους εικονιζόμενους πάνω από τον τίτλο αυτό, αρχηγούς των κλάδων των Ενόπλων Δυνάμεων-, «Πάγκαλος στα ΝΕΑ: Δεν υπάρχει δέσμευση για τα 12 μίλια» - προφανώς, δεδομένων των πιέσεων Χόλμπρουκ, ο τότε Υπουργός των Εξωτερικών επιχειρούσε να κατευνάσει τις ανησυχίες ότι είχε αναληφθεί από ελληνικής πλευράς δέσμευση για μη άσκηση του δικαιώματος επέκτασης των ΕΧΥ – και «Αρσένης: Έρχεται «θερμό» πεντάμηνο με την Τουρκία».

Γενικά, στο πρωτοσέλιδο της 2ας Φεβρουαρίου, συνοψίζονται από την εφημερίδα όλες οι εξελίξεις τόσο του παρασκηνίου, όσο και του προσκηνίου, που αφορούν στην εξελισσόμενη κατάσταση στα ελληνοτουρκικά. Η εφημερίδα υιοθετεί ακόμη πιο επιθετικό τόνο στην σελίδα 3, όπου φιλοξενεί άρθρο με τίτλο: «Ρίτσαρντ Χόλμπρουκ σε ρόλο... Πινόκιο» (Παπαχρήστου, 1996, σ. 3), μια σαφής προσπάθεια υπεράσπισης του ΥΠΕΞ Πάγκαλου αλλά και του κυβερνητικού κόμματος, σε ότι αφορούσε σε σχετικές δηλώσεις του Αμερικανού Υπουργού σχετικά με την παραίτηση της Ελλάδας απ' το δικαίωμα επέκτασης των ΕΧΥ στα 12 μίλια. Η επιδίωξη αυτή είναι αναμενόμενη, αφού η εφημερίδα εντασσόταν στο φιλοκυβερνητικό Τύπο και επιθυμούσε να μην επιβαρυνθεί η κοινή γνώμη με την δημιουργία δυσμενών εντυπώσεων. Ας μην λησμονείται το γεγονός που αναφέρθηκε πιο πάνω, ότι δηλαδή η νέα κυβέρνηση ήταν ευάλωτη εξαιτίας του ότι διαδέχθηκε αυτήν του εμβληματικού ηγέτη του ΠΑΣΟΚ και σκόπευε εντός των επομένων μηνών να προκηρύξει εκλογές προκειμένου να εξασφαλίσει την δημοκρατική της νομιμοποίηση.

Ένα άρθρο επίσης την ίδια ημερομηνία, στην σελίδα 5, στο οποίο γίνεται αναφορά στις τυχόν ευθύνες της στρατιωτικής ηγεσίας, ειδικά του ΠΝ, υπάρχει μια πολύ ενδιαφέρουσα κατακλείδα, η οποία αναφέρεται σε ανακοίνωση που εξέδωσε ο Πανελλήνιος Σύνδεσμος Αποστράτων Αξιωματικών, η οποία σχολιάζει μια φράση του ΥΠΕΞ Πάγκαλου: «Τώρα ας κάνει πράξη ο κ. Πάγκαλος αυτό που είχε πει στη Βουλή ότι «ένας πρέσβης είναι αποτελεσματικότερος από ένα Σύνταγμα Πεζικού». Η φράση αυτή, με την

γνώση που κατέχουμε σήμερα, μετά την πάροδο 26 ετών από την Κρίση των Ιμίων, είναι ενδεικτική των φρουδών ελπίδων που έτρεφε διαχρονικά η ελληνική πολιτική τάξη σχετικά με την προοπτική ειρηνικής συνεννόησης με την Τουρκία.

Χαρακτηριστική αυτών των ανεδαφικών ελπίδων είναι η εικόνα με την οποία παρουσιάζει σε βιβλίο του ο τότε Έλληνας πρωθυπουργός τον νέο Τούρκο ηγέτη Ταγίπ Ερντογάν, απόρροια της πρώτης επίσκεψής του στην Αθήνα και συνάντησης των δύο ανδρών (Σημίτης, 2010, σ. 101). Διαβάζοντας κάποιος αυτή την περιγραφή και έχοντας την γνώση των μετέπειτα εξελίξεων, δεν μπορεί παρά να διαπιστώσει το μέγεθος της αφέλειας με την οποία αντιμετωπίστηκε ο νέος αυτός ηγέτης της Τουρκίας. Χαρακτηρίζεται ως «ειλικρινής» και ως «ηγέτης αποφασισμένος να επισπεύσει τις μέχρι τότε αργές εξελίξεις στις ελληνοτουρκικές σχέσεις». Διατυπώνεται επίσης η άποψη ότι ο Ερντογάν δεν θα ακολουθούσε εξωτερική πολιτική βασισμένη στις αντιλήψεις του κεμαλικού κατεστημένου. Μάλιστα, ο Έλληνας πρωθυπουργός αναφέρει ότι «έπλεξε το εγκώμιο» του Ερντογάν στους Ευρωπαίους συναδέλφους του, φθάνοντας μέχρι του σημείου να εκφράσει τότε την άποψη ότι «ο χαρακτηρισμός ισλαμιστής δημιουργούσε εσφαλμένη εντύπωση» για τον άνδρα (Σημίτης, 2010, σ. 102).

Αν και παρακάτω, στο συγκεκριμένο βιβλίο του, που εκδόθηκε το 2010, ο τότε Έλληνας πρωθυπουργός αναφέρει ότι η εντύπωσή του αυτή δεν έμεινε αναλλοίωτη και ότι τα εσωτερικά προβλήματα της τουρκικής κοινωνίας ανάγκασαν τελικά τον Τούρκο ηγέτη να συμπλεύσει, εν τούτοις δεν μπορεί κάποιος μελετητής να μην σημειώσει το πόσο εκτός πραγματικότητας υπήρξε η αρχική εκτίμηση του Έλληνα πρωθυπουργού για τον νέο Τούρκο ηγέτη. Εάν μάλιστα, ήδη ο κ. Σημίτης είχε αρχίσει να μεταβάλλει άποψη για τον κ Ερντογάν το 2010, αντιλαμβανόμαστε πόσο θα μετάβαλλε τις απόψεις του μετά τις εξελίξεις κατόπιν της αποτυχίας του πραξικοπήματος του Ιουλίου του 2016, οπότε ο κ Ερντογάν αποκάλυψε το πραγματικό του πρόσωπο.

Η αναφορά αυτή του κορυφαίου Έλληνα πολιτειακού παράγοντα, δεικνύει την «τύφλωση» που χαρακτήριζε μερίδα των ελληνικών πολιτικών ελίτ, η οποία ανέλαβε μάλιστα να προωθήσει και την ευρω-ενταξιακή πορεία της Τουρκίας. Ακόμη σπουδαιότερης σημασίας είναι η παραδοχή ότι τις λίαν ευνοϊκές αρχικές του αυτές απόψεις μετέφερε και στους υπόλοιπους Ευρωπαίους

πρωθυπουργούς, συμβάλλοντας καθοριστικά στην εδραίωση του κύρους του νέου Τούρκου ηγέτη, γεγονός που ακόμη και σήμερα η χώρα μας βρίσκει εμπόδιο στις προσπάθειές της ν' αντιμετωπίσει την ολοένα και αυξανόμενη τουρκική επιθετικότητα.

➤ Σάββατο, 3 Φεβρουαρίου 1996:

Την ημέρα αυτή, η συγκεκριμένη εφημερίδα έχει τίτλο στο πρωτοσέλιδο: «ΑΝΗΣΥΧΙΕΣ για έκρηξη σε 2^ο επεισόδιο», με υπέρτιτλο: «Τώρα και από τους Αμερικανούς». Στην ουσία η εφημερίδα συνεχίζει να κινείται στην ίδια γραμμή, εμφανίζοντας επίσης δύο υπότιτλους: «Για τα παιδιά μας είμαστε υπερήφανοι», συνοδευόμενο από φωτογραφία κηδείας ενός εκ των πεσόντων αξιωματικών του ΠΝ και «Σκληρή επίθεση από το Εκτελεστικό», με αναφορά στις εσωκομματικές συγκρούσεις στο κυβερνών κόμμα.

Χαρακτηριστικοί είναι δύο άλλοι τίτλοι στο κάτω δεξιά και κάτω αριστερά τμήμα της πρώτης σελίδας. Ο πρώτος αναφέρεται σε συνέντευξη του ηθοποιού Κώστα Καζάκου, στην οποία αναφέρεται ότι «η Τέχνη (είναι) το πιο δυνατό όπλο», παραπέμποντας πάλι σε μια φιλειρηνική αντίληψη των πραγμάτων, «ήπιας ισχύος», ενώ ο δεύτερος τίτλος αναφέρεται και αυτός σε συνέντευξη του ηθοποιού Λάκη Λαζόπουλου, στο ένθετο «Πανόραμα» της εφημερίδας, με αναφορά σε εκπομπή που παρουσίαζε τότε ο εν λόγω ηθοποιός: «Απόβαση «Μήτσων» στη βραχονησίδα». Τέλος, στο κεντρικό τμήμα του κατώτερου μέρους της πρώτης σελίδας υπάρχει δημοσίευμα με αναφορά στους τρεις πρώτους σταθμούς του Μετρό που βρισκόταν τότε υπό κατασκευή στην Αθήνα. Είναι δηλαδή εμφανής πλέον η επιδίωξη της εφημερίδας να απασχολήσει το κοινό της και με πιο αισιόδοξες παραστάσεις, επιχειρώντας να ελαφρύνει το βαρύ κλίμα των ημερών.

Ιδιαίτερης σημασίας όμως είναι μια γελοιογραφία που δημοσιεύεται στην σελίδα 3, πάλι του κ Κώστα Μητρόπουλου, στην οποία εμφανίζονται οι κκ Σημίτης, Πάγκαλος και Αρσένης να κρατούν από ένα μικρόφωνο και από πάνω τους να εμφανίζεται ένα «σύννεφο» που γράφει τρεις φορές τη λέξη «Δηλώσεις». Πίσω τους, απεικονίζεται ένας κλινήρης νοσηλεύόμενος. ο οποίος απεικονίζει το «εθνικό γόητρο» (όπως αναγράφεται στην κουβέρτα που τον σκεπάζει) και ο οποίος δείχνοντας το γνωστό σήμα για ησυχία που υπάρχει έξω από τις

κλινικές, απευθύνεται στους τρεις εικονιζόμενους πολιτικούς λέγοντας: «Ε, ψιτ ψιτ». Είναι εμφανής δηλαδή η πρόθεση του γελοιογράφου ν' απεικονίσει την «πληγή» που αισθανόταν στην φιλοτιμία του ο μέσος Έλληνας πολίτης, ο οποίος δεν μπορούσε να καταλάβει τους πολιτικούς ελιγμούς και ενοχλούνταν από τις συνεχείς δηλώσεις και τον όλο επικοινωνιακό θόρυβο. Γενικά, οι γελοιογράφοι εμφανίστηκαν πολύ επικριτικοί σε ότι αφορούσε στον χειρισμό της κρίσης, κινούμενοι ακόμη και σε διαφορετική γραμμή από αυτή που εξέφραζαν επισήμως οι εφημερίδες, γεγονός ενδεικτικό της σοβαρής ενόχλησης του κοινού αισθήματος.

➤ Δευτέρα, 5 Φεβρουαρίου 1996:

Την ημέρα αυτή, η εφημερίδα έχει στο πρωτοσέλιδο τον τίτλο: «ΓΥΡΙΣΑΝ πίσω τους Έλληνες κομμάντος» και υπέρτιτλο: «Ερευνούν ποιος έδωσε την εντολή». Στην πρώτη σελίδα φιλοξενείται ένα μικρό κείμενο στο οποίο γίνεται σύντομη περιγραφή της είδησης ότι υπήρχε τελικά τμήμα Ελλήνων καταδρομέων διαθέσιμο πλησίον της βραχονησίδας στην οποία είχαν αποβιβαστεί οι Τούρκοι κομμάντος. Κάτι που η εφημερίδα θεωρεί ως δεδομένο ότι θα οδηγούσε οπωσδήποτε σε έστω και τοπική πολεμική εμπλοκή.

Αυτό όμως το δημοσίευμα που έχει την μεγαλύτερη σημασία, στο φύλλο της συγκεκριμένης ημερομηνίας, είναι ένα άρθρο του κ Παύλου Τσίμα, στην σελίδα 6, με τίτλο: «Τραυματική εμπειρία». Στο εισαγωγικό επεξηγηματικό κείμενο, αμέσως κάτω από τον τίτλο, γραμμένο με μεγαλύτερη και πιο έντονη γραμματοσειρά, ο αρθρογράφος εκθέτει εν συντομία την κεντρική ιδέα του άρθρου του, με την οποία υποστηρίζει ότι η Κρίση των Ιμίων αποτέλεσε πρωτίστως μια δοκιμασία του πολιτικού πολιτισμού της χώρας.

Συνεχίζοντας την ανάπτυξη της κεντρικής ιδέας στο κυρίως κείμενο, πράγματι ο συγκεκριμένος δημοσιογράφος κατορθώνει να θέσει μια πολύ σημαντική παράμετρο του όλου ζητήματος, αυτήν της επικοινωνιακής εικόνας που «εξέπεμψε ο δημόσιος βίος» κατά τις ώρες της Κρίσης (Τσίμας, 1996, σ. 6). Σε μια αποστροφή του κειμένου του, αναφέρει χαρακτηριστικά: «Κι αν, στο κάτω κάτω, ως προς αυτή καθαυτή την κρίση, παρά την οδυνηρή της έκβαση, τίποτε δεν έχει επί της ουσίας τελειώσει και τίποτε δεν έχει ακόμη κριθεί – εκτός από τον απολογισμό των εντυπώσεων που έκλεισε με συντριπτικά αρνητικό

ισοζύγιο κερδών και ζημιών – το άλλο, η ατμόσφαιρα μέσα στην οποία ζήσαμε αυτές τις μέρες , το ήθος και το ύφος που εξέπεμψε η αλλόφρων ελληνική δημόσια σφαίρα, αυτό φαίνεται πως δύσκολα γιατρεύεται».

Εν συνεχεία, ο αρθρογράφος εκθέτει τον βασικό του προβληματισμό σύμφωνα με τον οποίο η υπόψη Κρίση, αν και δεν ήταν από τις σημαντικότερες που είχε αντιμετωπίσει η χώρα από το 1974 και εντεύθεν, εν τούτοις μεγαλοποιήθηκε και έλαβε εν τέλει ανεξέλεγκτες διαστάσεις και δυσμενή κατάληξη λόγω ερασιτεχνικού χειρισμού από ελληνικής πλευράς. Συγκεκριμένα, προσπαθώντας να τεκμηριώσει τον τραυματικό της χαρακτήρα, παραθέτει την εξής άποψη: «Την (κρίση) έκανε περισσότερο τραυματική η εικόνα πολιτικών που, ακόμη και στις ώρες που χειρίζονταν λεπτά και υψίστης σημασίας θέματα, έδειχναν να προτάσσουν τους προσωπικούς και κομματικούς των ανταγωνισμούς και να συμπεριφέρονται, ο ένας υπουργός στον συναρμόδιό του , ως ο Λάκων που έσκαβε τον λάκκον για να πέσει ο άλλος Λάκων⁴⁵ – με αποτέλεσμα να πηδήξουν όλοι μαζί μέσα...».

Κάθε μια από τις επόμενες παραγράφους του δημοσιεύματος αποτελεί και μια καίρια επισήμανση συμπεριφορών που δικαιολογούν τον χαρακτηρισμό ως «τραυματικού» του γεγονότος της Κρίσης:

«Πολιτικοί πιστοί στην παράδοση να ασκείται η εξωτερική πολιτική με γνώμονα , όχι την ψύχραιμη στάθμιση δεδομένων και τους μακροπρόθεσμους στόχους, αλλά την τεκμαιρόμενη ροπή μιας κοινής γνώμης, την οποία θεωρούν δέσμια των συναισθηματικών εξάρσεων που αναρριπίζουν οι εξ επαγγέλματος

⁴⁵ Η φράση αποτελεί στίχο ποιήματος με τίτλο «Μανιάτικη βεντέτα», που συνέγραψε ο Νικόλας Δ, Δεληπέτρος. Το ποίημα είναι σατιρικό και καυτηριάζει την συμπεριφορά των κατοίκων της Μάνης και της ευρύτερης Λακωνίας προς αλλήλους. Το πλήρες κείμενο είναι

Λάκων τις ήνοιξε λάκκον ίνα πέσει άλλος Λάκων.
Κάποιος των αγροφυλάκων ανεκάλυψε τον λάκκον.
Ούτω πως ο άλλος Λάκων δεν εισήλθεν εις τον λάκκον.
Πλην, ως γνήσιος τις Λάκων, ήνοιξε κι εκείνος λάκκον.
Έπεσε δε τρίτος Λάκων εις τον νέον τούτον λάκκον, κι όχι ο Λάκων ο τον λάκκον ανορύξας, ον ο Λάκων ήθελε να δει στον λάκκον.
Δια ταύτα πέμπτος Λάκων ήνοιξε κι εκείνος λάκκον.
Κι επληρώθη ο τόπος λάκκων.
Κι ίνα εκφρασθώ ως Λάκων:
«Κάθε Λάκων κι έναν λάκκον».

[para ταῦτα: Νίκος Δεληπέτρος \(Ασμοδαίος\) \(para-tauta.blogspot.com\)](http://para-tauta.blogspot.com)

εμπορευόμενοι στο γυαλί πότε τον τρόπο πότε το μπανιστήρι και πότε το εθνικό μελό».

«Τραυματική (εμπειρία), επίσης, εξαιτίας του τοπίου των Μέσων Μαζικής Ενημέρωσης που, με εξαιρέσεις ασφαλώς σημαντικές, έχουν τόσο σκλαβωθεί στις επιταγές του εμπορίου, ώστε δυσκολεύονται να διακρίνουν τη διαφορά μεταξύ των εγκληματικών επιδόσεων ενός «δράκου» και μιας κρίσης στο Αιγαίο, και αρμέγουν και τα δύο με την ίδια αδηφάγα εντυπωσιοθηρική μανία».

«Τραυματική, τέλος, γιατί μετά από 22 χρόνια περιπετειών στο Αιγαίο απέναντι σε μια μόνιμη, σταθερή και αμετάβλητη στο χρόνο πολιτική αμφισβήτησης του στάτους-κβο, διαπιστώνεται ότι η από εδώ πλευρά ταλαντεύεται μονίμως, αλλάζει στάση εύκολα, άλλοτε με χαρισματική δεξιολογία και άλλοτε με αχακατήριστη αδεξιότητα, αυτοσχεδιάζει και σπαταλά ασυλλόγιστα τα μικρά αποθέματα πίστωσης που διαθέτει στα διεθνή ταμεία».

Ο αρθρογράφος με το συγκεκριμένο άρθρο, λίγες μόνο μέρες μετά την Κρίση, κατορθώνει να συνοψίσει με απόλυτη ενάργεια το σύνολο των παθογενειών του δημόσιου βίου της χώρας που αποτέλεσαν και αποτελούν την κύρια τροχοπέδη στις δυνατότητες της. Είναι πολύ σημαντικό το γεγονός ότι ένας απλός δημοσιογράφος κατορθώνει να διατυπώσει τα συμπεράσματα αυτά με τόσο ευσύνοπτο τρόπο, φθάνοντας στην πραγματική ουσία του πράγματος, την ίδια στιγμή που το πολιτικό προσωπικό της χώρας εμφανιζόταν «παγιδευμένο» και ανήμπορο να συνεννοηθεί πάνω στη βάση της αναζήτησης μιας κοινής γραμμής, η οποία προϋπέθετε φυσικά την παραδοχή των λαθών που οδήγησαν στην δύσκολη θέση την χώρα.

Είναι απόλυτα χαρακτηριστικό της κατάστασης και του τρόπου σκέψης των πολιτικών ταγών, το γεγονός ότι ο Υπουργός Εξωτερικών της χώρας, όπως παραδέχεται και ο ίδιος ο πρωθυπουργός (Σημίτης, 2010, σ. 63), προσήλθε καθυστερημένος στην σύσκεψη της «Κυβερνητικής Επιτροπής» που συγκάλεσε ο πρωθυπουργός στο γραφείο του «γιατί είχε συνέντευξη στην τηλεόραση για το συγκεκριμένο θέμα». Αν και ο πρωθυπουργός επιχειρεί να δικαιολογήσει τον ΥΠΕΞ, ισχυριζόμενος ότι ο ίδιος ενέκρινε την συμμετοχή του υπουργού του σε τηλεοπτικό πρόγραμμα «για λόγους ενημέρωσης της κοινής γνώμης», εν τούτοις ο αντικειμενικός παρατηρητής δεν μπορεί να μην σχηματίσει την άποψη

περί πολιτικού ερασιτεχνισμού, αφού την στιγμή που βρισκόταν σε εξέλιξη μια μείζονα κρίση και συγκαλούνταν στο πρωθυπουργικό γραφείο ένα ανώτατο κυβερνητικό όργανο που θα διαχειριζόταν αυτή την κρίση, ο εις εκ των κορυφαίων αρμόδιων υπουργών συμμετείχε σε εκπομπή τηλεοπτικού διαλόγου σε ιδιωτικό κανάλι.

Σε κάθε περίπτωση, ακόμη και εάν ήταν κυβερνητική επιλογή η ενημέρωση της κοινής γνώμης, αυτή θα μπορούσε να γίνει με πλέον επίσημο και πρόσφορο τρόπο, όπως μια συνέντευξη στην δημόσια τηλεόραση ή, δεδομένης και της ταχέως εξελισσόμενης κατάστασης, μιας κυβερνητικής ανακοίνωσης, η οποία με σαφή, λιτό και περιεκτικό τρόπο θ' απευθυνόταν προς την κοινή γνώμη, επισημαίνοντας την κρισιμότητα των περιστάσεων. Μια τέτοια επιλογή θ' άφηνε άριστες εντυπώσεις ακόμη και μετά το πέρας της κρίσης, σε αντίθεση με την εικόνα ενός υπουργού που συμμετείχε σ' ένα τηλεοπτικό «πάνελ», καθιστώντας ουσιαστικά τους δημοσιογράφους ως τους πραγματικούς συντονιστές της κατάστασης.

❖ Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ

➤ Πέμπτη, 1 Φεβρουαρίου 1996:

Η δεύτερη μεγάλη αθηναϊκή εφημερίδα που πρόκειται να εξετάσουμε είναι «Η Καθημερινή», η οποία ήταν κινούνταν σε σαφώς αντικυβερνητική κατεύθυνση. Ο κύριος τίτλος του πρωτοσέλιδού της ήταν: «Μικροί στις μεγάλες ώρες...», με υπότιτλους: «Κανένας δεν αισθάνθηκε την ανάγκη να παραιτηθεί για την εθνική ήττα στην οποία απερίσκεπτα μας οδήγησαν», «Σε ελάχιστο χρόνο η κυβέρνηση Σημίτη έχασε την αξιοπιστία».

Στην πρώτη σελίδα της εφημερίδας φιλοξενείται άρθρο με πολύ σημαντικές επισημάνσεις, που εκθέτουν με σύντομο αλλά σαφή και περιεκτικό τρόπο το διακύβευμα των γεγονότων:

«Ωστόσο, παρά την προσπάθεια των βασικών αυτοργών της τραγωδίας, που εξελίχθηκε στις βραχονησίδες της Δωδεκανήσου, να αποποιηθούν ευθύνες και να αποδείξουν ότι «εξυπηρέτησαν» το εθνικό συμφέρον, οι χειρισμοί της κυβερνήσεως του κ. Κ. Σημίτη:

Καταρράκωσαν την αξιοπιστία των Ενόπλων Δυνάμεων, καθώς τουρκικές δυνάμεις πραγματοποίησαν απόβαση σε ελληνική νησίδα, αν και η περιοχή επιτηρούνταν αυστηρά από δυνάμεις του ελληνικού Πολεμικού Ναυτικού, που ουδέν έπραξαν για να απομακρύνουν τους Τούρκους στρατιώτες.

Απέδειξαν ότι οι διακηρύξεις περί του αμυντικού δόγματος είναι εξόχως επικίνδυνες, αφού η ελληνική πολιτική ηγεσία, ακόμη και εάν υπάρχει η υλική ικανότητα, δεν έχει το σθένος να διαχειρισθεί μια στρατιωτική κρίση με την Τουρκία.

Έδωσαν τη δυνατότητα στην Τουρκία να επιβάλει τη «λογική» της στρατιωτικής ισχύος στο θέμα των ελληνικών βραχονησίδων, όπου η Ελλάς δεν ασκεί πλέον παρά περιορισμένη κυριαρχία, αφού δεν μπορεί να υψωθεί ελληνική σημαία.

Καθιστούν άκρως προβληματική τη δυνατότητα διαπραγματεύσεως λύσεως εθνικώς συμφέρουσας για το Κυπριακό, αφού ο ίδιος ο πρωθυπουργός προέβη στην πρωτοφανή «διαπίστωση» ότι ολοκληρωτική νίκη εναντίον της Τουρκίας είναι ανέφικτη και ότι το σύστημα επιτηρήσεως του νησιωτικού χώρου «δεν μπορεί να είναι τέλει».

Οι επισημάνσεις αυτές δείχνουν το μέγεθος των διλημάτων της ελληνικής πλευράς και τις συνέπειες, άμεσες και μακροπρόθεσμες, της κρίσης. Στην συνέχεια μάλιστα του άρθρου, διατυπώνονται εξίσου σημαντικές ειδήσεις, όπως οι σχετικές δηλώσεις του Αμερικανού Ρίτσαρντ Χόλμπρουκ, ότι η Τουρκία έχει σημαντικό στρατηγικό ρόλο και ότι είναι «το νέο κράτος πρώτης γραμμής του NATO⁴⁶ και δεν μπορούμε να έχουμε τη νότια πτέρυγα του NATO σε μόνιμες εντάσεις».

Επίσης, στην τελευταία παράγραφο απευθύνεται κριτική στους κυβερνητικούς χειρισμούς, σύμφωνα με την οποία: «Το δίλημμα «πόλεμος ή ειρήνη» που θέτει

⁴⁶ Η συγκεκριμένη διατύπωση από πλευράς Χόλμπρουκ είναι πολύ σημαντική για την κατανόηση, διαχρονικά, της αμερικανικής στρατηγικής. Τα κράτη «πρώτης γραμμής» είναι κράτη – σύμμαχοι των Ηνωμένων Πολιτειών, σε περιοχές του πλανήτη ιδιαίτερου ενδιαφέροντος, τα οποία βρίσκονται σε επαφή με δυνητικούς εχθρούς των ΗΠΑ. Τέτοια κράτη είναι πχ η Νότια Κορέα, η Ιαπωνία ή η Νορβηγία. Η Τουρκία αποτελούσε μέχρι πρότινος κράτος πρώτης γραμμής για τις ΗΠΑ, πλην όμως λόγω της ριζοσπαστικοποίησης του τουρκικού κράτους υπό το καθεστώς Ερντογάν, είναι φανερό ότι οι ισορροπίες στον χώρο των Βαλκανίων μεταβάλλονται.

ουσιαστικώς η κυβέρνηση είναι πλαστό διότι η ίδια κλιμάκωσε με δηλώσεις και ενέργειες την ένταση και τελικώς υποχώρησε στην απειλή της κ. Τανσού Τσιλλέρ, ...».

Ομοίως, σε άλλο άρθρο στο ίδιο πρωτοσέλιδο, περιγράφεται η συνεδρίαση του Κοινοβουλίου, αναφέρονται χαρακτηριστικές δηλώσεις και ασκείται και πάλι κριτική στην κυβέρνηση, με πιο έντονο τρόπο. Συγκεκριμένα αναφέρεται με δυσμενή τρόπο η έκφραση ευχαριστιών προς τις ΗΠΑ από τον πρωθυπουργό καθώς και η παραδοχή του ότι η Ελλάδα δεν είναι αρκετά ισχυρή ώστε να αντιπαρατεθεί στρατιωτικά με την Τουρκία.

Μάλιστα αναφέρεται χαρακτηριστικά η αποστροφή του παλαιού υπουργού Εθνικής Άμυνας Αντώνιου Δροσογιάννη προς τον τότε υπουργό Γεράσιμο Αρσένη, ότι θα έπρεπε «να εξαφανισθεί από προσώπου γης». Όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται στο άρθρο, οι κατηγορίες που «εκτοξεύονταν» εναντίον αλλήλων στους διαδρόμους του κτιρίου της Βουλής «θύμιζαν ευθείες βολές πυροβόλων και όχι απλά βέλη».

➤ Παρασκευή, 2 Φεβρουαρίου 1996:

Το πρωτοσέλιδο τίτλο της επόμενης μέρας έχει έναν τίτλο αρκετά διαλλακτικό, ο οποίος, παρά την γενικά επικριτική στάση της εφημερίδας, παρουσιάζει μια πιο ψύχραιμη αντίληψη της κατάστασης: «Τώρα σύνεση και ψυχραιμία» και υπότιτλο: «Να ανασυγκροτηθεί η κυβέρνηση και να αποκαταστήσει τη συνοχή της». Σε άρθρο σε πλαϊνή στήλη, η εφημερίδα εξειδικεύει τους λόγους για τους οποίους απευθύνει τη συγκεκριμένη προτροπή στην κυβέρνηση, αφού αναφέρει ότι υπάρχει σοβαρό πιθανότητα η όλη κατάσταση να κατέληγε σε πόλεμο με την Τουρκία.

Επίσης επισημαίνει ότι τόσο στο εσωτερικό του κυβερνητικού κόμματος, αλλά και στο γενικότερο πολιτικό σκηνικό της χώρας δεν επικρατούσαν αισθήματα ομόνοιας και σύμπνοιας, καθιστώντας τον χειρισμό των καταστάσεων προβληματικό και πάντως όχι προϊόν συναίνεσης και συνεννόησης των κυρίαρχων πολιτειακών παραγόντων. Όπως χαρακτηριστικά γράφεται: «Έτσι, είναι αδύνατον να φθάσουμε στον τραγέλαφο την μια μέρα να ευχαριστούμε τους Αμερικανούς για τον μεσολαβητικό τους ρόλο και την επόμενη να αρνούμαστε να μιλήσουμε μαζί τους».

Πολύ σημαντικές όμως σχετικά με το κλίμα που επικράτησε στη χώρα είναι οι επισημάνσεις ενός άλλου άρθρου, στο κάτω μέρος της πρώτης σελίδας, το οποίο αναφέρεται ως «Σχόλιο» και έχει τον εύγλωττο τίτλο: «Το αίσθημα της απογοήτευσης».

Στο υπόψη άρθρο υποδεικνύεται στους κυβερνητικούς παράγοντες και ειδικότερα στον πρωθυπουργό και στον υπουργό Άμυνας ο λόγος για τον οποίο το κοινό αίσθημα εμφάνιζε ενδείξεις απογοήτευσης, που δεν ήταν άλλος απ' την λάθος επικοινωνιακή τους στρατηγική. Γράφεται χαρακτηριστικά απ' τον αρθρογράφο: «Θα διαπιστώσουν πως ασκούσαν πολιτική αμελέτητοι, χαριεντιζόμενοι σε εκπομπές και απροετοίμαστοι, μέσω της τηλεόρασης και του Τύπου, ακόμη και σε ώρες που το δράμα που παιζόταν βρισκόταν στην κορύφωσή του, και κάποια παιδιά ήταν έτοιμα να παίξουν τη ζωή τους κορώνα – γράμματα, είτε πάνω στα πλοία, είτε πάνω στα βράχια της Ίμια» (Στάγκος, 1996).

Επίσης, στην σελίδα 3, στην στήλη με τον γενικό τίτλο «ANEMOΔΕΙΚΤΗΣ», η εφημερίδα δημοσιεύει συγκεκριμένες απόψεις, οι οποίες επικρίνουν συμπεριφορές παραγόντων του δημοσίου βίου. Οι παρατηρήσεις αυτές είναι αρκετά σημαντικές αφού εκθέτουν με περιεκτικό τρόπο κάποια, κατά την άποψη της εφημερίδας, κακώς κείμενα:

«Το ξαναλέμε: ξέρουν κάποιοι ΤΙ ΑΚΡΙΒΩΣ είπαν, ποιες δεσμεύσεις ανέλαβαν, σε τι συμφώνησαν και επί ποιών σημείων; Ας το ξέρουν και ας σταματήσουν να περιφέρονται από καναλιού εις κανάλιον και να λένε «δεν κατάλαβε ο κ Χόλμπρουκ τι του είπα , και πάντως δεν ακριβολογεί...» - και (ω του κωμικού!) να... συμβουλεύουν τον «επιδιδαιτητή» Χόλμπρουκ, «να πάψει να δίνει τόσες συνεντεύξεις και να μιλάει σε τόσα κανάλια!», μιλώντας οι ίδιοι συνεντευξιαζόμενοι ΣΕ ΟΛΑ τα κανάλια...».

«Διευκρίνιση: επικρίναμε κι εμείς τον κ Πάγκαλο, για το γεγονός ότι τη νύχτα της κρίσης αντί να είναι στις επιτελικές συσκέψεις, μετείχε σε «τοκ σόου», όπου ο τηλεπαρουσιαστής τον... ενημέρωνε πως «τον ζητάει για σύσκεψη ο πρωθυπουργός...» - αλλά καταγγέλλουμε με μεγαλύτερη από τη δική του αγανάκτηση, όσους σαλιμπάγκους των ΜΜΕ αντί για κριτική επιδίδονται σε ύβρεις...»

«Μια κρίση κρίνεται από το που οδηγεί και πως καταλήγει! Και από προχθές τονίζοταν ότι η εμπλοκή με τις βραχονησίδες αποτελεί ΤΗΝ ΠΡΩΤΗ ΚΙΝΗΣΗ στη σκακιέρα των διεκδικήσεων της Τουρκίας και των «επιδιαιτητών» υποστηρικτών τους!»

«Κι αν ακόμη χάσαμε μια «μάχη» με την τελευταία κρίση, ας έχουμε κατά νου πως ο «πόλεμος», μόλις άρχισε...».

Οι επισημάνσεις αυτές αποδίδουν με πολύ σαφή τρόπο σοβαρά λάθη της ελληνικής πλευράς. Πρωτίστως επιβεβαιώνουν την παρατήρηση ότι ο ΥΠΕΞ είχε αναλωθεί σε τηλεοπτικές συζητήσεις τις κρίσιμες ώρες, χωρίς ούτε ο ίδιος, ούτε ο πρωθυπουργός και Πρόεδρος του Υπουργικού Συμβουλίου να δείχνουν ότι αντιλαμβάνονται την κρισιμότητα των στιγμών. Αλλά από τα γραφόμενα προκύπτει και μια έτερη, πολύ επικίνδυνη για τη χώρα διάσταση. Αποδίδεται δηλαδή η δέουσα σημασία στην εχθρική συμπεριφορά που επιδείκνυαν αρκετοί κυβερνητικοί παράγοντες απέναντι στον Αμερικανό Υφυπουργό Χόμπρουκ. Η εχθρική αυτή στάση ενείχε πολλούς κινδύνους, αφού αφενός οι ΗΠΑ είναι η κυρίαρχη υπερδύναμη του πλανήτη, του ΝΑΤΟ αλλά και ειδικότερα της Αν. Μεσογείου, αφετέρου οι άκομπες προσπάθειες διάψευσης των λεγομένων του, στο μεν εξωτερικό προκαλούσαν την θυμηδία των διεθνών παρατηρητών, στο δε εσωτερικό συντελούσαν στην απογοήτευση του κοινού και στην συλλογική κατάθλιψη.

Είναι πέρας πάσης αμφιβολίας το γεγονός ότι οι συστάσεις προς τον Αμερικανό Υφυπουργό να μην «λέει πολλά» ή ότι δεν κατάλαβε ακριβώς τι του ειπώθηκε εκείνη τη μοιραία νύχτα ήταν παιδαριώδεις, αφού ο υπόψη Αμερικανός αξιωματούχος, πέραν του ότι εκπροσωπούσε την υπερδύναμη, απολάμβανε και μεγάλου προσωπικού κύρους. Οι παιδαριώδεις αυτές αντιδράσεις, όπως και η φημολογούμενη εκείνες τις μέρες πρόθεση του ΥΕΘΑ Αρσένη, να μην μετάσχει σε δείπνο εργασίας με τον Αμερικανό, αποτελούν μια εξήγηση του λόγου για τον οποίο η Ελλάδα βρισκόταν απομονωμένη στο διεθνές πεδίο.

Σε κάθε περίπτωση, η εφημερίδα τηρεί μια εποικοδομητική στάση, καυτηριάζοντας τις κυβερνητικές αβελτηρίες, προσπαθώντας παράλληλα να τηρήσει ισορροπίες, χωρίς να διολισθήσει σε «λαϊκιστικές κραυγές», τις οποίες αποκηρύσσει. Πράγματι, όπως σωστά επισημαίνεται, η Κρίση των Ιμίων ήταν το

πρώτο επεισόδιο, κάτι που με την συσσωρευμένη πείρα των εικοσιέξι έκτοτε χρόνων, μπορούμε ασφαλώς να καταθέσουμε., αντιλαμβανόμενοι πλέον την τουρκική στρατηγική, η οποία συνεχίζεται αμετάβλητη, ασχέτως κυβερνητικών ή καθεστωτικών αλλαγών στην γείτονα χώρα.

➤ Σάββατο, 3 Φεβρουαρίου 1996:

Την ημέρα αυτή το πρωτοσέλιδο έχει τίτλο στο κύριο άρθρο: «Η Ουάσιγκτον προσπαθεί να επανορθώσει», με υπότιτλο: «Επιμένει όμως ότι υπάρχουν «εκκρεμότητες» στην περιοχή του Αιγαίου Πελάγους.» Στην σύντομη ανάλυση του άρθρου, που δημοσιεύεται στην πρώτη σελίδα, αναφέρονται εν συντομία πολύ σημαντικές εξελίξεις στο διπλωματικό πεδίο. Συγκεκριμένα γίνεται κατ' αρχήν αναφορά στην απόφαση Χόμπρουκ να μην έλθει στην Ελλάδα καθώς και να μην αναλάβει προσπάθεια συμβιβασμού μεταξύ των δύο πλευρών.

Πολύ σημαντική όμως είναι η αναφορά στις δηλώσεις του Ιταλού πρέσβη, ο οποίος επισκεπτόμενος των Έλληνα πρωθυπουργό, με διττή ιδιότητα, ως εκπρόσωπος της «Τρόικας» και πρέσβης της Ιταλίας, προέβη στη δήλωση ότι δεν είναι σε θέση να κρίνει την βασιμότητα των ελληνικών νομικών επιχειρημάτων, δεδομένου ότι η Ιταλοτουρκική συνθήκη καθορισμού των ορίων της ιταλικής ζώνης κατοχής στα Δωδεκάνησα, είχε υπογραφεί το 1932, και δεν ήταν σε θέση να κρίνει αν και κατά πόσον οι συνθήκες είχαν μεταβληθεί έκτοτε. Η δήλωση αυτή από έναν Ευρωπαϊό και Ενωσιακό διπλωμάτη οπωσδήποτε δεν παρείχε την οποιαδήποτε στήριξη στην Ελλάδα, αν δεν έβλαπτε κιόλας την ελληνική θέση, η οποία είχε αναγάγει την συμφωνία Ιταλίας και Τουρκίας σε βασικό νομικό επιχείρημα.

Το περίεργο είναι ότι η ιταλική κυβέρνηση έσπευσε να υποστηρίξει την Ελλάδα στο ζήτημα της κυριαρχίας, υπερασπιζόμενη την ισχύ της ιταλοτουρκικής συνθήκης του 1932, την οποία η Τουρκία προσπαθούσε ν' αμφισβητήσει. Εν προκειμένω, η τουρκική επιχειρηματολογία ανέφερε ότι η υπόψη συνθήκη ήταν μυστική, μεταξύ των δύο χωρών, ότι δεν είχε δημοσιευθεί ούτε είχε επικυρωθεί σύμφωνα με τα προβλεπόμενα από την τότε Κοινωνία των Εθνών (ΕΙΕ, 1996: 6). Η διάσταση αυτή απόψεων μεταξύ της ιταλικής κυβέρνησης και του πρεσβευτή της, που λειτουργούσε και ως ενωσιακός εκπρόσωπος, καταδεικνύει

ακόμη περισσότερο την ασαφή στάση του διεθνούς παράγοντα, στον οποίο η Ελλάδα τόσες ελπίδες είχε βασίσει.

Σε άλλες ειδήσεις στην πρώτη σελίδα, σχετικές με την Κρίση, αναφέρονται οι εσωκομματικές συγκρούσεις και η εκδηλωθείσα αμφισβήτηση προς το πρόσωπο του κ Σημίτη, τόσο από το Εκτελεστικό του ΠΑΣΟΚ, όσο και από τον Γ. Παπανδρέου, πλην όμως παρασχέθηκε εν τέλει η στήριξη του κόμματος στην κυβέρνηση. Οι υπόλοιπες ειδήσεις αναφερόντουσαν σε θέματα της καθημερινότητας, όπως οι συλλογικές συμβάσεις εργασίας, αλλά και η απώλεια της εξουσίας από την Τανσού Τσιλλέρ, η οποία παρά την επιτυχημένη διαχείριση της κρίσης για την χώρα της, εν τούτοις απώλεσε την εμπιστοσύνη του Κοινοβουλίου.

Η τελευταία εξέλιξη είναι ιδιαίτερα σημαντική διότι η τουρκική πλευρά θεώρησε ως δεδομένη την επιβολή της επί της αντίστοιχης ελληνικής, χωρίς να πιστωθεί στην κα Τσιλλέρ η όποια επιτυχής έκβαση. Παρατηρούμε δηλαδή ότι για την τουρκική πλευρά, η Ελλάδα θεωρούνταν ως εύκολος αντίπαλος, επί του οποίου η επιβολή της θέλησής της ήταν αναπόφευκτη. Η διαπίστωση αυτή έχει ιδιαίτερη σημασία, αφού διακινούνταν το σενάριο ότι η κα Τσιλλέρ προχώρησε στην Κρίση διότι κινδύνευε η κυβέρνησή της από την άνοδο του ισλαμιστικού κόμματος του κ Ερμπακάν. Το σενάριο αυτό διακινήθηκε και από τον Τούρκο πολιτικό Μεσούτ Γιλμάζ (Σημίτης, 2010, σ. 61). Όπως όμως είδαμε, η κυβέρνηση Τσιλλέρ τελικά έχασε την εμπιστοσύνη του τουρκικού κοινοβουλίου, άρα εάν το κεμαλικό σύμπλεγμα είχε σκοπό να την σώσει, απέτυχε.

Μάλλον, το πιθανότερο σενάριο είναι ότι η παραμονή Τσιλλέρ στην εξουσία δεν είχε κάποια σχέση με την όλη κρίση και ότι γι' άλλη μια φορά η ελληνική πλευρά ανέγνωσε λανθασμένα τις προθέσεις της αντίστοιχης τουρκικής. Είναι πολύ πιθανότερο, ο τουρκικός στρατιωτικός και διπλωματικός μηχανισμός να εκμεταλλεύθηκε την κρίση του πολιτικού συστήματος στην Ελλάδα παρά το αντίστροφο. Το γεγονός αυτό αποτελεί απόδειξη ότι το στρατιωτικό σύμπλεγμα της Τουρκίας ήταν ικανό να λειτουργεί ανεξαρτήτως των εσωτερικών εξελίξεων. Στον τομέα δηλαδή αυτόν, η Τουρκία ήταν σαφώς πιο εξελιγμένη θεσμικά, σε σχέση με την Ελλάδα.

Οι τουρκικές ένοπλες δυνάμεις πέτυχαν μια ανώδυνη και «οικονομική» νίκη εντυπωσιασμού επί των αντίστοιχων ελληνικών, προσφέροντας στην τουρκική ηγεσία, πολιτική και στρατιωτική, τα «όπλα» εκείνα ώστε να προωθήσουν τις τουρκικές επιδιώξεις και να εμποδίσουν τις αντίστοιχες ελληνικές. Παράλληλα, προσέφεραν τα μέγιστα στο πεδίο της διεθνούς προβολής της χώρας τους, επιτρέποντας στο τουρκικό κατεστημένο να «πουλήσει» την εικόνα μιας χώρας στιβαρής και ικανής ν' αποτελέει «στήριγμα» για τον συμμαχικό παράγοντα στην υψηλής γεωστρατηγικής σημασίας περιοχή του πλανήτη.

Η σύγκρουση Ελλάδας-Τουρκίας έχει σαφώς και πολιτισμικό υπόβαθρο. Οι Τούρκοι σαν λαός, παραμένουν προσηλωμένοι στο πρότυπο της αρχέγονης πολεμικής ισχύος (Μιχαλακόπουλος, 2012: 137-138). Αυτό άλλωστε τους επέτρεψε να επιβιώσουν μετά την ήττα του οθωμανικού αυτοκρατορικού μορφώματος και να συγκροτήσουν το νέο τουρκικό κράτος, αποκρούοντας την ελληνική στρατιωτική απειλή. Αποτελεί βασική αποτυχία των ελληνικών ελίτ η παραγνώριση του χαρακτηριστικού αυτού της Τουρκίας, γεγονός που οδήγησε σε οδυνηρές ελληνικές ήττες. Όπως τον Ιούλιο του 1974, το τότε δικτατορικό καθεστώς παραγνώρισε την τουρκική αποφασιστικότητα να διεξάγει μια πρωτοφανή στρατιωτική επιχείρηση⁴⁷, με όμοιο τρόπο οι ελληνικές ελίτ απέτυχαν να διαγνώσουν τις προθέσεις του τουρκικού κατεστημένου για διαρκή και συστηματική προβολή διεκδικήσεων, τις οποίες δεν θα δίσταζε να υποστηρίξει με στρατιωτικά μέσα.

Ενώ δηλαδή η κυρίαρχη ιδεολογία του ελληνικού κράτους και της κοινωνίας που το απαρτίζει έχει μετεξελιχθεί σε απόλυτα φιλειρηνική και υποστηρικτική της νέας διεθνούς τάξης πραγμάτων που συμφωνήθηκε στο Ελσίνκι το 1976 με την Τελική Πράξη του Ελσίνκι⁴⁸, η αντίστοιχη ιδεολογία του τουρκικού κράτους

⁴⁷ Η τουρκική εισβολή στην Κύπρο αποτέλεσε μια επιχείρηση σταθμό για τα παγκόσμια στρατιωτικά πράγματα. Ουσιαστικά αποτέλεσε την μεγαλύτερη αποβατική και αεροαποβατική επιχείρηση από την Απόβαση στη Νορμανδία και μετά, υπήρξε δε ένα παρακινδυνευμένο εγχείρημα. Αν και σχεδιαστικά άψογη, που εκτελέστηκε εξίσου άψογα σε επιχειρησιακό επίπεδο, η επιτυχία της οφειλόταν πρωτίστως στην απόσυρση της ελληνικής μεραρχίας από την Κύπρο και στον εσωτερικό διχασμό της ελληνικής πλευράς.

⁴⁸ Η Τελική Πράξη του Ελσίνκι υπήρξε η ιδρυτική συμφωνία της Διάσκεψης για την Ασφάλεια και την Συνεργασία στην Ευρώπη, αποτελεί δε την κυρίαρχη συμφωνία που ρυθμίζει τα θέματα που αφορούν τις διεθνείς σχέσεις επί ευρωπαϊκού εδάφους. Σημαντικότερη απ' όλες τις προβλέψεις της ήταν η αναγνώριση των μεταπολεμικών συνόρων στην Ευρώπη και η διακήρυξη του σεβασμού της εδαφικής κυριαρχίας. Η Τουρκία, αν κι έχει συνυπογράψει την Τελική Πράξη, εν τούτοις θεωρεί ότι πρέπει να της αναγνωριστεί το «γεωπολιτικό» της βάρος μέσω του οποίου επιχειρεί την αναγνώριση των

παραμένει η πάλαι ποτέ ανάμνηση της αυτοκρατορικής εποχής. Και εάν στην περίπτωση Νταβούτογλου, η ανάμνηση αυτή προβλήθηκε με σχετικά ήπιο τρόπο, σε μια προσπάθεια να στραφεί η Τουρκία σε μια κατεύθυνση προβολής της ήπιας ισχύος της, διαπιστώνουμε στις μέρες μας ότι ο τουρκικός ηγεμονισμός παραμένει απαράλλαχτος στον χρόνο.

Αντιθέτως, η πολιτική κατευνασμού της ελληνικής πλευράς δεν προσέφερε απτά αποτελέσματα, πλην ίσως του ότι η Ελλάδα κατόρθωσε να διατηρηθεί σχετικά αλώβητη, χωρίς δηλαδή ν' απωλέσει έδαφός της, μέχρι τις μέρες που η Τουρκία λόγω της αλαζονείας των ελίτ και του λαού της εμφανίζεται να χάνει την έξωθεν υποστήριξη. Και πάλιν όμως η Ελλάδα και η κοινωνία της κλήθηκαν απότομα ν' αφυπνισθούν, διαπιστώνοντας ότι απαιτούνται οικονομικές και εξοπλιστικές θυσίες. Φυσικά η Ελλάδα υποβλήθηκε σ' ένα υπερτεσσαρακονταετή πόλεμο φθοράς (war of attrition), πρωτοφανή στα παγκόσμια χρονικά, η δε ελληνική κυριαρχία βασίστηκε και σε θυσίες αίματος.

➤ Κυριακή, 4 Φεβρουαρίου 1996:

Στο κυριακάτικό της φύλλο, η εφημερίδα έχει τίτλο στην πρώτη σελίδα: «Ανασύνταξη δυνάμεων...». Η εν λόγω ανασύνταξη αναφέρεται σε πρωτοβουλίες που επρόκειτο ν' αναλάβει ο Έλληνας πρωθυπουργός σε διεθνές επίπεδο, μεταξύ άλλων και προς τον Αμερικανό πρόεδρο κ Κλίντον. Σημασία όμως έχουν οι επισημάνσεις σε άρθρο πλαϊνής στήλης με τίτλο: «Εν ανάγκη εκλογές», όπου σε μια παράγραφο αναφέρεται: «Στο διπλωματικό μέτωπο είναι φανερό ότι το μοιραίο βράδυ της Τρίτης προς Τετάρτη συνομιλούσαμε μεν με τους Αμερικανούς για την αποκλιμάκωση της έντασης, αλλά φαίνεται ότι δεχθήκαμε όρους και δεσμεύσεις που σχετίζονται με το σύνολο σχεδόν των ελληνοτουρκικών σχέσεων και με ένα γενικότερο σχέδιο διευθετήσεων που φτάνει ως την Κύπρο». Από το σύνολο των μέχρι στιγμής αναλυθέντων δημοσιευμάτων, έχει δηλαδή καταστεί πλέον φανερό και πέραν πάσης αμφισβήτησης ότι παρά τις διαψεύσεις και την επιδεικνυόμενη επιθετικότητα απέναντι στον αμερικανικό παράγοντα, η ελληνική πλευρά όχι απλά συζήτησε την διαχείριση της κρίσης εκείνο το βράδυ αλλά συνολικά το

διεκδικήσεών της. Το πλήρες κείμενο της είναι διαθέσιμο ηλεκτρονικά στον ιστότοπο του Πανεπιστημίου της Μιννεσότα, στη διεύθυνση: [University of Minnesota Human Rights Library \(archive.org\)](https://www.minnstate.edu/humanrights/library/archive.org).

πλέγμα των ελληνοτουρκικών σχέσεων και ανέλαβε συγκεκριμένες δεσμεύσεις. Η διαπίστωση αυτή, όσο κι αν ήταν αυτονόητο ότι πράγματι εκείνη την νύχτα συζητήθηκαν πράγματα, συνεισέφερε στο κλίμα απογοήτευσης των Ελλήνων, οι οποίοι αντιλαμβάνονταν ότι ο συμμαχικός παράγων ήταν αυτός που αποφάσιζε και ότι η θυσία των τριών αξιωματικών ήταν εις μάτην, συνειδητοποίηση που συνεισέφερε στο κλίμα της συλλογικής κατάθλιψης.

Τον τόνο τον δίνει ένα άρθρο του ακαδημαϊκού Χρήστου Γιανναρά, στην σελίδα 25, με τίτλο «Ίμια οймώζουσα». Η λέξη «οймώζουσα» προέρχεται από την λέξη «οιμωγή», δηλαδή θρηνητική κραυγή και αποσκοπεί να δείξει το μέγεθος των πραγμάτων, τον θρήνο δηλαδή που κατέλαβε την ελληνική κοινωνία για την αναποτελεσματικότητα του ελληνικού κράτους και την διάψευση των ελπίδων της Μεταπολίτευσης. Ο Έλληνας πολίτης, στον οποίο είχε καλλιεργηθεί ένα αίσθημα υψηλών προσδοκιών αλλά και ένα αίσθημα βαθιού αντιαμερικανισμού, διαπίστωνε με θλίψη ότι λίγα πράγματα είχαν αλλάξει και ότι η επιβίωση του κράτους του εξαρτώνταν και πάλι από εξωγενείς παράγοντες, σύρονταν δε στην τράπεζα των διαπραγματεύσεων, έχοντας θυσιάσει μαζί με την εθνική αξιοπρέπεια, το ηθικό των Ενόπλων Δυνάμεων και τρεις εκλεκτούς αξιωματικούς. Όπως χαρακτηριστικά γράφει στο άρθρο του ο κ Γιανναράς:

«Στην βραχονησίδα Ίμια δεν κρίθηκε μια κυβέρνηση και μια στρατιωτική ηγεσία. Κρίθηκε συνολικά ό,τι έχουμε χτίσει ως κρατικό και κοινωνικό οικοδόμημα εδώ και μερικές δεκαετίες. Και συγκρίθηκε με την σοβαρότητα των Τούρκων. Ναι, η Τουρκία ζει σε μόνιμη κοινωνική και πολιτική κρίση, ασελγεί συνεχώς σε κάθε έννοια Διεθνούς Δικαίου και ανθρωπίνων δικαιωμάτων, όμως τον βαρβαρικό της ρόλο τον παίζει σοβαρά, με συνέπεια και πυγμή. Αυτό επιδιώκουν και ξέρουν πως να το πετύχουν. Έχουν σοβαρότητα που λείπει από εμάς τραγικά».

❖ Αυριανή.

Η επιλογή της συγκεκριμένης εφημερίδας έγινε διότι υπήρξε το κύριο όργανο έκφρασης του κυβερνώντος σοσιαλιστικού κόμματος, καθ' όλη την Μεταπολίτευση, με σαφείς λαϊκιστικές τάσεις. Από την εφημερίδα αυτή θ' αναλυθούν μόνο δύο πρωτοσέλιδα, ένα πριν την Κρίση κι ένα αμέσως μετά, τα οποία είναι ενδεικτικά των απόψεων της «λαϊκής» μερίδας του Τύπου.

Οπωσδήποτε και προκειμένου ν' αποδοθούν τα εύσημα, Η Αυριανή ήταν η εξαίρεση (μαζί με ΤΑ ΝΕΑ) μέσα στο σύνολο των αθηναϊκών εφημερίδων, που είχε αντιληφθεί τα τεκταινόμενα. Ενώ δηλαδή η Κρίση σωβούσε, οι υπόλοιπες αθηναϊκές εφημερίδες δεν είχαν αποδώσει τη δέουσα σημασία. Είναι βέβαια χαρακτηριστικό του πράγματος το ότι το υπόψη πρωτοσέλιδο είναι της 31^{ης} Ιανουαρίου, καθότι η Αυριανή, ως «πρωινή» εφημερίδα δεν είχε προλάβει τα γεγονότα και είχε ήδη τυπωθεί και διανεμηθεί στα σημεία πώλησης.

Ο τίτλος του πρωτοσέλιδου την συγκεκριμένη ημερομηνία απηχεί την ανησυχία της εφημερίδας για ήδη επισυμβείσα κρίση και αναπαράγει το αφήγημα ότι η Κρίση θα ελάμβανε χώρα γιατί το τουρκικό κατεστημένο ήθελε να προωθήσει τον Γιλμάζ στην πρωθυπουργία: «Στήνουν πόλεμο Ελλάδα-Τουρκίας», με υπέρτιτλο: «Για να φάνε την Τσιλέρ και να κάνουν πρωθυπουργό τον Γιλμάζ οι Αμερικανοί» και υπότιτλο: «Δυναμική και ενωτική απάντηση από κυβέρνηση και αντιπολίτευση. Ψύχραιμος και αποφασισμένος ο ελληνικός λαός να υπερασπίσει την τιμή και την ακεραιότητα της πατρίδας.» Φυσικά, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, ο ίδιος ο Γιλμάζ κατήγγειλε τις συγκεκριμένες μεθοδεύσεις, θεωρώντας τις ως προσπάθεια ν' ανακοπεί η άνοδος Ερμπακάν, η οποία όμως και παρά την σύντομη πρωθυπουργοποίηση Γιλμάζ (Μάρτιος με Ιούνιος 1996) δεν ανακόπηκε, αφού τον Ιούνιο του 1996 ο Ερμπακάν έγινε πρωθυπουργός.

Άλλωστε, όπως είδαμε και ανωτέρω, οι «ρίζες» της Κρίσης ήταν πολύ βαθιές και αφορούσαν περισσότερο την εκτίμηση που έτρεφαν οι ΗΠΑ προς την Τουρκία, ως «κράτος πρώτης γραμμής», παρά σε κάποιο άλλο λόγο. Δηλαδή αν και η εφημερίδα ορθά, έστω και την τελευταία στιγμή, διέβλεψε την πιθανότητα πολεμικής εμπλοκής Ελλάδας-Τουρκίας, και πάλι δεν αντιλαμβανόταν την ουσία του πράγματος, που ήταν η αντίθεση των ΗΠΑ στην εξάσκηση από την Ελλάδα των δικαιωμάτων που απέρρεαν από την Σύμβαση του Δικαίου της Θάλασσας. Σε κάθε περίπτωση, ο τόνος της εφημερίδας είναι υπερβολικά αισιόδοξος (κρίνοντας απ' την συνέχεια) και αναφέρεται σε εκτιμήσεις πολύ μακράν της πραγματικότητας, όπως η «ενιαία γραμμή» κυβέρνησης-αντιπολίτευσης.

Την επόμενη ημέρα, Πέμπτη 1 Φεβρουαρίου 1996, οπότε και η εφημερίδα κατόρθωσε να συμβαδίσει χρονικά με τις εξελίξεις, ο τίτλος του πρωτοσέλιδου

της ήταν: «Γίγας ο Λαός-Ψόφιοι οι πολιτικοί», με υπέρτιτλο: «Μας ρεζίλεψαν και μας διέσυραν πάλι οι Μεμέτηδες» και υπότιτλο: «Βρόμικο παιχνίδι των Ευρωπαίων και των Αμερικανών σε βάρος του Σημίτη και της χώρας». Στην πρώτη σελίδα επίσης γίνεται λόγος για τέσσερεις υπουργούς οι οποίοι φέρονται να διαφωνούν με τους χειρισμούς της κυβέρνησης τη μοιραία νύχτα ενώ κατά την ψηφοφορία για την παροχή ψήφου εμπιστοσύνης στην κυβέρνηση υπήρξαν δύο αποχές από το ΠΑΣΟΚ.

Επίσης στην πρώτη σελίδα δημοσιεύεται ένα άρθρο με τίτλο: «Όσοι θέλουν πόλεμο με την Τουρκία να το πουν καθαρά και να... μπούνε επικεφαλής!» και υπότιτλο: «Υπάρχει ακόμα καιρός... Ο πόλεμος μπορεί να ξεκινήσει και σήμερα». Το συγκεκριμένο άρθρο επιτίθεται σε όσους καταλόγισαν προδοσία στην τότε κυβέρνηση, με παρασκηνιακό τρόπο όμως, γι' αυτό και τους καλεί να εκδηλωθούν δημόσια. Με δεδομένο ότι η Αντιπολίτευση, είτε ως Αξιωματική (ΝΔ) είτε ως μέρος της ελάσσονος (Πολιτική Άνοιξη) δημόσια επιτέθηκαν στην κυβέρνηση, δύναται να εξαχθεί το συμπέρασμα ότι το αρθρίδιο που απευθύνεται «σε όσους θέλουν πόλεμο αλλά δεν τολμούν να το πουν δημόσια» μάλλον αναφέρεται στο εσωτερικό του κυβερνώντος κόμματος παρά στην Αντιπολίτευση. Είναι δεδομένο ότι η λεγόμενη «πατριωτική πτέρυγα» του ΠΑΣΟΚ αποσκοπούσε ενδεχομένως και σε ανατροπή της νεοσχηματισθείσας κυβέρνησης.

Σε κάθε περίπτωση η «γραμμή» της εφημερίδας είναι αντιφατική, διότι από την μια πλευρά αποκαλεί τους πολιτικούς συλλήβδην «ψόφιους», από την άλλη πλευρά υποστηρίζει, απολογητικά, ότι «Ευρωπαίοι και Αμερικανοί» παγίδευσαν τον πρωθυπουργό. Είναι φανερό ότι η συγκεκριμένη εφημερίδα, η οποία είχε αποτελέσει τον σκληρό πυρήνα της κομματικής κάστας που ανέδειξε το ΠΑΣΟΚ στην εξουσία, αμφιταλαντευόταν, αφού σίγουρα η εκλογή Σημίτη δεν την εξέφραζε ιδιαίτερα. Πλην όμως η κομματική αφοσίωση δεν της επέτρεπε να εκδηλωθεί φανερά εναντίον των επιλογών της κυβέρνησης. Οπωσδήποτε δε έπρεπε με κάποιο τρόπο να υποστηρίξει την απόφαση για «μη Πόλεμο»⁴⁹.

⁴⁹ Η έκφραση ανήκει στον πρώην πρωθυπουργό και ιστορικό ηγέτη του ΠΑΣΟΚ Ανδρέα Παπανδρέου, την οποία είχε χρησιμοποιήσει για να χαρακτηρίσει τις σχέσεις Ελλάδας-Τουρκίας. Όπως είχε δηλώσει χαρακτηριστικά: «αυτό που πρέπει να κάνουμε είναι να μειώνουμε την ένταση σε σχέση με την Τουρκία και να προσπαθούμε να αποφευχθεί η σύγκρουση, αυτό που είχα ονομάσει «Μη Πόλεμο». Γιατί, ειρήνη σημαίνει ότι δεν υπάρχει η

Διαπιστώνεται δηλαδή ότι η αντιπαράθεση για τον χειρισμό της Κρίσης των Ιμίων, κινούνταν συνεχώς στα στενά πλαίσια της εσωκομματικής αντιπαράθεσης, λόγω των πρόσφατων εσωτερικών πολιτικών εξελίξεων, χωρίς κανείς να φαίνεται ν' αντιλαμβάνεται την συνολικότερη κατάσταση, στην οποία κανείς δεν εμβαθύνει, ενώ ακόμη και αυτός ο ιδρυτής του ΠΑΣΟΚ τελείως άλλη χροιά έδινε στα λόγια του. Εν προκειμένω, η αποφυγή της σύρραξης με την Τουρκία έπρεπε ν' αποτελεί την βάση για την πολιτική απέναντί της, πλην όμως έπρεπε να θεωρείται πιθανή, με ότι σήμαινε αυτό.

Οπωσδήποτε, από τις τοποθετήσεις του αρχηγού της ΝΔ Μιλτιάδη Έβερτ και του αντίστοιχου της Πολιτικής Άνοιξης Αντώνη Σαμαρά, μάλλον η όλη κατάσταση απείχε από την ενιαία γραμμή, την οποία όλες οι εφημερίδες προέτρεπαν να υιοθετηθεί. Αντιθέτως, η στάση των δύο δεξιών κομμάτων ήταν απαξιωτική για τους κυβερνητικούς χειρισμούς, αν και το τελικό αποτέλεσμα στην κάλπη του Σεπτεμβρίου δεν ήταν εναντίον της κυβερνήσεως Σημίτη.

Με την παρουσίαση τριών βασικών αθηναϊκών εφημερίδων, οι οποίες καλύπτουν το βασικό φάσμα των πολιτικών παρατάξεων της ελληνικής πολιτικής σκηνής, ολοκληρώνεται η παρουσίαση της Κρίσης των Ιμίων από ελληνικής πλευράς. Απομένει η εξέταση της αντίστοιχης τουρκικής αρθρογραφίας⁵⁰, ώστε να παρουσιαστούν και οι δύο αντιμαχόμενες πλευρές, αλλά και διότι από τουρκικής πλευράς έγινε άψογη επικοινωνιακή εκστρατεία, παρουσιάζοντας την «σημειακή κρίση» των Ιμίων ως μια μείζονα επιτυχία η οποία έκρινε τις τύχες του Αιγαίου. Ο τουρκικός Τύπος, συμπλέοντας απολύτως υπό τις εντολές και οδηγίες του τότε κεμαλικού κατεστημένου, προσέφερε άριστες υπηρεσίες σε αυτό και στις τουρκικές διεκδικήσεις και αμφισβητήσεις. Είναι πολύ σημαντικό να παρουσιαστεί η πτυχή αυτή, που αποτελεί και την πεμππουσία της ελληνικής «ήττας».

Ο τουρκικός Τύπος.

πρόθεση, αλλά δυστυχώς η πρόθεση υπάρχει και διαφωνώ με ορισμένους σχετικά τον ρόλο της Τουρκίας σήμερα και αύριο» (Λιβιτσάνος, 2020).

⁵⁰ Η εύρεση των σχετικών τουρκικών δημοσιευμάτων χαρακτηρίστηκε από ανάλογο βαθμό δυσκολίας προς την αντίστοιχη αναζήτηση των ελληνικών. Πράγματι, στην προ της ευρείας διάδοσης του διαδικτύου, εποχή, η εύρεση της αρθρογραφίας των εφημερίδων είναι εξαιρετικά δυσχερής. Στην περίπτωση της συγκεκριμένης μελέτης, αξιόλογο υλικό βρέθηκε σε μια σχετική μεταπτυχιακή εργασία, ενός Τούρκου ερευνητή, του Mustafa Güzel, τα πλήρη στοιχεία της οποίας παρατίθενται στην βιβλιογραφία.

Η υπόθεση των ΜΜΕ στην Τουρκία είναι άξια ιδιαίτερης σπουδής, αφού αυτά αποτέλεσαν ανέκαθεν έναν επιχειρησιακό βραχίονα του τουρκικού κράτους, το οποίο ειδικά κατά την εξεταζόμενη περίοδο (1995-1996) παρέμενε ένα ολοκληρωτικό καθεστώς με μια επίφαση δυτικού τύπου δημοκρατίας. Οι εξωδικαστικές εκτελέσεις, φυλακίσεις και βασανισμοί ήταν αρκετά συχνοί, όπως προκύπτει και από την έκθεση της Διεθνούς Αμνηστίας για το έτος 1995 (Διεθνής Αμνηστία, Ετήσια Έκθεση για το 1995, σ. 301-304).

Το τουρκικό κατεστημένο ήταν πάντοτε σε θέση να απευθύνεται στον απλό Τούρκο πολίτη μέσω του Τύπου, κατευθύνοντάς τον και φανατίζοντάς τον. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση της εφημερίδας «Istanbul Ekspres» η οποία έδωσε το έναυσμα για το ξέσπασμα των ταραχών του Σεπτεμβρίου 1955 (Μηχανή του Χρόνου, χ.χ.). Η συγκεκριμένη εφημερίδα η οποία είχε μια ημερήσια κυκλοφορία περί τις δύο χιλιάδες αντίτυπα ημερησίως, εκείνη την ημέρα, που δημοσίευσε την είδηση για την βομβιστική επίθεση στην πατρική οικία του Κεμάλ Ατατούρκ στην Θεσσαλονίκη, έφθασε τις διακόσιες χιλιάδες αντίτυπα. Εν ολίγοις, ένα έντυπο με αμελητέα κυκλοφορία, εκτινάχθηκε μόλις αποτέλεσε όργανο της μερίδας εκείνης του τουρκικού κατεστημένου που επιθυμούσε την εκδίωξη των Ελλήνων από την Κωνσταντινούπολη.

Οι εφημερίδες στην Τουρκία είναι πολύ δύσκολο να κατηγοριοποιηθούν σε «σοβαρές» και σε «tabloids» κατά τα δυτικά πρότυπα κατηγοριοποίησης. Και αυτό γιατί λόγω του «στενού» ελέγχου τους από το κράτος, ώστε να μην παρεκκλίνουν από την επίσημη «κρατική» γραμμή, έχουν όλες υιοθετήσει πρότυπα παρουσίας των ειδήσεων που για έναν δυτικό παρατηρητή παραπέμπουν σε tabloid (Μιχαλακόπουλος, 2021: 63-64). Οι διώξεις του δημοσιογραφικού χώρου στην Τουρκία, δεν επιτρέπουν την ελεύθερη κάλυψη των ειδήσεων «κύριου» ενδιαφέροντος, ωθώντας τις εφημερίδες στην δημοσίευση πολλών ειδήσεων «χαλαρού» ενδιαφέροντος («κουτσομπολίστικου»), με αντίστοιχα πρωτοσέλιδα Μεγάλοι «πηχιαίοι» τίτλοι, έντονα χρώματα, πολλές εικόνες, πολλές ειδήσεις ήσσονος ενδιαφέροντος. Εν γένει υπακούνε στον κανόνα «σαφήνεια, συντομία, χρώμα» (Ungerer όπως αναφέρεται στο Μιχαλακόπουλος, 2021: 64).

Η κάλυψη της κάθε σημαντικής είδησης διαφέρει από εφημερίδα σε εφημερίδα σε ότι αφορά στο ύφος, ο πυρήνας δε του νοήματος που επιθυμεί το τουρκικό

κράτος να μεταφερθεί στους πολίτες-αναγνώστες παραμένει το ίδιο. Αν και επί καθεστώτος Ερντογάν, υπήρξαν κάποιες προσπάθειες «ανεξαρτητοποίησης», οι οποίες επέφεραν τις ανάλογες διώξεις, την εποχή που μας ενδιαφέρει, στα μέσα της δεκαετίας του '90, οπότε κυριαρχούσε απόλυτα στην τουρκική κοινωνία ο Κεμαλισμός, το «μέτωπο» ήταν συμπαγές. Όλες ανεξαιρέτως οι εφημερίδες και οι δημοσιογράφοι που εργάζονταν σε αυτές ήταν πειθήνια όργανα του κεμαλικού κατεστημένου.

Μάλιστα, στη σημερινή εποχή, με την πλήρη επικράτηση και πρωτοκαθεδρία του καθεστώτος Ερντογάν, καταβάλλεται μια αξιοσημείωτη προσπάθεια να ρυθμιστεί κανονιστικά ακόμη και η χρησιμοποιούμενη γλώσσα, οι λέξεις και οι εκφράσεις, ώστε να είναι πιο «τουρκικές», αφού όταν η χώρα, από την δεκαετία του '50 κι εντεύθεν, λειτουργούσε έστω και κατ' επίφαση ως δημοκρατία, μπορούσε κάποιος να παρατηρήσει ότι η χρησιμοποιούμενη από κάθε έντυπο γλώσσα αντανakλούσε και τις πολιτικές πεποιθήσεις των αναγνωστών της. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι οι «δεξιές-παραδοσιακές» εφημερίδες, στις οποίες συναντούσε κανείς περσικές και αραβικές λέξεις, από την χρήση των οποίων χαρακτηρίζεται η τουρκική γλώσσα, σε μια ευθεία ανάμνηση του οθωμανικού παρελθόντος.

Σε κάθε περίπτωση, ο τουρκικός Τύπος αποτέλεσε πάντοτε τον επικοινωνιακό βραχίονα της εκάστοτε τουρκικής κυβερνητικής πολιτικής, κάτι που χαρακτηρίζει και την περίπτωση της Κρίσης των Ιμίων, κατά την οποία αποτέλεσε τον κατ' αρχήν εκτελεστικό βραχίονα μιας υβριδικής επιχείρησης, η οποία διεξήχθη από κοινού, σε συνθήκες αγαστής συνεργασίας, μεταξύ του τουρκικού πολιτικού και στρατιωτικού κατεστημένου, με σκοπό την επιβεβαίωση της τουρκικής πρωτοκαθεδρίας στην περιοχή και την επιδαψίλευση προς τον συμμαχικό παράγοντα, της εξυπηρέτησης των συμφερόντων του στην περιοχή. Η συμβολή του τουρκικού Τύπου δεν περιορίστηκε στην προετοιμασία και εκτέλεση του προπαρασκευαστικού σταδίου της Κρίσης, αλλά και στην μετέπειτα «εκμετάλλευση» της τουρκικής «νίκης» και την εσωτερική θριαμβευτική προβολή των γεγονότων.

Συνολικά, η σχέση Ελλάδας –Τουρκίας μπορεί να εξηγηθεί με ψυχολογικούς όρους. Μια ενδιαφέρουσα θεωρία είναι αυτή του Ελβετού ψυχιάτρου Carl Jung, ο οποίος όρισε τρία «ψυχικά επίπεδα», το συνειδητό, το ασυνειδητό και το

συλλογικό ασυνείδητο. Στο επόμενο επίπεδο, χώρισε το συλλογικό ασυνείδητο, το οποίο αποτελείται από αρχέγονα αρχέτυπα, σε τρία μέρη: τη «σκιά», το «anima» και το «animus» (Jung όπως αναφέρεται στο Burcu Sunar, 2009: 20-21).

Στην περίπτωση μας, μας ενδιαφέρει η έννοια της «σκιάς», η οποία ορίζεται ως η πλευρά εκείνη της συνείδησης, η οποία συγκεντρώνει όλες τις αρνητικές πλευρές του χαρακτήρα ενός προσώπου ή του συλλογικού χαρακτήρα ενός έθνους. Η σκιά εν ολίγοις είναι όλ' αυτά τα αρνητικά χαρακτηριστικά που επιμένουμε ν' αρνούμαστε ότι κατέχουμε και τα οποία «απομονώνουμε» σε μια «άκρη» του υποσυνείδητού μας. Μάλιστα, με βάση αυτά τα χαρακτηριστικά, τα οποία έχουμε πείσει τον εαυτό μας ότι δεν κατέχουμε, ότι «είμαστε καλύτεροι» από τους άλλους, απορρίπτουμε αυτούς τους «άλλους», θεωρώντας τους ηθικά υποδεέστερους.

Σύμφωνα με μια άποψη λοιπόν, η Τουρκία αποτελεί την σκιά της Ελλάδος και το αντίστροφο, πράγμα που σημαίνει ότι η τουρκική κοινωνία «προβάλλει» στην αντίστοιχη ελληνική όλα τα κακά χαρακτηριστικά της. Αυτό σημαίνει ότι ενώ αυτή η ίδια είναι μια κοινωνία που αποδέχεται την επιθετικότητα και την επίλυση των διακρατικών διαφορών πάνω στη βάση του «δικαίου της κατάκτησης», εν τούτοις προσπαθεί ν' αποποιηθεί αυτού του χαρακτηριστικού της και επιρρίπτει τις ευθύνες στην ελληνική πλευρά. Η ψυχοδιανοητική αυτή διαδικασία, αποτελεί από ηθικής πλευράς, την πραγματική βάση της τουρκικής συμπεριφοράς έναντι της Ελλάδος.

Όπως είναι φυσικό, οι τουρκικές εφημερίδες, όντας απολύτως ελεγχόμενες από το εκάστοτε τουρκικό κράτος, διαδραματίζουν καθοριστικό ρόλο στην όλη αυτή καθοδήγηση του κοινού αισθήματος στην Τουρκία. Η γενικότερη κατάσταση στην Τουρκία, από πλευράς ελευθερίας του Τύπου, βαθμολογείται πολύ χαμηλά από διεθνείς ανεξάρτητους οργανισμούς, όπως οι «Reporters without Borders⁵¹», οι οποίοι κατέταξαν την Τουρκία, στην έκθεσή τους για το 2015, στην 149^η θέση σε σύνολο 180 χωρών, ενώ για την ίδια χρονιά το «Freedom

⁵¹ Διεθνής μη κερδοσκοπικός οργανισμός που ασχολείται με την παρακολούθηση της ελευθερίας του Τύπου σε διάφορες χώρες και την συνακόλουθη προαγωγή των προσπαθειών για την προάσπιση αυτής της ελευθερίας. Ο ιστότοπος του οργανισμού βρίσκεται στη διεύθυνση: [Who are we? | RSF](http://www.rsf.org).

House⁵²» ανέφερε ότι τα ΜΜΕ που είχαν αντιπολιτευτικό χαρακτήρα υπέστησαν διωγμό, με αποτέλεσμα να κλείσουν, ενώ αυτά που λειτουργούν ανήκουν σε επιχειρηματικούς ομίλους, με οικονομική και εμπορική δραστηριότητα σε άλλους τομείς της οικονομίας, κάτι που ωθεί προς την κατεύθυνση της αυτολογοκρισίας (Ersoy, 2016: 253).

Όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, τα ΜΜΕ κατέχουν δεσπόζουσα θέση στον τρόπο που οι κοινωνικές μάζες προσλαμβάνουν τα γεγονότα, άρα και στην διαμόρφωση του συλλογικού αισθήματος. Η πρόκληση συλλογικού άγχους για την διαχείριση και αντιμετώπιση μιας υποτιθέμενης απειλής, όπως αυτή παρουσιάζεται κατά περίπτωση από το κατεστημένο μιας χώρας, αποτελεί τον βασικό παράγοντα για την υποδαύλιση εθνικιστικών παθών, ακόμη και εναντίον ενός αντιπάλου, όπως η μεταπολιτευτική Ελλάδα, ο οποίος ουσιαστικά έχει παραιτηθεί από οποιαδήποτε πρόθεση πρόκλησης πολεμικού επεισοδίου, πόσω μάλλον ανοιχτής σύρραξης (Kostarella, 2007: 24).

Το γεγονός αυτό φυσικά το γνωρίζει απόλυτα το τουρκικό κατεστημένο, είτε στην κεμαλική του μορφή, είτε σε αυτήν του πολιτικού Ισλάμ. Στην ουσία, δεν υφίσταται κάποια διαφορά, αφού ο συλλογικός ψυχισμός του τουρκικού έθνους επιδιώκει, αν όχι απαιτεί, από τους ταγούς του, την διαρκή επιδίωξη μιας συνεχούς διεκδίκησης κυριαρχικών δικαιωμάτων εις βάρος των γειτονικών κρατών (Συρία, Ιράκ, Ελλάδα, Κυπριακή Δημοκρατία), καθώς και την προβολή ισχύος σε περιοχές που κάποτε αποτελούσαν την Οθωμανική Αυτοκρατορία (Βοσνία, Λιβύη, Κατάρ), σε μια προσπάθεια εξεύρεσης πλουτοπαραγωγικών πηγών και πόρων.

Η διαδικασία αυτή για ένα οποιοδήποτε έθνος είναι φυσιολογική, αφού κάθε κοινωνία επιδιώκει την συνεχή ευδοκίμησή της. Ενώ όμως στις αρχές του 21^{ου} αιώνα έχει διαμορφωθεί ένα πλαίσιο ειρηνικής συμβίωσης και επίτευξης των οικονομικών και εμπορικών επιδιώξεων των εθνών, απότοκο της κόπωσης της ανθρωπότητας από τους ολοένα και καταστρεπτικότερους πολέμους του πρόσφατου παρελθόντος, η τουρκική κοινωνία επιμένει να πραγματώσει τις

⁵² Πρόκειται επίσης για μη κερδοσκοπικό οργανισμό, αμερικανικής προέλευσης, ο οποίος ιδρύθηκε το 1941 από την τότε Πρώτη Κυρία των ΗΠΑ Ελεάνορ Ρούζβελτ, με σκοπό τον επηρεασμό της αμερικανικής κοινής γνώμης προκειμένου ν' αποδεχθεί την συμμετοχή των ΗΠΑ στον Β'ΠΠ. Η ιστορία και οι επιδιώξεις του οργανισμού αναφέρονται στον ιστότοπό του, στη διεύθυνση: [Our History | Freedom House](https://www.freedomhouse.org/about-us/our-history).

επιδιώξεις της με βάση πρωτόγονα, για τα σημερινά δεδομένα, πρότυπα διεθνούς συμπεριφοράς, βασισμένα στα κατακτητικά πρότυπα του παρελθόντος. Άλλωστε, αυτή καθαυτή η επιλογή ονομασίας της στρατιωτικής επιχείρησης εισβολής στην Κύπρο το 1974, με το όνομα του αρχηγού του αρχέγονου λαού των Ούννων, του Αττίλα, καθιστά πασίδηλη την προσήλωση της τουρκικής κοινωνίας στο παρελθόν των εισβολών των βαρβαρικών φυλών στο ευρωπαϊκό έδαφος και στην κατακτητική λογική που τις χαρακτηρίζει.

Προχωρώντας στην ανάλυση του τουρκικού Τύπου, τις κρίσιμες μέρες του Ιανουαρίου και Φεβρουαρίου του 1996, αξίζει να παραθέσουμε την άποψη μιας Τουρκάλας επιστήμονος, της Burcu Sunar⁵³, η οποία αναλύοντας το αρχείο της Χουριέτ, της εφημερίδας δηλαδή που πρωτοστάτησε στην πρόκληση της Κρίσης των Ιμίων, διαπιστώνουμε ότι ενώ σε πάμπολλες περιπτώσεις κατηγορεί της αντίστοιχες ελληνικές εφημερίδες ως «ακροδεξιές και εθνικιστικές», εν τούτοις και η ίδια η Χουριέτ υποδαυλίζει εξίσου τον τουρκικό εθνικισμό. Η διαπίστωση αυτή προκύπτει από αυτούς τους τίτλους που χρησιμοποιεί, οι οποίοι ταυτίζονται με τους τίτλους των αντίστοιχων ελληνικών εφημερίδων τις οποίες κατηγορεί. Χαρακτηριστικά, όπως αναφέρει η υπόψη ερευνήτρια, η Χουριέτ, σε δεδομένη στιγμή, είχε τον τίτλο: «Οι Ελληνοκύπριοι προκαλούν και πάλι», ενώ την ίδια μέρα, η ελληνική Απογευματινή είχε τον τίτλο: «οι Τούρκοι προκαλούν» (Burcu Sunar, 2009: 24).

Σύμφωνα με μια μελέτη έξι αντιπροσωπευτικών εφημερίδων, των: Hürriyet, Milliyet, Yeni Yüzyıl, Zaman, Sabah και Cumhuriyet, καμία δεν απέφυγε την εθνικιστική ρητορική και την χρήση στερεοτύπων όπως «γενναίοι Τούρκοι/δειλοί Έλληνες», «σωστός/λάθος σκοπός», «λογική/παράλογη λύση», με κυρίαρχο γενικά το γνωστό στερεότυπο «εμείς/αυτοί» (εμείς εναντίον αυτών). Ειδικά στην περίπτωση της εφημερίδας Yeni Yüzyıl σχεδόν το 96% των άρθρων που αναφέρονταν στην Κρίση των Ιμίων συντάχθηκαν πάνω σε αυτή τη συγκρουσιακή λογική, με το γενικό ποσοστό και στις υπό μελέτη έξι εφημερίδες, να φθάνει το 48,7% (Aslı Tunç⁵⁴, 2006: 96). Γενικότερα, ο τουρκικός Τύπος

⁵³ Η Burcu SUNAR CANKURTARAN είναι αναπληρωτής καθηγήτρια στο Πανεπιστήμιο της Κωνσταντινούπολης, όπου διδάσκει Διεθνείς Σχέσεις, στο Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης και Διεθνών Σχέσεων της Σχολής Οικονομικών. Πηγή: [Doc.Dr. Burcu SUNAR CANKURTARAN | AVESİS \(istanbul.edu.tr\)](http://doc.dr.burcu.sunar.cankurtaran@avesis.istanbul.edu.tr).

⁵⁴ Η Aslı Tunç είναι καθηγήτρια στο Τμήμα ΜΜΕ της Σχολής Επικοινωνίας του Πανεπιστημίου Istanbul Bilgi. Πηγή: [Aslı Tunç - Akademik Kadro | İstanbul Bilgi Üniversitesi](http://asli.tunc-akademik.kadro.istanbulbilgiuniversitesi).

κινείται πάνω στη γραμμή της εξαπόλυσης κατηγοριών, της επίρριψης ευθυνών και της πρόκλησης αισθήματος δυσπιστίας απέναντι στον υποθετικό αντίπαλο (Ersoy, 2016: 260).

Και οι έξι εφημερίδες, αν και εκπροσωπούσαν εντελώς διαφορετικές όψεις του τουρκικού πολιτικού φάσματος, δεν απέφυγαν την επιθετική ρητορεία κατά της Ελλάδας, υποδαυλίζοντας τα πάθη. Δεν επρόκειτο δηλαδή μόνο για μια υπόθεση που την υποκίνησε και συνέχισε από μόνη της η Χουριέτ, αλλά συμμετείχε σε αυτήν το σύνολο του τουρκικού τύπου, ακόμη και η αριστερών πεποιθήσεων Cumhuriyet ή η φιλο-ισλαμιστική Zaman (Aslı Tunç, 2006: 105).

Γενικότερα, το ιδιοκτησιακό καθεστώς των εφημερίδων αυτών, την εποχή της Κρίσης, ήταν σχετικά περίπλοκο. Οι κυριότερες από αυτές (Hürriyet, Milliyet, Yeni Yüzyıl, Sabah) ανήκαν σε ισχυρούς επιχειρηματικούς ομίλους, οι οποίοι εμπλέκονταν σε σημαντικό βαθμό με το τουρκικό κεμαλικό κράτος και τις αρχές που αυτό πρέσβευε, αφού ο αντίπαλος Τύπος είχε υποστεί την ανάλογη καταδίωξη (Aslı Tunç, 2006: 87).

Η Milliyet (Το Έθνος) ήταν η πρώτη τουρκική εφημερίδα που εξαγοράστηκε ήδη το 1980, από τον μεγαλο-επιχειρηματία Aydın Doğan, γεγονός που μετέβαλε το τοπίο του τουρκικού Τύπου, αφού αποτέλεσε την πρώτη είσοδο στον εκδοτικό χώρο επιχειρηματία που δεν είχε κάποια σχέση με τον χώρο αυτόν. Στον ίδιο όμιλο Doğan ανήκει και η μεγάλη πρωταγωνίστρια της Κρίσης, η Hürriyet (Ελευθερία), με τον όμιλο Doğan να κατέχει το 47% του συνόλου των ΜΜΕ της Τουρκίας (Aslı Tunç, 2006: 87)..

Η Sabah εκδόθηκε περί τα μέσα της δεκαετίας του '80, από την οικογένεια Bilgin, που προερχόταν από την Σμύρνη και τότε μετακινήθηκε στην Κων/πολη. Η ίδια οικογένεια, με επικεφαλής τον Dinç Bilgin, το 1994 εξέδωσε την Yeni Yüzyıl⁵⁵ (Νέος Αιώνας), η οποία την εποχή της Κρίσης ήταν από τις εφημερίδες με την μεγαλύτερη επιρροή, λόγω του ότι το ελιτίστικο φιλελεύθερο προφίλ της απευθυνόταν στους κατοίκους των αστικών κέντρων με πανεπιστημιακή μόρφωση (Aslı Tunç, 2006: 88). Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, η συγκεκριμένη εφημερίδα ήταν η πλέον επιθετική κατά την διάρκεια της Κρίσης,

⁵⁵ Η εφημερίδα πουλήθηκε το 1998 στον επιχειρηματία Korkmaz Yiğit, σήμερα δε έχει σταματήσει η έκδοσή της. Το σύνολο των επιχειρήσεων στον χώρο των ΜΜΕ του Dinç Bilgin κατασχέθηκε από το τουρκικό Δημόσιο το 2002, λόγω της φερόμενης συμμετοχής του σε οικονομικές ατασθαλίες στον τραπεζικό τομέα (Aslı Tunç, 2006: 88).

αποδεικνύοντας ότι παρά τον υποτιθέμενο φιλελεύθερο χαρακτήρα της, παρέμενε βαθιά συντηρητική και εθνικιστική. Αποτελεί δηλαδή χαρακτηριστικό παράδειγμα του γιατί στην Τουρκία «αποτυγχάνει» η όποια κατηγοριοποίηση με βάση τα δυτικά πρότυπα αξιών, αφού κυρίαρχη βάση του τουρκικού ψυχισμού παραμένει η επιθετικότητα και η επεκτατικότητα εις βάρος των γειτόνων. Αντίληψη που καλλιεργείται με συνέπεια από όλο το πολιτικό και ιδεολογικό φάσμα.

Την διαπίστωση αυτή έρχεται να στηρίξει ερευνητικά το ιδεολογικό υπόβαθρο των δύο τελευταίων υπό μελέτη εφημερίδων, της Cumhuriyet και της Zaman. Τόσο η πρώτη, όσο και η δεύτερη, αν και ανήκουν/ανήκαν στα⁵⁶ δύο αντιδιαμετρικά άκρα αντίθετα του πολιτικού φάσματος, εν τούτοις επέδειξαν τον ίδιο επιθετικό και εθνικιστικό ζήλο κατά την δημοσιογραφική κάλυψη της Κρίσης (Aslı Tunç, 2006: 105). Η Zaman (Ο Χρόνος) ανήκε στην θρησκευτική κοινότητα του περιβόητου Fethullah Gülen και εξέφραζε τα πιο συντηρητικά και θρησκευόμενα τμήματα της κοινωνίας, ενώ η Cumhuriyet (Η Δημοκρατία) ήταν αριστερόστροφη και σαφώς υπέρ του λαϊκού χαρακτήρα του κράτους, επηρέαζε δε, λόγω αυτού του προσανατολισμού της, σημαντική μερίδα του κρατικού τουρκικού κατεστημένου, ήτοι δικαστικών, ακαδημαϊκών και στρατιωτικών (Aslı Tunç, 2006: 88). Υπήρξε η μοναδική εφημερίδα που είδε την Κρίση των Ιμίων στην πραγματική της διάσταση, δηλαδή ως ενός επεισοδίου στην μακρά ιστορία της ελληνοτουρκικής διαμάχης, την στιγμή που οι υπόλοιπες αντιμετώπισαν την Κρίση ως ένα «σημειακό» χρονικά επεισόδιο (Aslı Tunç, 2006: 105).

Η παρατήρηση αυτή έχει ιδιαίτερη σημασία, γιατί στην περίπτωση της Hürriyet, σύμφωνα με ένα άρθρο που δημοσιεύτηκε αρκετά χρόνια μετά⁵⁷, το συγκεκριμένο σημείωμα της σύνταξης (editorial) γράφτηκε από τον

⁵⁶ Η εφημερίδα Zaman εκδίδονταν επί 30 χρόνια (1986-2016), η δε έκδοσή της διακόπη οριστικά στις 27 Ιουλίου 2016, λίγες μέρες μετά το αποτυχημένο πραξικόπημα της 15^{ης} Ιουλίου 2016, κατόπιν επίκλησης άρθρων από τον Νόμο Κήρυξης Έκτακτης Ανάγκης (OHAL). Ήδη όμως, από τις 4 Μαρτίου 2016, ο εκδότης της, Abdulhamit Bilici, είχε απομακρυνθεί από την διεύθυνσή της εφημερίδας και είχε τοποθετηθεί κυβερνητικός επίτροπος (Letsch, 2016). Η Zaman αρχικά υποστήριζε το καθεστώς Ερντογάν, από το 2013 κι εντεύθεν όμως στράφηκε εναντίον του, σαν συνέπεια της θεωρούμενης ως συγκάλυψης του σκανδάλου της Halkbank, μέσω της οποίας διενεργούνταν νομιμοποίηση εσόδων από παράνομες δραστηριότητες (ξέπλυμα χρήματος) και λαθρεμπόριο χρυσού από διακεκριμένα στελέχη του κόμματος του Ερντογάν (Orucoglu, 2015). Βλ. Λίβας Σ. (2009) «Παγκοσμιοποίηση, Εθνικισμός και Ισλάμ. Ο λόγος και το έργο του Φετχουλλάχ Γκιουλέν στην Τουρκία και στον Κόσμο». Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα.

⁵⁷ [kardak krizi hurriyet newspaper ertugrul ozkok fatih altayli savas \(habername.com\)](http://kardak.krizi.hurriyet.newspaper.ertugrul.ozkok.fatih.altayli.savas.habername.com)

αρχισυντάκτη της εφημερίδας Habertürk, Fatih Altaylı, στο οποίο ο υπόψη δημοσιογράφος αφηγείται το πως ελήφθη η απόφαση στα ηγετικά κλιμάκια της Hürriyet για τις ενέργειες της εφημερίδας που οδήγησαν στην Κρίση. Ο Altaylı, που εργαζόταν τότε στη Hürriyet, αναφέρει ότι ο Uğur Cebeci, διευθυντής ειδήσεων της εφημερίδας, αναφέρθηκε σε μια πρωινή συγκέντρωση, στην μετάβαση του Έλληνα δημοσιογράφου Αργύρη Ντινόπουλου στην δεύτερη, μικρότερη βραχονησίδα του συμπλέγματος των Ιμίων, το πρωί της 29^{ης} Ιανουαρίου 1996 και έκανε την δήλωση ότι οι Έλληνες δημοσιογράφοι είναι πιο πατριώτες και πιο ενεργητικού στην προάσπιση της πατρίδας τους, αφού φροντίζουν να επεκτείνουν τα όριά της, θεωρώντας φυσικά ότι οι βραχονησίδες Ίμια ήταν τουρκικό έδαφος.

Πράγματι, ο εν λόγω Έλληνας δημοσιογράφος είχε όντως μεταβεί στην δεύτερη νησίδα του συμπλέγματος, και μάλιστα την στιγμή που η αντιπαράθεση των δύο πλευρών βρισκόταν στα τελευταία στάδια εξέλιξής της. Το οπτικοακουστικό υλικό του ρεπορτάζ του δημοσιογράφου είναι αναρτημένο στην πλατφόρμα Youtube⁵⁸ και πέραν του δημοσιογράφου, εμφανίζονται ν' αποβιβάζονται στην βραχονησίδα Έλληνες πολίτες από την Κάλυμνο, μαζί με μικρά παιδάκια που κρατούν ελληνικές σημαίες. Στο υλικό που προβλήθηκε εμφανίζονται κινήσεις ελληνικών και τουρκικών πλοίων, καθώς και πτήσεις αεροσκαφών, συνολικά δε μεταδίδεται μια εικόνα πολεμικής έγερσης και ετοιμότητας.

Σύμφωνα λοιπόν με την διήγηση του Altaylı, η απόφαση αποστολής των Τούρκων δημοσιογράφων ήρθε σαν αποτέλεσμα του ρεπορτάζ του Έλληνα δημοσιογράφου, κάτι όμως που αποδεικνύεται ψευδές, αφού ο Ντινόπουλος αποβιβάστηκε στην «μικρή» Ίμια στις 29 Ιανουαρίου, ενώ η μετάβαση των Τούρκων δημοσιογράφων είχε συμβεί στις 27. Πάντως, αναμφίβολα ο ελληνικός τηλεοπτικός σταθμός ANT1 – στο δυναμικό του οποίου ανήκε ο Αργύρης Ντινόπουλος - είχε διαδραματίσει καθοριστικό ρόλο στην εξέλιξη των πραγμάτων, αφού ο σταθμός είχε προβάλει το θέμα της διένεξης, στις 24 Ιανουαρίου 1996, μία μόλις μέρα πριν τη μετάβαση του δημάρχου Καλύμνου στην «μεγάλη» Ίμια για να τοποθετήσει την ελληνική σημαία, ενέργεια που θεωρήθηκε ως άμεση συνέπεια της προβολής του θέματος από τον ANT1.

⁵⁸ [Αργύρης Ντινόπουλος | Ίμια 1996 - YouTube](#)

Ο Altaylı ισχυρίζεται ότι επικοινωνήσε με τον αρχισυντάκτη της Hürriyet, Etuğrul Özkök, ο οποίος έσπευσε να υπεραμυνθεί της ενέργειας αποστολής των Τούρκων δημοσιογράφων στα Ίμια, λέγοντας ότι η εφημερίδα είχε οργανώσει και στο παρελθόν ανάλογα περιστατικά και στην Κύπρο (εννοώντας προφανώς μέσω της δημοσίευσης ψευδών ή παραποιημένων ειδήσεων). Σε κάθε περίπτωση, το πρωτότυπο άρθρο του Altaylı δεν βρίσκεται πλέον αναρτημένο στον ιστότοπο της Habertürk, η οποία ούτως ή άλλως έχει διακόψει την έκδοσή της από το 2018, και όλα τα παραπάνω στοιχεία ανακτήθηκαν από ανώνυμο άρθρο στον ιστότοπο habername.com.

Πάντως το 2018 υπήρξε μια σφοδρή σύγκρουση ανάμεσα στον πρώην Υπουργό Εξωτερικών Θεόδωρο Πάγκαλο και στον Ντινόπουλο, όταν ο Πάγκαλος επέρριψε την ευθύνη για την Κρίση στις ενέργειες του Ντινόπουλου, μέσα από άρθρο του στην εφημερίδα ΤΑ ΝΕΑ (Πάγκαλος, 2018). Στην ουσία ο Πάγκαλος υιοθετεί το αφήγημα των Τούρκων ότι δηλαδή προηγήθηκε Έλληνας δημοσιογράφος στις νησίδες Ίμια, οπότε η αντίστοιχη ενέργεια των Τούρκων δημοσιογράφων αποκτά διαφορετική ανάγνωση. Ο Ντινόπουλος φυσικά, στη διάψευση που προχώρησε, υποδεικνύει το ότι ο πρώην ΥΠΕΞ δεν θυμόταν ούτε καν τις κρίσιμες ημερομηνίες, παρουσιάζοντας τον ως άσχετο και επιπόλαιο («Ντινόπουλος: «Αχρεία ψέματα» σε άρθρο του Πάγκαλου για τα Ίμια», circogreco.gr, 24/2/2018).

Σε κάθε περίπτωση, η αρχική δημοσίευση στον ιστότοπο habername.com δείχνει την προσπάθεια της τουρκικής πλευράς να αμβλύνει τις εντυπώσεις γύρω από την ανάμιξη της εφημερίδας Hürriyet στην Κρίση, πλάθοντας ένα αφήγημα ότι είχε προηγηθεί αντίστοιχη ενέργεια Ελλήνων δημοσιογράφων. Το όλο αφήγημα μάλιστα προβλήθηκε στα πλαίσια της δίκης Τούρκων αξιωματικών για το περιστατικό του Kafes Operasyonu Eylem Planı, μίας υποπερίπτωσης του συνολικού «σκανδάλου» Ergenekon, δηλαδή της συνωμοσίας για ανατροπή με πραξικόπημα της κυβέρνησης Ερντογάν. Σ' αυτή τη δίκη, δικαζόταν ένας αξιωματικός ο οποίος συμμετείχε στην υπόθεση των Ιμίων, ανήκοντας στο απόσπασμα καταδρομέων που αποβιβάστηκε στην μικρή Ίμια. Σε υπεράσπιση αυτού του αξιωματικού, είχε δημοσιεύσει σχετικό άρθρο ο αρχισυντάκτης της Hürriyet Etuğrul Özkök, προσπαθώντας να υπενθυμίσει την «ηρωική» συνεισφορά του υπόψη καταδρομέα στην υπεράσπιση της πατρίδας.

Σε αναδημοσίευση του άρθρου του Özkök το 2013, γίνεται αναφορά στο περιστατικό, σύμφωνα με το οποίο οι Τούρκοι καταδρομείς, από φιλοπατρία, όταν διατάχθηκαν να μεταβούν στην Μικρή Ίμια, πλήρωσαν τα καύσιμα του φουσκωτού σκάφους που χρησιμοποίησαν με τις προσωπικές τους πιστωτικές κάρτες⁵⁹ (Özkök, 2013). Το άρθρο δίνει γενικά μια αίσθηση ότι η άφιξη των καταδρομέων στην περιοχή απέναντι από τις νησίδες Ίμια, ήταν μια ενέργεια εσπευσμένη, χωρίς την απαραίτητη προπαρασκευή, πέραν δε του χαρακτηριστικού γεγονότος της αγοράς των καυσίμων με προσωπικές πιστωτικές κάρτες, αναφέρεται ακόμη και η έλλειψη σχετικών χαρτών. Εν ολίγοις, οι καταδρομείς αυτοί φέρονται να μεταφέρθηκαν αεροπορικώς στην αεροπορική βάση του Ντάλαμαν και από εκεί να μετέβησαν στην Αλικαρνασσό, όπου εκ των ενόντων προμηθεύτηκαν τα χρειώδη για την επιχείρηση.

Η εξιστόρηση αυτή, μάλλον αποσκοπεί στην πρόκληση συγκίνησης στο κοινό των αναγνωστών της εφημερίδας, παρά στην πραγματική περιγραφή των γεγονότων. Σε κάθε περίπτωση, οι τουρκικές ένοπλες δυνάμεις διαθέτουν διαχρονικά σημαντικές δυνατότητες οργάνωσης και εκτέλεσης επιχειρήσεων και είναι μάλλον απίθανο να απέστειλαν επίλεκτο προσωπικό σε μια αποστολή τόσο πρόχειρα οργανωμένη. Προφανώς το άρθρο αυτό ήταν μια προσπάθεια στήριξης των υπόδικων Τούρκων στρατιωτικών από την εφημερίδα και τον αρχισυντάκτη της, οι οποίοι δεν ήταν φιλικοί προς την κυβέρνηση Ερντογάν.

Πάντως ο φερόμενος ως πρωταγωνιστής της νύχτας εκείνης, ο Ercan Kireçtepe, αν και υπέστη δικαστικές διώξεις ως οπαδός της οργάνωσης FETO του Fethullah Gülen, εν τούτοις το Μάρτιο του 2022, όπως μας πληροφορεί με νέο άρθρο⁶⁰ του ο Özkök, προήχθη σε υποναύαρχο και ανέλαβε διοικητής των βατραχανθρώπων του τουρκικού ναυτικού. Στο σχετικό άρθρο μάλιστα ο Özkök εξαίρει τον συγκεκριμένο αξιωματικό για το ότι άντεξε τους διωγμούς και συνέχισε να υπηρετεί στις ένοπλες δυνάμεις.

Αποτελεί τραγική ειρωνεία – ενδεχομένως και «Θεία Δίκη» - το ότι οι επιφανείς δημοσιογράφοι καθώς και η εφημερίδα αυτή, αλλά και ολόκληρος ο όμιλος

⁵⁹ Το πλήρες κείμενο του άρθρου είναι διαθέσιμο στην διεύθυνση: [Türk bayrağı nasıl göndere çekildi | Ertuğrul ÖZKÖK | Köşe Yazıları \(hurriyet.com.tr\)](https://www.hurriyet.com.tr/turk-bayragi-nasil-gondere-cekildi-ertugrul-ozkok-kose-yazilari).

⁶⁰ Το πλήρες κείμενο του άρθρου είναι διαθέσιμο στην διεύθυνση: [Ertuğrul Özkök yazdı. Hain kimdir bilmek istiyorsanız pazar günü İstanbul'da çekilen bu fotoğrafa yakından bakın \(yenicaggazetesi.com.tr\)](https://www.yenicaggazetesi.com.tr/ertugrul-ozkok-yazdi-hain-kimdir-bilmek-istiyorsaniz-pazar-gunu-istanbul-da-cekilen-bu-fotografa-yakindan-bakin).

Doğan βρέθηκαν υπό διωγμό από το καθεστώς Ερντογάν. Συγκεκριμένα, το 2009, επιβλήθηκαν στον όμιλο εξοντωτικά πρόστιμα για φοροδιαφυγή – 523 εκ. \$ τον Φεβρουάριο και 2,5 δις \$ τον Σεπτέμβριο – εν μέσω της δικαστικής έρευνας για την Ergenekon. Παρά ταύτα η εφημερίδα παρέμενε η πρώτη σε πωλήσεις αλλά και σε επισκέψεις στον ιστότοπό της, εν τέλει όμως στις 21 Μαρτίου του 2018 πωλήθηκε στον όμιλο Demirören, ο οποίος είναι γνωστός για την φιλοκυβερνητική του στάση (Media Ownership Monitor Turkey 2016).

Σε κάθε περίπτωση, η εφημερίδα είχε διαδραματίσει τον ρόλο της στα γεγονότα των Ιμίων, με το πρωτοσέλιδό της, στο οποίο εικονίζονται οι Τούρκοι δημοσιογράφοι ν' αποκαθλώνουν την ελληνική σημαία από τα Ίμια, να είναι ακραία προκλητικό, όπως επίσης και το ανάλογο οπτικοακουστικό υλικό, το οποίο επίσης προβλήθηκε. Ο πρωτοσέλιδος τίτλος της την 27 Ιανουαρίου 1996 ήταν: «Bayrak savaşı» (Güzel, 2007: 130), δηλαδή: «Πόλεμος σημαιών», αναφερόμενη στις διαδοχικές ενέργειες Τούρκων και Ελλήνων παραγόντων, με υπότιτλο που αναφέρει ότι: «Οι Έλληνες είχαν το θάρρος να τοποθετήσουν τις δικές τους σημαίες στους βράχους Kardak (Ίμια) στο Bodrum (Αλικαρνασσός) χθες. Η ομάδα της Χουριέτ ανέβηκε αμέσως στον βράχο και κατέβασε την ελληνική σημαία και την αντικατέστησε με την τουρκική.»

Ήδη όμως από τις αμέσως προηγούμενες μέρες, οι τουρκικές εφημερίδες είχαν αρχίσει «ν' ανεβάζουν τον πήχη της αντιπαράθεσης», με τα ανάλογα πρωτοσέλιδα και αρθρογραφία. Η εφημερίδα Yeni Asır, τοπική «αδελφή» της Yeni Yüzyıl στην Σμύρνη, την ιδιαίτερη πατρίδα της οικογένειας Bilgin, έχει στις 26 Ιανουαρίου 1996 τον τίτλο: «Η Ελλάδα “κυνηγάει” έναν μικρό βράχο» (Güzel, 2007: 127), με υπότιτλο ότι η Ελλάδα διεκδικεί έναν μικρό βράχο που απέχει από το Akyarlar⁶¹ μόλις τρία μίλια ενώ από την ελληνική Κω (Istanköy) 6 μίλια, προσπαθώντας να δικαιολογήσει τις τουρκικές ενέργειες.

Την επομένη, 27 Ιανουαρίου 1996, η ίδια εφημερίδα έχει στην πρώτη σελίδα (Güzel, 2007: 128) φωτογραφία ενός άλλου, όμορου συμπλέγματος νησιών, το σύμπλεγμα των «Qardaghlar Adası»⁶² (ΕΙΕ, 1996: 6), το οποίο αποτελείται από τις τρεις νησίδες Çatal Ada, Kuyruk Ada και Yassi Ada. Το σύμπλεγμα αυτό

⁶¹ Παραθεριστικό θέρετρο πλησίον της Αλικαρνασσού.

⁶² Η ονομασία αναφέρεται σε υπόμνημα του Εθνικού Ιδρύματος Ερευνών (σ. 6) σχετικά με το ζήτημα των Ιμίων, το οποίο είναι διαθέσιμο στη διεύθυνση: [LK 1996_01 TEXT.pdf](#)

βρίσκεται νοτιο-ανατολικά των Ιμίων, στην βόρεια είσοδο του διαύλου της Ψερίμου και ανήκει πέραν πάσης αμφισβήτησης στην Τουρκία, αφού απέχει λιγότερο από 3 μίλια από την τουρκική ακτή, ακριβώς μπροστά στην είσοδο του Karatoprak (τοπικό λιμάνι). Η εφημερίδα προσπαθεί να δημιουργήσει και πάλι δυσμενείς εντυπώσεις στο τουρκικό κοινό, επικαλούμενη υποτιθέμενες ελληνικές διεκδικήσεις, οι οποίες δεν έχουν κάποια πραγματική βάση. Επειδή όμως ο μέσος Τούρκος αναγνώστης της δεν έχει προσωπική αντίληψη της πραγματικότητας, αφού ούτε γνωρίζει την ακριβή θέση των νησίδων αυτών, ούτε είναι σε θέση να διασταυρώσει την αξιοπιστία των όσων γράφει η εφημερίδα.

Την ίδια ημέρα, 27/1/96, η Cumhuriyet έχει τίτλο μια υποτιθέμενη δήλωση του Έλληνα ΥΠΕΞ Θ. Πάγκαλου, ότι «Η Τουρκία θέλει εδάφη» (Güzel, 2007: 129) και υπέρτιτλο μια επίσης δήλωση του ιδίου ότι δεν πρέπει να είναι κάποιος καλός με τους Τούρκους. Στους υπότιτλους γίνεται αναφορά στην πρόθεση του Θ. Πάγκαλου να ζητήσει την επιβολή κυρώσεων από την Ε.Ε. καθώς και στο ότι η Τουρκία δεν εφαρμόζει τα ψηφίσματα του ΟΗΕ. Η αναφορές αυτές της εφημερίδας, πέραν του καθαρού δημοσιογραφικού ενδιαφέροντος, έχουν και μια άλλη, πολύ σημαντική διάσταση. Συγκεκριμένα υποστηρίχθηκε σε δεδομένη στιγμή από την τουρκική πλευρά ότι η Κρίση ήταν προμελετημένη από την ελληνική πλευρά για να μετατρέψει τις ελληνοτουρκικές διαφορές σε «εύρω-τουρκικές» (Güzel, 2007: ν), ώστε σε περίπτωση μελλοντικής κρίσης να έχει η ελληνική πλευρά το πλεονέκτημα.

Η άποψη αυτή έχει ιδιαίτερη σημασία, αφού αποτυπώνει σαφώς την τουρκική στρατηγική αποδόμησης της εικόνας του αντιπάλου και της πρόκλησης δυσπιστίας έναντί του. Οπωσδήποτε, στην τουρκική στρατηγική που υποκρύπτονταν στην Κρίση των Ιμίων, περιλαμβανόταν και η επιδίωξη να ασκηθεί μιας μορφή εκβιασμού προς την ελληνική πλευρά, ώστε να άρει την αντίθεσή της στην ένταξη της Τουρκίας στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Ακόμη και αν η προοπτική της πλήρους ένταξης σε αυτήν, ήταν ακόμη πολύ απομακρυσμένη, εν τούτοις η έναρξη ενταξιακών συνομιλιών εξασφάλιζε στην Τουρκία πρόσβαση σε χρηματοδότηση, ασχέτως αν οι τουρκικές ελίτ θ' αποφάσιζαν εν τέλει να εντάξουν την χώρα στην Ε.Ε. ή θα διαιώνιζαν τη διαπραγμάτευση, ώστε

αφενός να μην υποχρεωθούν στις αναγκαίες μεταρρυθμίσεις αφετέρου ν' απολαμβάνουν τα οικονομικά και άλλα προνόμια της υπό ένταξη χώρας.

Ατυχώς για την Ελλάδα, η τότε ελληνική κυβέρνηση έσπευσε να υποκύψει στον εκβιασμό, αίροντας τις ελληνικές αντιρρήσεις στην ενταξιακή πορεία της Τουρκίας, θεώρησε δε αυτή την στρατηγική υποχώρηση ως λίαν ευφυή ελιγμό. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται στο σχετικό βιβλίο του τότε Έλληνα πρωθυπουργού (Σημίτης, 2005: 77), κρίθηκε από την τότε ελληνική κυβέρνηση ότι αυτό που «χρειαζόταν» η Ελλάδα ήταν να θέσει ως άμεση προτεραιότητα την ένταξή της στην Οικονομική και Νομισματική Ένωση (ΟΝΕ) και ότι θα έπρεπε στα ελληνοτουρκικά ζητήματα να επέλθει μια «ξεκάθαρη μεταβολή σε ένα πλαίσιο ειρήνης και συνεργασίας στη βάση κανόνων του διεθνούς δικαίου». Το πόσο επιτυχής και οξυδερκής ήταν αυτή η εκτίμηση της τότε ελληνικής κυβέρνησης, το διαπιστώνουμε στις μέρες μας, με την πέραν κάθε ορίου επιθετική στάση της Τουρκίας έναντι της χώρας μας.

Σε κάθε περίπτωση, αποτελεί ευχής έργον το ότι η επελθούσα πολιτική μεταβολή στην Τουρκία, με την ανάρρηση των Ισλαμιστών του Ερντογάν στην εξουσία ανέτρεψε αυτή την δυναμική. Τουλάχιστον εξασφαλίστηκε η ένταξη της Κυπριακής Δημοκρατίας στην Ε.Ε., ενέργεια που επαύξησε την αναγνώριση και το διεθνές κύρος της, εξασφάλισε δε την κυριαρχική της επιβίωση, αφού πλέον καθίστατο παντελώς αδύνατη κάθε τουρκική εισβολή και κατάληψη του ελεύθερου τμήματος του νησιού. Η επιτυχία αυτή, που κατέστη εφικτή χάρις στην Ελλάδα, αποτέλεσε ουσιαστικά την ανταπόδοση της Ελλάδας στις όποιες ευθύνες της αναλογούσαν για την εισβολή του 1974.

Η επομένη, 28/1/96, είναι η μέρα που δημοσιεύεται το γνωστό πρωτοσέλιδο της *Hürriyet*, το οποίο εμφανίζει τους δημοσιογράφους της να τοποθετούν την σημαία στην Ίμια. Μια ιδιαίτερη πλευρά του συμβάντος, η οποία δεικνύει και την εμπλοκή της συγκεκριμένης εφημερίδας με το τουρκικό κατεστημένο σε θέματα διεξαγωγής πληροφοριακών (προπαγανδιστικών) επιχειρήσεων, είναι ότι ο ένας από τους δημοσιογράφους που συμμετείχαν στην αποστολή στην Ίμια είχε κατά το πρόσφατο παρελθόν συλληφθεί από τις ελληνικές αρχές στην περιοχή της Θράκης για διεξαγωγή αποσταθεροποιητικής προπαγάνδας και είχε συνακόλουθα απελαθεί (Dimitrakis, 2008: 461). Άλλωστε, η ελληνική πλευρά

θεωρούσε δεδομένους τους στενούς δεσμούς ανάμεσα στην εφημερίδα και την τουρκική υπηρεσία πληροφοριών MIT.

Την 29/1/96, η πλέον μετριοπαθής εφημερίδα, η Milliyet έχει τίτλο: «Προειδοποίηση από τον Κλίντον για το Αιγαίο» (Güzel, 2007: 131). Ο υπότιτλος αναφέρει ότι βρίσκεται σε εξέλιξη μεγάλη κρίση και συμπληρώνει ότι υπάρχει σοβαρή πιθανότητα Ελλάδα και Τουρκία να συγκρουστούν. Αρχίζει λοιπόν από τον τουρκικό Τύπου να διατυπώνεται προς τους Τούρκους αναγνώστες τους η εκτίμηση ότι επίκειται πολεμική σύγκρουση, κάτι που συνεχίζεται και την επόμενη ημέρα, οπότε η Cumhuriyet κυκλοφορεί με πρωτοσέλιδο: «Το Αιγαίο ζεσταίνεται». Το αξιοπερίεργο είναι ότι και πάλι, αυτή τη φορά στο πρωτοσέλιδο της Cumhuriyet (η προηγούμενη φορά ήταν στο πρωτοσέλιδο της Yeni Asir), δημοσιεύεται φωτογραφία που απεικονίζει το σύμπλεγμα των νησίδων Qardaghlar (Güzel, 2007: 132), προφανώς γιατί η εφημερίδα δεν διαθέτει αντίστοιχη φωτογραφία των Ιμίων ή ίσως λόγω σύγχυσης.

Την 31/1/96, η Milliyet κυκλοφορεί με πρωτοσέλιδο τίτλο την «αυστηρή» προειδοποίηση Τούρκου υπουργού προς την Ελλάδα ότι η Τουρκία δεν θα υποχωρήσει (Güzel, 2007: 133). Προφανώς η εφημερίδα δεν είχε προλάβει τις εξελίξεις της προηγούμενης νύχτας, όπως άλλωστε και οι αντίστοιχες ελληνικές.

Το πρωτοσέλιδο τόσο της Milliyet όσο και της Yeni Asir, της 1/2/96 αποτυπώνουν τους πρώτους «πανηγυρισμούς» από πλευράς του τουρκικού Τύπου, σχετικά με την έκβαση της Κρίσης, με την Milliyet να έχει τίτλο «Çizik aşik alinla» (Güzel, 2007: 134), το οποίο μεταφράζεται ως «Βγήκαμε και λήξαμε το ζήτημα», ενώ η Yeni Asir έχει σαν τίτλο: «Akil kazandi» (Güzel, 2007: 135), «οι πιο έξυπνοι κέρδισαν» και συνεχίζει με υπότιτλο: «iki ülkeyi savaşın eşiğine getiren kardak krizi türk hükümetinin kararliligi soğukkanliliği ve müttetiklerimiz de gayretleriyle sona erdi», δηλαδή: «Η κρίση του Καρντάκ, που έφερε τις δύο χώρες στο χείλος του πολέμου, έληξε με την αποφασιστικότητα της τουρκικής κυβέρνησης και τις προσπάθειες των συμμάχων μας.»

Θα μπορούσε κάποιος να παρατηρήσει ότι μάλλον η Τουρκία προσπαθούσε να «αμερικανοποιήσει» τις ελληνοτουρκικές διαφορές, παρά η Ελλάδα να μετατρέψει τις ελληνοτουρκικές διαφορές σε ευρωτουρκικές. Ο τουρκικός Τύπος

ήδη πριν την τελική φάση της Κρίσης επικαλούνταν τον αμερικανικό παράγοντα, ειδικά δε μετά την «επιτυχή» για τους Τούρκους έκβαση εκφράζει την ευγνωμοσύνη του προς τον ισχυρό σύμμαχο.

Αμέσως παρακάτω στην πρώτη σελίδα της Yeni Asir, εμφανίζεται μικρή φωτογραφία της πρωθυπουργού Τσιλέρ, συνοδευόμενη από τον εύγλωττο τίτλο: «Süzülmü tuttum», δηλαδή «Κράτησα το λόγο μου». Επίσης στην πρώτη σελίδα εμφανίζεται ο μικρός τίτλος: «Balkan Savaşı çikabilirdi», «ο Βαλκανικός Πόλεμος αποφεύχθηκε». Η Milliyet δημοσίευσε χαρακτηριστική γελοιογραφία του Ercan Akyol, όπου εμφανίζονται σ' ένα διαμέρισμα πολυκατοικίας δύο διπλωμάτες, ένας Έλληνας κι ένας Τούρκος ν' αντιμαχούν θορυβωδώς, ενώ ο ένοικος του κάτω ορόφου, εμφανώς Αμερικανός (από το ντύσιμο) έχει ανέβει σ' ένα σκαμνί και χτυπάει το ταβάνι του, όπως πράττουν οι γείτονες όταν ενοχλούνται από την φασαρία του όμορου διαμερίσματος (Güzel, 2007: 136).

Την 3/2/96 η Cumhuriyet δημοσιεύει την πληροφορία ότι επίκειται νέα κρίση, την οποία προπαρασκευάζουν ο Έλληνας ΥΕΘΑ και ο Α/ΓΕΕΘΑ, προφανώς για λόγους ανταπόδοσης. Αμέσως πιο κάτω κάνει λόγο ότι «θ' αναλάβει δράση 17 Νοέμβρη», προφανώς κατά τουρκικών στόχων για λόγους αντεκδίκησης, ενώ στην ίδια σελίδα γίνεται αναφορά στα εξοπλιστικά προγράμματα των δύο χωρών (Güzel, 2007: 137). Ενώ δηλαδή η Κρίση θεωρείται επισήμως ως λήξασα και από τις δύο πλευρές, εν τούτοις η εφημερίδα συντηρεί μια εικόνα συνεχιζόμενης αντιπαράθεσης. Την ίδια είδηση, για νέα κρίση, δημοσιεύει εκ νέου η Cumhuriyet την 8/2/96, με τίτλο: «Atina yeni kriz peşinde⁶³» (Güzel, 2007: 140) και το ίδιο κάνει και η Yeni Asir επίσης την ίδια μέρα (8/2/96) με τίτλο: «Kriz beklentisi⁶⁴» (Güzel, 2007: 141) και στον υπότιτλο αναφέρει ότι το τουρκικό Γενικό Επιτελείο διατηρούσε σε ισχύ, οκτώ ημέρες μετά, όλα τα μέτρα συναγερμού, όπως τη νύχτα της Κρίσης.

Την 12/2/96 η Cumhuriyet και πάλι, εμφανίζει μια είδηση, στην οποία επικαλείται την ελληνική εφημερίδα «Το Ποντίκι» και η οποία αναφέρει ότι η Ελλάδα προσαρμόζει την πολιτική της στο θέμα των Ιμίων επί τη βάσει έκθεσης της CIA η οποία αναφέρει ότι η πλήρης εξομάλυνση της κατάστασης στο Αιγαίο θ' απαιτήσει χρονικό διάστημα διετίας (Güzel, 2007: 142). Πράγματι, η

⁶³ Η Αθήνα αναζητά νέα κρίση.

⁶⁴ Προσδοκία κρίσης

διαδικασία που ξεκίνησε την επαύριο της Κρίσης, με αμερικανική διαμεσολάβηση, οδήγησε στην Συμφωνία της Μαδρίτης, της 8 Ιουλίου 1997, με βάση την οποία ρυθμίστηκαν τα θέματα του Αιγαίου μ' έναν πιο μόνιμο τρόπο, αν και η εν λόγω συμφωνία ήταν αρκετά γενικόλογη. Σε κάθε περίπτωση η σημαντικότερη πρόβλεψή της ήταν η αναγνώριση ζωτικών συμφερόντων της Τουρκίας στον χώρο του Αιγαίου και η δέσμευση αποφυγής «μονομερών» ενεργειών από τις δύο πλευρές, οι οποίες μπορεί να έθιγαν τα συμφέροντα της άλλης πλευράς.

Διαπιστώνουμε δηλαδή, ότι ο τουρκικός Τύπος, ακόμη και μετά την λήξη της Κρίσης, συντηρούσε για αρκετές ημέρες το κλίμα έντασης, παρουσιάζοντας στην τουρκική κοινή γνώμη μια εικόνα της Ελλάδας επιθετική και ρεβανσιστική. Αυτό φυσικά εξυπηρετούσε τις επιδιώξεις του τουρκικού κατεστημένου, το οποίο έχοντας κερδίσει έστω και επικοινωνιακά τον «πρώτο γύρο», αυτόν δηλαδή της επιτόπου αντιπαράθεσης στο Αιγαίο, επιζητούσε τα μέγιστα δυνατά οφέλη και στο διπλωματικό πεδίο, όπου, υπό τις αμερικανικές παραινήσεις, θα διεξαγόταν ο επόμενος «γύρος».

Την εκτίμηση αυτή έρχεται να επιβεβαιώσει την αμέσως επόμενη μέρα, 13/2/96, η Milliyet δημοσιεύοντας την είδηση ότι μετά από συνεδρίαση του Συμβουλίου Εθνικής Ασφαλείας, η πρωθυπουργός Τσιλέρ αποφάσισε να ακολουθήσει «επιθετική» διπλωματική πολιτική, αλλάζοντας την μέχρι εκείνη τη στιγμή πολιτική συντήρησης της κρίσης που ακολουθούσε (Güzel, 2007: 143). Πρόκειται δηλαδή για την επίσημη επιβεβαίωση, ότι για την Τουρκία το ζήτημα εθεωρείτο λήξαν στον στρατιωτικό τομέα, αφού προφανώς είχαν ληφθεί από τουρκικής πλευράς οι δέουσες διαβεβαιώσεις από ελληνικής και αμερικανικής πλευράς. Σε κάθε περίπτωση, όπως έχει αναλυθεί στην ενότητα που ασχολείται με τον ελληνικό Τύπο, από ελληνικής πλευράς δεν υπήρχε η παραμικρή πρόθεση για διατήρηση του κλίματος κρίσης μεταξύ των δύο χωρών, το δε θέμα, ήδη από τις 31/1/96, την επαύριον δηλαδή των γεγονότων, θεωρείτο λήξαν από στρατιωτικής πλευράς. Αυτός άλλωστε ήταν και ο λόγος της κατάστασης «εθνικού πένθους» που κοινωνούνταν από τις ελληνικές εφημερίδες προς πάσα κατεύθυνση, τόσο προς τους κυβερνώντες, προς τους οποίους μεταφέρονταν το κλίμα απογοήτευσης και δυσθυμίας των πολιτών, όσο

και προς αυτούς τους ίδιους τους απλούς πολίτες, αφού τους κοινωνούνταν η απόφαση της κυβέρνησης να μην συνεχιστεί επ' ουδενί το κλίμα έντασης.

Το θριαμβευτικό ύφος, δηλαδή, των τουρκικών εφημερίδων, ερχόταν σε αντιδιαστολή με το «πένθιμο» κλίμα των αντίστοιχων ελληνικών, οι οποίες είχαν αντιληφθεί την «εθνική ήττα» και την συνακόλουθη επιτυχία της Τουρκίας. Είναι αξιοσημείωτο το γεγονός ότι η θεωρούμενη ως «σοσιαλιστικών» πεποιθήσεων Cumhuriyet ήταν η εφημερίδα που «σήκωνε ψηλά τους τόνους» ενώ η πλέον μετριοπαθής εμφανιζόταν η Milliyet, απ' την οποία θα περίμενε κανείς κάτι τέτοιο.

Ολοκληρώνοντας την παρουσίαση και του τουρκικού Τύπου, τις ημέρες της Κρίσης και αμέσως μετά, μπορούμε πλέον να καταλήξουμε σε βασικά συμπεράσματα γύρω από την πολύ σημαντική αυτή κρίση-αντιπαράθεση μεταξύ των δύο χωρών. Τα γεγονότα εκείνης της νύχτας και οι αποφάσεις από ελληνικής πλευράς, «στοιχειώνουν» έκτοτε τις σχέσεις των δύο χωρών, ειδικότερα όμως την εσωτερική ελληνική πολιτική, στρατιωτική και κοινωνική ζωή.

Επίλογος. Οι συνέπειες της Κρίσης για την Ελλάδα και το «εθνικό πένθος». Κρίσιμα συμπεράσματα για τις ελληνοτουρκικές σχέσεις και την μελλοντική τους εξέλιξη.

Η Ελλάδα, την επαύριο της Κρίσης των Ιμίων δεν θα ήταν ποτέ πια η ίδια. Η κύρια συνέπεια των γεγονότων της 31^{ης} Ιανουαρίου 1996, υπήρξε η ανάπτυξη ενός φοβικού συνδρόμου έναντι της Τουρκίας, το οποίο έκτοτε και τουλάχιστον μέχρι το 2020 χαρακτήριζε την ελληνική εξωτερική πολιτική.

Όλ' αυτά τα χρόνια, συνεχίστηκε ένας σημαντικός «πόλεμος φθοράς» σε όλα τα πεδία, ο οποίος επιβάρυνε την λειτουργία της ελληνικής Πολιτείας σε όλα τα πεδία της κρατικής της λειτουργίας. Είναι χαρακτηριστικό το γεγονός ότι ο ελληνοτουρκικός πόλεμος φθοράς συνεχίζεται με αμείωτη ένταση εδώ και 48 χρόνια, δηλαδή μισόν αιώνα, την στιγμή που σε αντίστοιχες περιπτώσεις, όπως παραδείγματος χάριν ο πόλεμος φθοράς στον οποίο ενεπλάκησαν Αίγυπτος και Ισραήλ επί 4 χρόνια (1969-1973), θεωρείται στον χώρο των αμυντικών πραγμάτων ως εξαιρετικά επαχθής για τους αντιπάλους.

Τα αισθήματα δυσπιστίας των απλών Ελλήνων πολιτών, που «γεννήθηκαν» εκείνη τη νύχτα, επιδεινώθηκαν εξαιτίας στους λανθασμένους χειρισμούς του ελληνικού πολιτικού κατεστημένου στο εξοπλιστικό πρόγραμμα που προέκυψε από τις διαπιστωθείσες κρίσιμες ελλείψεις των ελληνικών Ενόπλων Δυνάμεων εκείνη την κρίσιμη νύχτα. Τα σκάνδαλα της «εποχής Τσοχατζόπουλου», αμαύρωσαν την προμήθεια εξαιρετικών οπλικών συστημάτων, απολύτως απαραίτητων για την διατήρηση μιας σχετικής ισορροπίας ανάμεσα στις δύο χώρες, επέτειναν δε την εντύπωση του απλού πολίτη πως οποιαδήποτε δαπάνη σχετικά με την άμυνα της χώρας είναι άνευ αντικειμένου και αποσκοπεί αποκλειστικά και μόνο στον πλουτισμό πολιτικών και στρατιωτικών παραγόντων.

Τα αισθήματα εθνικής κατάθλιψης επιτείνονταν από τις εξελίξεις σε παράλληλα διπλωματικά μέτωπα της χώρας, όπως το θέμα της ονομασίας του κράτους των Σκοπίων, του Κυπριακού και εν τέλει της χρεωκοπίας του 2010. Ως αποτέλεσμα του τελευταίου συμβάντος, δηλαδή της χρεωκοπίας, των μνημονίων και της επακολουθήσας κρίσης, πραγματικά το ελληνικό κράτος βρέθηκε σε μια εξαιρετικά δύσκολη θέση, ίσως την δυσκολότερη από της ιδρύσεώς του, η

οποία επιδείνωσε σημαντικά και την όποια διαπραγματευτική ή στρατιωτική ισχύ μπορούσε αυτό να προβάλει. Την ίδια περίοδο, η Τουρκία επέδειξε μια εξαιρετική ανάπτυξη των αμυντικών της δυνατοτήτων, κατόπιν σοβαρής επένδυσης στις Ένοπλες Δυνάμεις της, ενώ παράλληλα ανέπτυξε ποικιλοτρόπως τις εγχώριες βιομηχανικές δυνατότητές της καθιστάμενη ακόμη και εξαγωγέας οπλικών συστημάτων.

Η «δραματικότητα» στην ελληνική πολιτική ζωή, είναι ένα χαρακτηριστικό της που την συνοδεύει από τις πρώτες στιγμές ίδρυσης του σύγχρονου ελληνικού κράτους. Κυβέρνηση και αντιπολίτευση (αξιωματική και ελάσσων αλλά και εσωκομματική) εισήλθαν κατ' αρχήν σε μια διαδικασία άρνησης των γεγονότων και των συνεπειών τους. Η κυβερνητική μερίδα κινήθηκε σε μια κατεύθυνση υποτίμησης των συνεπειών των χειρισμών της, αποδίδοντας τα εύσημα στον εαυτό της, ενώ η αντιπολίτευση αποδύθηκε σε μια στείρα κριτική, με χαρακτηρισμούς όπως «προδοσία» και «προδότες».

Οπωσδήποτε μια τέτοια πολιτική διαδικασία οδηγεί σε αδιέξοδο και εμποδίζει την εξαγωγή των σωστών συμπερασμάτων. Το αποτέλεσμα είναι η αντιμετώπιση των κύριων ζητημάτων που απασχολούν τη χώρα με αποσπασματικό και πρόχειρο τρόπο. Κάθε πρωτοβουλία απολήγει σε ψηφοθηρικές σκοπιμότητες, χωρίς ν' αντιμετωπίζονται ουσιαστικά τα προβλήματα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα υπήρξε η μείωση της στρατιωτικής θητείας το 2009, από τους 12 στους 9 μήνες, την στιγμή που η τουρκική απειλή παρέμενε υπαρκτή, ενώ με αφορμή την οικονομική κρίση που ενέσκηψε το 2010, οι αμυντικές δαπάνες κρίθηκαν ως περιττές, το ένστολο προσωπικό χαρακτηρίστηκε συλλήβδην ως «αντιπαραγωγικό» ενώ διατυπώθηκε ακόμη και η άποψη ότι στο θέμα της αμυντικής προπαρασκευής της χώρας «θα το ρισκάρουμε».

Όλα τα παραπάνω ήρθαν ως αποτέλεσμα της διαδικασίας «άρνησης» στην οποία είχε εισέλθει σταδιακά μετά το 1974 η ελληνική κοινωνία, ειδικά όμως μετά την Κρίση των Ιμίων. Το αφήγημα το οποίο παρουσιάστηκε στην ελληνική κοινωνία μετά το 1996, δηλαδή αυτό των «μεταρρυθμίσεων» και της συνεχούς οικονομικής ανάπτυξης, συνδυασμένο με την διοργάνωση των Ολυμπιακών Αγώνων, οπότε επικράτησε ένα κλίμα ευφορίας σχετικά με τις προοπτικές της χώρας, αποσυντόνισε το συλλογικό αισθητήριο της κοινωνίας και την οδήγησε

στο ν' «αρνηθεί» την δυσάρεστη πραγματικότητα ότι την νύχτα της 30/31 Ιανουαρίου 1996, για πρώτη φορά από ιδρύσεως του ελληνικού κράτους, είχε αμφισβητηθεί ευθέως η κρατική κυριαρχία του από την Τουρκία.

Η διαδικασία αυτή άρνησης αποτυπώθηκε στην πρώτη εκλογική αναμέτρηση, αμέσως μετά την Κρίση, η οποία διεξήχθη τον Σεπτέμβριο του 1996 και στην οποία ουσιαστικά «επιβραβεύθηκε» η κυβέρνηση που είχε σχηματιστεί τον Ιανουάριο του 1996, παρά τους «πηχιαίους» πρωτοσέλιδους τίτλους περί «οδύνης» την επαύριο της Κρίσης. Το αίσθημα του «θυμού», που είναι το αμέσως επόμενο στάδιο στην διαδικασία του πένθους, μεγάλο μέρος της κοινωνίας το παρέκαμψε ή το κατεύθυνε κατά του προσωπικού των Ενόπλων Δυνάμεων, το οποίο παρουσιάστηκε από τους κυβερνητικούς παράγοντες ως ο κύριος υπεύθυνος της «ήττας». Η εξέλιξη αυτή ήταν πλήρως αναμενόμενη, δεδομένης και της καλλιέργειας επί σειρά ετών κλίματος εχθρότητας προς τις Ένοπλες Δυνάμεις, ως απόρροια της ανάμνησης της συνταγματικής εκτροπής του 1967.

Ένα άλλο σημαντικό τμήμα της κοινωνίας όμως, οδηγήθηκε παράλληλα στο αντίθετο άκρο, δεδομένης της πίστης του στις παραδοσιακές αξίες της πατρίδας και του έθνους, αντιδρώντας με την σειρά του στην ισοπεδωτική απαξίωση των εννοιών αυτών και την χωρίς μέτρο μετατόπιση των προβαλλόμενων «νέων» ιδανικών καθαρά στο πεδίο της οικονομικής ανάπτυξης. Τα αισθήματα αυτά κατάθλιψης, επέτρεψαν μάλιστα, ως συνέπεια και της οικονομικής κρίσης, σε ακραίας ιδεολογίας πολιτικά μορφώματα να εκμεταλλευθούν την πικρία για τις αλλεπάλληλες εθνικές «ταπεινώσεις», οδηγώντας σε μια σημαντική πολιτική και ενδεχομένως συνταγματική κρίση.

Η ελληνική κοινωνία παρεμποδίσθηκε στο να βιώσει γνήσια αυτό που είχε συμβεί και να διέλθει ομαλά απ' όλα τα στάδια της διαδικασίας του πένθους, οδηγούμενη σε μια υγιή αντίδραση απέναντι στα γεγονότα. Η «ελαφρότητα» με την οποία αντιμετωπίσθηκαν τα γεγονότα εκείνης της νύχτας, χωρίς η κοινωνία να εισέλθει σε μια διαδικασία ψυχολογικής και διανοητικής περισυλλογής, αλλά με την αναπαραγωγή στερεότυπων πάνω στα οποία είχε στηριχθεί το πολιτικό οικοδόμημα της Μεταπολίτευσης, στα οποία οι Ένοπλες Δυνάμεις παρουσιάζονταν ως «εσωτερικός μηχανισμός καταπίεσης» και όχι ως υπερασπιστές της ανεξαρτησίας και της ελευθερίας της χώρας, οδήγησαν

ουσιαστικά στο να παραλειφθεί το εξαιρετικά σημαντικό στάδιο της «διαπραγμάτευσης», το οποίο έληξε εν τάχει και με συνοπτικό τρόπο. Ως συνέπεια αυτού, η χώρα συνέχισε την πορεία της πάνω στην κατεύθυνση που είχε χαραχθεί την δεκαετία του '80, δηλαδή της κατάργησης κάθε βιομηχανικής παραγωγικής δραστηριότητας και της συντήρησης ενός αδιέξοδου οικονομικού μοντέλου, μονόπλευρα καταναλωτικού, το οποίο ευθύνεται και για την οικονομική χρεωκοπία.

Από το έστω και πρόσκαιρο στάδιο της διαπραγμάτευσης, εξήχθησαν σε συλλογικό κοινωνικό επίπεδο, τα λανθασμένα συμπεράσματα, δηλαδή αυτά της συλλογικής απάθειας για κάθε τι εθνικό και αδιαφορίας για το κοινωνικό σύνολο. Αισθήματα που οδήγησαν σε κοινωνική παρακμή, η οποία εκδηλώθηκε έντονα κατά τα επόμενα χρόνια μέχρι και σήμερα. Αγνοήθηκε, δηλαδή, από τις ελληνικές ελίτ η διαπίστωση του Γουσταύου Λε Μπον ότι η «μάζα» πρέπει να παρακινείται για να καθίσταται παραγωγική, έχοντας αποτύχει οι ελίτ αυτές να διαδραματίσουν ηγετικό ρόλο και ν' αποτρέψουν την κοινωνία από το να βυθιστεί σε μια συλλογική κατάθλιψη, η οποία οδήγησε σε μια «αποδοχή» με εντελώς ηττοπαθή χαρακτηριστικά, η οποία οδήγησε φαινόμενα ακραίου ατομισμού.

Μια πασιφανής συνέπεια αυτού του ατομισμού είναι και το μεταναστευτικό ρεύμα εκατοντάδων χιλιάδων Ελλήνων επιστημόνων και όχι μόνον, οι οποίοι επέλεξαν να ζήσουν σε άλλες χώρες, αντί να παραμείνουν στη χώρα και να προσφέρουν στην ανάπτυξή της. Χάνοντας δε η ελληνική κοινωνία έναν μεγάλο αριθμό από παραγωγικά μέλη της, έχει οδηγηθεί σε μια διαδικασία αυτοκαταστροφικής εσωστρέφειας και μοιρολατρίας, η οποία έχει υπονομεύσει κάθε προσπάθεια παραγωγικής ανασυγκρότησης, θυμίζει δε έντονα τα τελευταία στάδια της παρακμής και αποσύνθεσης του αρχαίου ελληνικού κόσμου ή της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας.

Ως συνέπεια της Κρίσης των Ιμίων, απαξιώθηκαν θεσμοί όπως η στρατιωτική θητεία ή η συμμετοχή στην Εθνοφυλακή, ακόμη και για τους κατοίκους των περιοχών που συνορεύουν άμεσα με την Τουρκία, αφού η στράτευση θεωρήθηκε ως «χαμένος χρόνος», αντί για δημοκρατικό δικαίωμα, όπως ήταν κατά τους αρχαίους χρόνους. Είναι χαρακτηριστικό το παράδειγμα της Εθνοφυλακής, η οποία ιδρύθηκε το 1843, ως κατεξοχήν δημοκρατικός

θεσμός⁶⁵, που προέκυψε από την Επανάσταση της 3^{ης} Σεπτεμβρίου του 1843. Η συγκρότηση Εθνοφυλακής αποτέλεσε την αρχή της «ελληνοποίησης» των Ενόπλων Δυνάμεων του νεοσύστατου κράτους, αφού η διαδικασία συγκρότησης ελληνικού Στρατού είχε διακοπεί βίαια με την δολοφονία του Κυβερνήτη Ι. Καποδίστρια, ο δε υπάρχων Στρατός αποτελούνταν από βαυαρικά μισθοφορικά στρατεύματα.

Γενικότερα, οι άστοχες ενέργειες εκείνης της νύχτας, με την επίδειξη αδικαιολόγητης σπουδής από ελληνικής κυβερνητικής πλευράς να «κλείσει» το θέμα άμεσα, συνέβαλε στην αποδόμηση της εικόνας της χώρας συνολικά. Το πλήγμα που υπέστη το γόητρο της χώρας αλλά και συνολικά το πολιτικό σύστημα, έβαλε τις βάσεις για την αποστασιοποίηση πολλών δρώντων τόσο στο εσωτερικό όσο και στο εξωτερικό της χώρας.

Είναι δεδομένο ότι η εικόνα μιας κυβέρνησης που ουσιαστικά δεν έχει τον έλεγχο των πεπραγμένων της, κλιμακώνοντας αρχικά ανεξέλεγκτα μια σημειακή κρίση, ενώ εν συνεχεία σπεύδει να διαπραγματευθεί τα πάντα, τραυμάτισε συνολικά την εικόνα της χώρας. Σε αντίστοιχες περιπτώσεις, αμφισβήτησης της κυριαρχίας άλλων ευρωπαϊκών κρατών επί μεμονωμένων νησίδων, όπως η περίπτωση των Falklands ή της ισπανικής νησίδας Perehil⁶⁶, υπήρξε σοβαρός

⁶⁵ Η συγκρότησή της έδωσε για πρώτη φορά το δικαίωμα της νόμιμης οπλοφορίας στους απλούς Έλληνες πολίτες, τους ενέπλεκε δε με την εσωτερική τήρηση της τάξης αλλά και με την εθνική άμυνα, διαδικασίες από τις οποίες είχαν αποκλειστεί κατά την οργάνωση του κράτους στην μετακαποδιστριακή περίοδο. Τα αποτελέσματα υπήρξαν σαφώς θετικά, με απτά παραδείγματα, αφού το τότε ελληνικό κράτος δεν ήταν σε θέση να συγκροτήσει έναν μεγάλο τακτικό Στρατό.

Χαρακτηριστικό του χαρακτήρα της Εθνοφυλακής, υπήρξε η ανάθεση της ευθύνης για την συγκρότησή της στους δημάρχους, κάτι που λειτουργήσε ευεργετικά, τόσο κατά την περίοδο της Μεσοβασιλείας (1862-1863), όσο και κατά το β' μισό του 19^{ου} αιώνα. Η εξοικείωση δε του πληθυσμού με την λειτουργία των όπλων, υποβοήθησε σημαντικά όταν καθιερώθηκε η στρατιωτική θητεία το 1878.

Μάλιστα, αξίζει ν' αναφερθεί ότι η τελική καταδίωξη του Νταβέλη έγινε από αποσπάσματα Εθνοφυλάκων της επαρχίας Λειβαδιάς, οι οποίοι κινητοποιήθηκαν από την τοπική δημογεροντία, ως αποτέλεσμα της προσβολής της γενετήσιας αξιοπρέπειας δύο νεαρών γυναικών από ακόλουθο του Νταβέλη.

⁶⁶ Η νησίδα Perehil είναι μια μεμονωμένη ισπανική νησίδα στις βόρειες ακτές του Μαρόκου. Η μαροκινή κυβέρνηση στις 11 Ιουλίου 2002 την κατέλαβε με τμήμα χωροφυλάκων, το οποίο εν συνεχεία αντικαταστάθηκε από πεζοναύτες. Στις 17 Ιουλίου, κατόπιν σχετικής στρατιωτικής κινητοποίησης από την ισπανική πλευρά, η νησίδα ανακαταλήφθηκε από Ισπανούς καταδρομείς. Οι Μαροκινοί Πεζοναύτες συνελήφθησαν αιχμάλωτοι και εν συνεχεία απελευθερώθηκαν, χωρίς κάποια απώλεια ζωής. Οι χειρισμοί της ισπανικής κυβέρνησης κρίθηκαν ως απόλυτα επιτυχημένοι, αφού αυτή διατήρησε την ψυχραιμία της, αποφεύγοντας σπασμωδικές κινήσεις υπό την πίεση των πραγμάτων, απεκατέστησε δε την ισπανική κυριαρχία αναίμακτα. Η κρίση έληξε κατόπιν επιτυχούς διαμεσολάβησης του Αμερικανού ΥΠΕΞ Colin Powell, ο οποίος εξασφάλισε την αποκλιμάκωσή της, με τους Ισπανούς καταδρομείς ν'

σχεδιασμός, ο οποίος οδήγησε στην αποκατάσταση της τρωθείσας εθνικής κυριαρχίας της Βρετανίας και της Ισπανίας αντίστοιχα. Και οι δύο περιπτώσεις θεωρούνται υποδειγματικές σε ότι αφορά στην διαχείριση της απειλής κατά μεμακρυσμένων νησιωτικών συμπλεγμάτων ή απλών νησίδων.

Η εικόνα του θυμού και της συλλογικής κατάθλιψης επιβεβαιώνεται και από το ότι μετά από είκοσι και πλέον χρόνια, η κρίση και ο χειρισμός της, απασχολούν τόσο τον ακαδημαϊκό όσο και τον δημοσιογραφικό χώρο, με αλληπάλληλες εκδόσεις, εκπομπές λόγου στην τηλεόραση, άρθρα στον έντυπο αλλά και διαδικτυακό Τύπο και γενικότερα την συνεχή ενασχόληση επιφανών δημοσιογράφων ακαδημαϊκών και στρατιωτικών. Χαρακτηριστική είναι η έρευνα των κκ Μιχάλη Ιγνατίου και Αθανασίου Έλλης, οι οποίοι εμβάθυναν ερευνητικά στα αμερικανικά αρχεία, αποκαλύπτοντας ότι ο τότε ΥΠΕΞ Πάγκαλος είχε προβεί σε αμετροεπείς δηλώσεις προς τους Αμερικανούς διπλωμάτες (Ιγνατίου, 2020).

Σε κάθε περίπτωση, αποτελεί διαχρονική αποτυχία του ελληνικού πολιτικού συστήματος, πλην ίσως των τελευταίων τριών ετών, από τον Μάρτιο του 2020 και εντεύθεν, ν' αντιληφθεί ότι η Τουρκία είναι «οπαδός» της θεωρίας της «ηγεμονικής σταθερότητας» και όχι της «δημοκρατικής ειρήνης». Η «Democratic Peace Theory (DPT)» περιγράφει με χαρακτηριστικό τρόπο μια πτυχή του διεθνούς συστήματος, υπό την κεντρική ιδέα ότι τα δημοκρατικά κράτη δεν πολεμούν μεταξύ τους (Kotellis A. & Bayar M., 2014). Η θεωρία όμως αυτή είναι αμφίβολης ισχύος, αφού το αξίωμα αυτό προέκυψε απ' την εμπειρική μελέτη του διεθνούς περιβάλλοντος μετά τον Β'ΠΠ, οπότε και όλες οι θεωρούμενες ως δημοκρατίες βρίσκονταν υπό την επιρροή της «ηγεμονικής» παρουσίας των ΗΠΑ. Καταλήγουμε δηλαδή στο συμπέρασμα ότι μάλλον χαρακτηριστικότερη είναι η «Hegemonic Stability Theory (HST)», αφού αυτή είναι η βάση επί της οποίας λειτούργησε το διεθνές μοντέλο κατά την μεταπολεμική περίοδο. Στην ουσία οι δύο θεωρίες συνιστούν ένα δίπολο το οποίο παρέχει ένα εργαλείο εκτίμησης της κατάστασης στον χώρο των διεθνών σχέσεων, χωρίς όμως να σημαίνει ότι δεν παρουσιάζει λογικά ελαττώματα.

αποσύρονται στις 20/7/2002, αφού πρώτα αναγνωρίστηκε από μαροκινής πλευράς το status quo ante, δηλαδή η κυριαρχία της Ισπανίας στη νησίδα.

Οι ελληνικές πολιτικές ελίτ κινούνταν ακριβώς πάνω στην κατεύθυνση της Democratic Peace Theory, ότι δηλαδή Ελλάδα και Τουρκία είναι δημοκρατίες, άρα δεν πρόκειται να πολεμήσουν ποτέ μεταξύ τους. Το βασικό σφάλμα αυτής της θεώρησης των πραγμάτων καθίσταται φανερό στις μέρες μας, με το καθεστώς Ερντογάν ν' απειλεί ευθέως με πόλεμο την Ελλάδα και έγκειται στο ότι ποτέ η Τουρκία δεν υπήρξε γνήσια δημοκρατική χώρα αλλά αποτελούσε ένα δικτατορικό καθεστώς, έστω και συγκαλυμμένο πίσω από μια επίφαση δημοκρατίας, κάτι που κατέστη πέραν πάσης αμφιβολίας φανερό στις μέρες μας. Αντιθέτως, οι Έλληνες πολιτικοί αντιμετώπισαν την Τουρκία ως μια χώρα ισότιμη με την Ελλάδα σε θέματα σεβασμού των δημοκρατικών διαδικασιών και του διεθνούς δικαίου, κάτι το οποίο δεν ισχύει.

Ακόμη πιο σημαντική είναι η διαπίστωση ότι η Τουρκία επιδιώκει την δημιουργία της δικής της «περιφερειακής» ηγεμονίας, ενταγμένης στον γενικότερο ευρασιατικό σχεδιασμό Ρωσίας και Κίνας. Επιδιώκει δηλαδή την δημιουργία μίας δικής της ηγεμονικής σταθερότητας, είτε συγκροτώντας συμμαχίες «προθύμων», όπως με το καθεστώς της Τρίπολης στη Λιβύη ή κράτη των Δυτικών Βαλκανίων, τα οποία λόγω ευρύτερου προσανατολισμού (όπως η Σερβία, λόγω ρωσικής επιρροής, η Βοσνία, λόγω μουσουλμανικών καταβολών και η Αλβανία για παρόμοιους λόγους) αποδέχονται τον ηγεμονικό της ρόλο, είτε εισβάλλοντας και κατέχοντας τμήματά της επικράτειάς τους, είτε τέλος απειλώντας ευθέως με πόλεμο. Χαρακτηριστικοί είναι οι τίτλοι σχετικών δημοσιευμάτων, στους οποίους αποτυπώνεται η τουρκική επιρροή στο εγγύς περιβάλλον της:

❖ «Starović: Serbia-Turkey relations are the backbone of stability in the region⁶⁷.» Ο Nikola Starović είναι γενικός γραμματέας του σερβικού Υπουργείου Εξωτερικών. Σε συνέντευξή του στην σερβική τηλεόραση αναφέρθηκε στην κατανόηση που έδειξε η Τουρκία για τις σερβικές ανησυχίες, η οποία πηγάζει από την ευρύτερη οικονομική συνεργασία των δύο χωρών. Αναφέρθηκε συγκεκριμένα στις 1300 τουρκικές εταιρείες που λειτουργούν στην Σερβία και στις 10.000 εργαζομένους που απασχολούν.

⁶⁷ [Starović: Serbia-Turkey relations are the backbone of stability in the region | Ministry of Foreign Affairs \(mfa.gov.rs\)](https://mfa.gov.rs/en/press-media/press-releases/1300-turkish-companies-operating-in-serbia).

❖ «Erdogan visits Albania to boost ties⁶⁸.», δημοσίευμα το οποίο αναφέρεται στην επίσκεψη του Τούρκου προέδρου στην Αλβανία, κατά την οποία υπογράφηκαν 7 συμφωνίες συνεργασίας σε διάφορα επίπεδα (πολιτιστική συνεργασία, δικαστική συνδρομή κλπ).

❖ «Erdoğan, Rama hold talks on ties in Ankara meeting⁶⁹.», δημοσίευμα σχετικά με την επίσκεψη του Αλβανού πρωθυπουργού Ράμα στην Τουρκία, τον Αύγουστο του 2022.

❖ «Turkey's strategy in Kurdish-dominated areas of Iraq, Syria under scrutiny⁷⁰.», δημοσίευμα της Deutsche Welle, το οποίο αναφέρεται στην συνεχιζόμενη μόνιμη τουρκική στρατιωτική παρουσία και την διεξαγωγή στρατιωτικών επιχειρήσεων στο έδαφος του Βόρειου Ιράκ και της Συρίας. Το δημοσίευμα κάνει αναφορά στην αεροπορική επίθεση εκ μέρους των τουρκικών ενόπλων δυνάμεων, η οποία προκάλεσε τον θάνατο 9 τουριστών σε θέρετρο του Βορείου Ιράκ.

Μια ενδιαφέρουσα πτυχή των τουρκικών ψυχολογικών επιχειρήσεων είναι και αυτή που θα παρουσιάσουμε αμέσως πιο κάτω και αφορά την υποτίμηση της «ανδροπρέπειας» του ελληνικού Έθνους, παρουσιάζοντας την Ελλάδα ως το «θηλυκό» στοιχείο και την Τουρκία ως το αντίστοιχο «αρσενικό». Με βάση το σενάριο αυτό, η ελληνική πλευρά εμφανίζεται ως ένα θηλυκό, το οποίο χρειάζεται ένα στιβαρό αρσενικό να το καθοδηγήσει. Τον ρόλο του στιβαρού αρσενικού καλείται εκ των πραγμάτων να διαδραματίσει η Τουρκία. Η βάση του σεναρίου αυτού, που τεχνηέντως προβάλλεται τόσο προς το εσωτερικό της τουρκικής κοινωνίας, αλλά και στον διεθνή περίγυρο, ενώ καταβάλλεται προσπάθεια να προβληθεί και στο εσωτερικό της Ελλάδας, βασίζεται και πάλι στα αρχέτυπα της θεωρίας του Jung και συγκεκριμένα στο anima και το animus, δηλ. στην κρυφή θηλυπρεπή πλευρά του αρσενικού και στην κρυφή αρρενοπρεπή πλευρά του θηλυκού (Jung όπως αναφέρεται στο Burcu Sunar, 2009: 20-21).

.Στην προκειμένη όμως περίπτωση η τουρκική προπαγάνδα επιχειρεί να προβάλει τον ισχυρισμό ότι η ελληνική κοινωνία χαρακτηρίζεται από θηλυπρεπή

⁶⁸ [Erdogan visits Albania to boost ties | eKathimerini.com](https://www.ekathimerini.com/1548882/erdogan-visits-albania-to-boost-ties/).

⁶⁹ [Erdoğan, Rama hold talks on ties in Ankara meeting | Daily Sabah](https://www.dailysabah.com/turkey/erdogan-rama-talks-on-ties-in-ankara-meeting/).

⁷⁰ [Turkey's strategy in Kurdish-dominated areas of Iraq, Syria under scrutiny | Middle East | News and analysis of events in the Arab world | DW | 27.07.2022](https://www.dw.com/en/turkey's-strategy-in-kurdish-dominated-areas-of-iraq-syria-under-scrutiny/middle-east-news-analysis-events-arab-world-27-07-2022/).

χαρακτηριστικά. Ένα παράδειγμα αυτών των ισχυρισμών είναι κάποιες κινηματογραφικές παραγωγές, τις οποίες το τουρκικό κατεστημένο χρησιμοποίησε προκειμένου να επηρεάσει τμήματα της ελληνικής κοινωνίας υπέρ του. Το αρχέγονο ανδροπρεπές πρότυπο που προβλήθηκε μέσα από την τηλεοπτική σειρά που διηγούνταν από τουρκική σκοπιά τον βίο του Σουλεϊμάν του Μεγαλοπρεπούς, η οποία παρακολουθήθηκε κατά κόρον από τον ελληνικό γυναικείο πληθυσμό, και στην οποία, πέραν του ανδροπρεπούς προτύπου του εν λόγω μονάρχη, γινόταν εκτενής προβολή του «επιτυχημένου» μοντέλου διακυβέρνησης που χαρακτήριζε την τουρκική αυτοκρατορία.

Τόσο η σειρά, όσο και οι ηθοποιοί αποτελούσαν τα όργανα ενός προπαγανδιστικού εγχειρήματος με σκοπό αφενός την προβολή του ένδοξου οθωμανικού παρελθόντος προς το εσωτερικό της Τουρκίας και τον φρονηματισμό της, αφετέρου μιας «αποκάθαρσης» του παρελθόντος αυτού προς τον εξωτερικό κόσμο. Η επιτυχία της σειράς ήταν τόσο μεγάλη, ώστε όταν προβαλλόταν σε ελληνικό κανάλι το επεισόδιο που περιέγραφε την επιδρομή του 1537 κατά της Κέρκυρας και ενώ ακουγόταν ξεκάθαρα η λέξη «Korf», που είναι το όνομα της νήσου στα τουρκικά, εν τούτοις το κανάλι δεν τόλμησε να μεταφράσει την λέξη στους υπότιτλους. Αξίζει να σημειωθεί ότι κατά την επιδρομή αυτή εξολοθρεύτηκε περίπου ο μισός πληθυσμός του νησιού, κάτι που είναι φανερό μέχρι σήμερα από την πληθώρα επωνύμων που καταδεικνύουν την καταγωγή των κατοίκων του από την ηπειρωτική Ελλάδα (Ρουμελιώτης, Μωραΐτης, Κρητικός, Αρβανίτης κλπ), αποτέλεσμα της μαζικής πρόσκλησης πληθυσμών από την βενετική διοίκηση προκειμένου να επανακατοικηθεί το ερημωμένο νησί.

Εν προκειμένω, σε πληθώρα ταινιών και σειρών, η ελληνική πλευρά ταυτίζεται με την θηλυκότητα, ενίοτε ακόμη και σε ελληνικές παραγωγές. Χαρακτηριστικές οι περιπτώσεις της ταινίας «Cliffs of Freedom⁷¹», όπου ένας «πονόψυχος» Τούρκος αγάς ερωτεύεται μια νεαρή Ελληνίδα στα χρόνια της Επανάστασης του 1821 ή της ταινίας «Güz Sancısı» («Πόνοι του Φθινοπώρου»), όπου ένας εθνικιστής Τούρκος εμφανίζεται να ερωτεύεται μια Ελληνίδα της Κωνσταντινούπολης, η οποία εν τέλει πεθαίνει κατά την διάρκεια του πογκρόμ των Σεπτεμβριανών, οδηγώντας τον Τούρκο εραστή της ν' «αναθεωρήσει» τις

⁷¹ [Οι βράχοι της ελευθερίας \(2019\) - IMDb](#)

ακραίες απόψεις του. Εντελώς τυχαία η νεαρή Ελληνίδα είναι επί χρήμασι εκδιδόμενη, το δε ρόλο της προαγωγού εκτελεί η ίδια της η γιαγιά. Αποδίδεται δηλαδή μια εικόνα μιας εύθραυστης νεαρής γυναίκας, η οποία είναι θύμα εκμετάλλευσης από το ίδιο της το οικογενειακό περιβάλλον και την οποία επιχειρεί να σώσει ο «στιβαρός» Τούρκος που την ερωτεύτηκε.

Η «πληγή» των Ιμίων παρέμεινε ανοικτή, εξαιτίας και των αποτυχημένων χειρισμών της ελληνικής πλευράς, της οποίας οι διαχρονικά αποτυχημένοι χειρισμοί επέτειναν την ταπεινωτική κατάσταση εις βάρος του Ελληνισμού και συνέβαλαν στην διαιώνιση της εθνικής κατάθλιψης και στο συλλογικό «πένθος» της ελληνικής κοινωνίας. Χειρισμοί, όπως η αποδοχή του θανάτου του Σμυρναίου Ηλιάκη, χωρίς ουσιαστικές επιπτώσεις για την τουρκική πλευρά, επέτεινε τα σύνδρομα ηττοπάθειας για την ελληνική πλευρά, οδηγώντας σε ακόμη μεγαλύτερο εθνικό τέλμα.

Εν προκειμένω λοιπόν, η Ελλάδα αφέθηκε αμυντικά απροπαρασκευή, τόσο πρακτικά (εξοπλιστικά) όσο και ηθικά. Χωρίς ν' αναπτύξει εγχώριες βιομηχανικές δυνατότητες και με φοβικά σύνδρομα έναντι του «ισχυρού» γείτονα. Τα σημερινά πολιτικά και διπλωματικά αδιέξοδα οφείλονται σε αυτή την παραγνώριση του πραγματικού χαρακτήρα της γείτονος χώρας, η οποία παρέμεινε προσηλωμένη στο πάλαι ποτέ δόγμα της προβολής σκληρής ισχύος, δηλαδή στον πόλεμο.

Η σύγχρονη Τουρκία είτε «κεμαλική» είτε «ισλαμική» ακολουθεί την ίδια πεπατημένη, παραμένοντας ένα αυταρχικό κράτος, τόσο προς το εσωτερικό της «μέτωπο» όσο και προς τα εξωτερικά μέτωπα, τα οποία φροντίζει να διατηρεί ανοιχτά. Είναι ένα κράτος το οποίο δεν σέβεται την ζωή των πολιτών του, τους οποίους ακόμη και στο πρόσφατο παρελθόν δεν δίστασε ακόμη και να βομβαρδίσει. Το 2016 το Ντιγιαρμπακίρ μεταβλήθηκε σε θέατρο επιχειρήσεων, με συνοικίες του να ισοπεδώνονται από τουρκικά στρατεύματα που έκαναν χρήση ακόμη και αρμάτων μάχης. Το ίδιο η πόλη Cizre, στην οποία καταστράφηκε το 80% αυτής, κι όχι μόνο από πυρά αλλά και από λεηλασίες (Leduc, france24.com, 2016).

Και παρ' όλ' αυτά, η τουρκική πλευρά προσπαθεί να παρουσιάσει μια αναθεωρητική ιστορική προοπτική, επιχειρώντας να αναιρέσει την ιστορική

μνήμη ακόμη και για τα εγκλήματα του Α'ΠΠ αλλά και της Μικρασιατικής Καταστροφής, την οποία επιχειρεί να παρουσιάσει ως νόμιμη άμυνα κατά εχθρικής εισβολής. Οι ιστορικές ανακρίβειες που αναπαράγονται ακόμη και από επίσημα πρόσωπα είναι λίαν ευφάνταστες, αποσκοπούν δε να προσελκύσουν την προσοχή ενός διεθνούς κοινού το οποίο δεν ενδιαφέρεται για τις ιστορικές «λεπτομέρειες». Χαρακτηριστικά παραδείγματα είναι τα πρόσφατα δημοσιεύματα της Milliyet στα οποία προβάλλεται η άποψη να ζητηθούν πολεμικές αποζημιώσεις από την Ελλάδα για την Μικρασιατική Εκστρατεία⁷², ζητώντας ακόμη και προσφυγή σε διεθνές δικαστήριο⁷³.

Όπως διαπιστώνουμε στις μέρες μας, οι «ιαχές» πολέμου που εκτοξεύονται είναι καθημερινές, δημιουργούν δε το απόλυτο κλίμα δυσπιστίας μεταξύ των δύο χωρών. Η ανάγκη ανάληψης πολιτικών και διπλωματικών πρωτοβουλιών είναι δεδομένη, πρέπει όμως, μετά από μισόν αιώνα απάθειας, ν' αρχίσει να καλλιεργείται στην ελληνική κοινωνία η ιδέα ότι εν τέλει ένας πόλεμος με την Τουρκία ίσως και να είναι αναπόφευκτος. Σε κάθε περίπτωση πάντως, η Ελλάδα ως εκ της γεωγραφικής της θέσεως, είναι επιτακτική ανάγκη να διατηρεί πολεμική ετοιμότητα, αφού το πολυπολιτισμικό περιβάλλον της Ανατολικής Μεσογείου εξασφαλίζει μεν άπειρες ευκαιρίες για ειρηνική συμβίωση και οικονομική συνεργασία, κρύβει όμως και σημαντικές προκλήσεις ασφαλείας. Προπαντός, η κοινωνία και το σώμα των Ελλήνων πολιτών, πρέπει να διαμορφώσουν μια αντίληψη προάσπισης της ελευθερίας τους, ανάλογη προς αυτή που είχαν έμφυτα ανεπτυγμένη η πρόγονοί τους.

Την νύχτα των Ιμίων παρατηρήθηκαν όλες εκείνες οι παθογένειες που χαρακτηρίζουν την λειτουργία του ελληνικού κράτους από της ιδρύσεώς του. Απροθυμία συνεργασίας μεταξύ των θεσμικών παραγόντων, έλλειψη ενιαίας πολιτικής γραμμής και κατευθύνσεως, προχειρότης και ερασιτεχνισμός υποεξοπλισμός των Ενόπλων Δυνάμεων και προπαντός κουλτούρα ευδαιμονισμού και παραπομπής στις καλένδες των σοβαρών ζητημάτων της χώρας. Τόσο η πολιτική όσο και η στρατιωτική ηγεσία υπέπεσαν σε σοβαρά θεσμικά ατοπήματα, τα οποία στηλιτεύθηκαν από τον Τύπο των Αθηνών και τα

⁷² [Τουρκία: Ζητούν αποζημιώσεις από την Ελλάδα για τη Μικρασιατική Καταστροφή | Reader.](#)

⁷³ [Milliyet: Η Τουρκία μπορεί να προσφύγει σε Διεθνές Δικαστήριο εναντίον της Ελλάδας για αποζημιώσεις - Ειδήσεις - νέα - Το Βήμα Online \(tovima.gr\).](#)

οποία οδήγησαν σε καταστάσεις συλλογικής κατάθλιψης και απάθειας την κοινωνία των Ελλήνων πολιτών.

Παραμένει αμφίβολο, αν δεν είχε μεσολαβήσει η θυσία των τριών αξιωματικών, το κατά πόσον η αμφισβήτηση της ελληνικής κυριαρχίας δεν θα είχε περάσει ουσιαστικά απαρατήρητη από την ελληνική κοινωνία. Ίσως, παρά την τραγικότητα του πράγματος, η θυσία των αξιωματικών αυτών να υπήρξε το γεγονός εκείνο που δεν επέτρεψε στην κρίση να ξεχαστεί και διατήρησε την μνήμη της προσβολής που δέχθηκε η χώρα εκείνη τη νύχτα, κατά την οποία η Τουρκία κατήγαγε μια ανέξοδη επικοινωνιακή νίκη.

Επειδή όμως, όπως διαπιστώνουμε και στις μέρες μας, η τουρκική απειλή παραμένει παρούσα και υπαρκτή, είναι αδήριτη ανάγκη οι Έλληνες ταγοί να σπουδάσουν τον εχθρό και να αξιοποιήσουν τα διδάγματα του παρελθόντος ώστε να αποφευχθούν τα λάθη του παρελθόντος. Τα διδάγματα της κρίσης εκείνης και όλων των επόμενων, πρέπει να μελετώνται ενδελεχώς και να προετοιμάζουν την χώρα για την συνεχή απόκρουση της επιθετικότητας του εξ Ανατολών γείτονα, η οποία δεν πρόκειται να πάψει ποτέ.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνική

Αντωνόπουλος, Ν. (2017, Μαρτίου 11). Ποιοι ανέβασαν τη σημαία στα Ίμια. Ανακτήθηκε από: [Ποιοι ανέβασαν τη σημαία στα Ίμια | Μεταρρύθμιση \(metarithmisi.gr\)](http://metarithmisi.gr).

Αυγουστή, Ν. (2015, Σεπτεμβρίου 6). Τα «Σεπτεμβριανά» του 1955. Εφημερίδα Ελευθερία. Ανακτήθηκε από: [Τα «Σεπτεμβριανά» του 1955 \(eleftheria.gr\)](http://eleftheria.gr).

Γαλάνης, Μ. (2022, Σεπτέμβριος 7). Τουρκία: Ζητούν αποζημιώσεις από την Ελλάδα για τη Μικρασιατική Καταστροφή. Ανακτήθηκε από: [Τουρκία: Ζητούν αποζημιώσεις από την Ελλάδα για τη Μικρασιατική Καταστροφή | Reader](http://reader.gr).

Δημάκας, Λ., Παπαδόπουλος, Ν. (1996, Φεβρουάριος 1). Επώδυνος συμβιβασμός. ΤΑ ΝΕΑ, σ. 5.

Διεθνής Αμνηστία. Ετήσια έκθεση για το Έτος 1995. Amnesty International Publications 1 Easton Street, London wclx BDJ United Kingdom. Ανακτήθηκε από: [Amnesty International Annual Report 1996 - Amnesty International](http://amnesty.org).

Ιγνατίου, Μ. (2020, Φεβρουαρίου 2). Αυτό που δεν ειπώθηκε ποτέ για τη νύχτα στα Ίμια. Ανακτήθηκε από: [Μιχάλης Ιγνατίου: Αυτό που δεν ειπώθηκε ποτέ για τη νύχτα στα Ίμια | Έθνος \(ethnos.gr\)](http://ethnos.gr).

Καρανασοπούλου, Ε. & Παπαδόπουλος Ν. (1996, Φεβρουάριος 2). Οργισμένοι με Χόλμπρουκ. ΤΑ ΝΕΑ, σ. 7.

Καψής, Π. (1996, Φεβρουάριος 1). Τα 5 σκοτεινά σημεία της κρίσης. ΤΑ ΝΕΑ, σ. 3.

Κολλάρος, Β. (2021, Οκτωβρίου 13). Η “Γαλάζια Πατρίδα” του Κεμάλ και το δόγμα Βενιζέλου. Ανακτήθηκε από: [Η "Γαλάζια Πατρίδα" του Κεμάλ και το δόγμα Βενιζέλου - slpress.gr](http://slpress.gr).

Κολλάρος, Β. (2022, Ιουνίου 17). Πώς οι Τούρκοι έστησαν το casus belli το 1995. Ανακτήθηκε από: [Πώς οι Τούρκοι έστησαν το casus belli το 1995 - slpress.gr](http://slpress.gr).

Κωστόπουλος, Τ. (2016, Ιανουαρίου 31). Το γκρίζο «έπος» των βραχονησίδων. Ανακτήθηκε από: [Το γκρίζο «έπος» των βραχονησίδων | Η Εφημερίδα των Συντακτών \(efsyn.gr\)](http://efsyn.gr).

Λίβας Σ. (2017) «Όψεις Τουρκίας. Κρατική ιδεολογία και κοινωνία των πολιτών». Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα.

Λίβας Σ. (2009) «Παγκοσμιοποίηση, Εθνικισμός και Ισλάμ. Ο λόγος και το έργο του Φετχουλλάχ Γκιουλέν στην Τουρκία και στον Κόσμο». Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα.

Λιβιτσάνος, Γ. (2020, Αυγούστου 30). Ο Ελληνοτουρκικός διάλογος και η "βαριά σκιά" του Ανδρέα Παπανδρέου. Ανακτήθηκε από: [Ο Ελληνοτουρκικός διάλογος και η 'βαριά σκιά' του Ανδρέα Παπανδρέου \(news247.gr\)](https://www.news247.gr/ellinoturkiko-dialogos-2020-08-30/).

Μάνος, Στ. (2008, Φεβρουαρίου 17). Τα πετρέλαια του Αιγαίου. Ανακτήθηκε από: [Τα πετρέλαια του Αιγαίου | Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ \(kathimerini.gr\)](https://www.kathimerini.gr/1077027/ta-petrelia-tou-aiyaiou/).

Μηχανή του Χρόνου (χ.χ.). «Βάλανε φωτιά στο σπίτι του πατέρα μας Κεμάλ Ατατούρκ». Η προβοκάτσια των Τούρκων πρακτόρων στη Θεσσαλονίκη, που οδήγησε σε πογκρόμ κατά των Ελλήνων στην Κωνσταντινούπολη. Ανακτήθηκε από: [«Βάλανε φωτιά στο σπίτι του πατέρα μας Κεμάλ Ατατούρκ». Η προβοκάτσια των Τούρκων πρακτόρων στη Θεσσαλονίκη, που οδήγησε σε πογκρόμ κατά των Ελλήνων στην Κωνσταντινούπολη \(βίντεο\) - ΜΗΧΑΝΗ ΤΟΥ ΧΡΟΝΟΥ \(mixanitouxronou.gr\)](https://www.mixanitouxronou.gr/2020/08/24/balane-fovia-sto-spi-ti-tou-patera-mas-ke-mal-ata-tourk/).

Μιχαλακόπουλος, Γ. (2012) Κάτω από την Ίσαλο Γραμμή, εκδ. Οσελότος, Αθήνα.

Μπαρούνης, Χ. (2021, Ιανουαρίου 31). Η ισορροπία δυνάμεων πίσω από τα Ίμια και ο ρόλος των ομάδων ΟΥΚ. Ανακτήθηκε από: [Η ισορροπία δυνάμεων πίσω από τα Ίμια και ο ρόλος των ομάδων ΟΥΚ \(news247.gr\)](https://www.news247.gr/2021/01/31/hi-isorropia-dynameon-pisw-apo-ta-imia-ke-o-rolos-twn-omadwn-ouk/).

Νέδος, Β. (2021, Ιουλίου 9). Στρατηγική Ασφαλείας με επίκεντρο την Τουρκία - Αποτύπωση των «κόκκινων γραμμών» και των εξωτερικών απειλών. Η Καθημερινή. Ανακτήθηκε από: [Στρατηγική Ασφαλείας με επίκεντρο την Τουρκία | Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ \(kathimerini.gr\)](https://www.kathimerini.gr/1077027/ta-petrelia-tou-aiyaiou/).

Ντινόπουλος: «Αχρεία ψέματα» σε άρθρο του Πάγκαλου για τα Ίμια (2018, Φεβρουαρίου 24). Ανακτήθηκε από: [Ντινόπουλος: «Αχρεία ψέματα» σε άρθρο του Πάγκαλου για τα Ίμια \(circogreco.gr\)](https://www.circogreco.gr/2018/02/24/ntinopoulos-achreia-psi-mata-se-artro-tou-pagkalou-gia-ta-imia/).

Πάγκαλος, Θ. (2018, 23 Φεβρουαρίου). Ντοκουμέντο: Ολη η αλήθεια για τα Ίμια - Ο Θεόδωρος Πάγκαλος αφηγείται. ΤΑ ΝΕΑ. Ανακτήθηκε από: [Ολη η αλήθεια για τα Ίμια - Ο Θεόδωρος Πάγκαλος αφηγείται - ΤΑ ΝΕΑ \(tanea.gr\)](https://www.tanea.gr/2018/02/23/dokumenton-oli-h-aletheia-gia-ta-imia-o-theodoros-pagkalos-afegita/).

Παπαδόπουλος, Π. (2019, Ιουνίου 24). Μισός αιώνας με το Αιγαίο στη σκιά του πετρελαίου. Ανακτήθηκε από: [Μισός αιώνας με το Αιγαίο στη σκιά του πετρελαίου | Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ \(kathimerini.gr\)](https://www.kathimerini.gr/1077027/ta-petrelia-tou-aiyaiou/).

Παπαδόπουλος, Π. (2021, Μαΐου 11). Το χρονικό του Αιγαίου από το 1973 έως σήμερα - Οι δύο σχολές των ελληνοτουρκικών. Ανακτήθηκε από: [Το χρονικό του Αιγαίου από το 1973 έως σήμερα | Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ \(kathimerini.gr\)](https://www.kathimerini.gr/1077027/ta-petrelia-tou-aiyaiou/).

Παπαδόπουλος, Π. (2021, Μαΐου 17). Ο «γόρδιος δεσμός» στον χάρτη του Αιγαίου - Γιατί η αδράνεια επιβιώνει 45 χρόνια. Ανακτήθηκε από: [Ο «γόρδιος δεσμός» στον χάρτη του Αιγαίου | Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ \(kathimerini.gr\)](#).

Παπαχελάς Α. (2008, Νοεμβρίου 24). Ο πόλεμος του πετρελαίου στο Αιγαίο. Ανακτήθηκε από: [Ο πόλεμος του πετρελαίου στο Αιγαίο - Ειδήσεις - νέα - Το Βήμα Online \(tovima.gr\)](#).

Παπαχρήστου, Γ., (1996, Φεβρουάριος 2). Ρίτσαρντ Χόλμπρουκ σε ρόλο... Πινόκιο. ΤΑ ΝΕΑ, σ. 3.

Παπαχρήστος, Γ., (2002, Απρίλιος 19). Πρώτος ρόλος στα Βαλκάνια. Ανακτήθηκε από: [Πρώτος ρόλος στα Βαλκάνια - ΤΑ ΝΕΑ \(tanea.gr\)](#).

Πετροπούλου, Κ., (1996, Φεβρουάριος 1). Κάποιοι ψάχνουν για εξιλαστήρια θύματα. ΤΑ ΝΕΑ, σ. 21.

Πετρουλάκης, Α. (2010, Νοεμβρίου 26). Ο στρατός και η παραγωγικότητά του. Ο στρατός παράγει έργο μόνο στον πόλεμο. Ανακτήθηκε από: [Ο στρατός και η παραγωγικότητά του | Protagon.gr](#).

Πολλάτος, Μ. (2010, Απριλίου 4). "Αυτιστικούς" χαρακτήρισε τους στρατιωτικούς ο Βενιζέλος. Ανακτήθηκε από: ["Αυτιστικούς" χαρακτήρισε τους στρατιωτικούς ο Βενιζέλος \(protothema.gr\)](#).

Ριζοσπάστης (1998, Ιανουαρίου 31). Το "ευχαριστώ" της ντροπής. Ανακτήθηκε από: [Το "ευχαριστώ" της ντροπής | ΠΟΛΙΤΙΚΗ | ΡΙΖΟΣΠΑΣΤΗΣ \(rizospastis.gr\)](#).

Ροζάκης, Χ. (2013). Η αποκλειστική οικονομική ζώνη και το διεθνές δίκαιο. Εκδόσεις Παπαζήση.

Σερενίδη, Α. (2013). Ο πολιτικός λόγος ως μέσο νομιμοποίησης στις διεθνείς σχέσεις: Η περίπτωση της Μ. Βρετανίας στον Πόλεμο του Ιράκ το 2003 (μεταπτυχιακή εργασία). Ανακτήθηκε από: [Serenidi_Anastasia.pdf \(unipi.gr\)](#).

Σημίτης, Κ. (2005). Πολιτική για μια δημιουργική Ελλάδα. Αθήνα, Εκδόσεις ΠΟΛΙΣ.

Στάγκος, Α., (1996, Φεβρουάριος 2). Το αίσθημα της απογοήτευσης. Η Καθημερινή, σ. 1.

Σταφυλά, Β. & Στράγκα, Δ. & Τριανταφύλλου, Γ. (2016). Το Πένθος στη Νοσηλευτική Επιστήμη (πτυχιακή εργασία). Ανακτήθηκε από: [πτυχιακη-τελικο-με-φωτο \(teimes.gr\)](#)

Στεργίου, Α. (2020). Το Καστελόριζο ως αντικείμενο της Ελληνοτουρκικής διένεξης. Κείμενα Οικονομικής & Διεθνοπολιτικής Ανάλυσης – κ-ΟΙΔΑ. Εργαστήριο Οικονομικής Πολιτικής & Στρατηγικού Σχεδιασμού. Τμήμα

Οικονομικών Επιστημών. Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας. Ανακτήθηκε από: [Το Καστελόριζο ως αντικείμενο της Ελληνοτουρκικής διένεξης. \(uth.gr\)](http://uth.gr).

Τζάθας, Δ., (1996, Φεβρουάριος 1). Η επόμενη μέρα ήταν γκρίζα. ΤΑ ΝΕΑ, σ. 20.

Το ΒΗΜΑ Team (2022, Σεπτεμβρίου 7). Milliyet: Η Τουρκία μπορεί να προσφύγει σε Διεθνές Δικαστήριο εναντίον της Ελλάδας για αποζημιώσεις. Ανακτήθηκε από: [Milliyet: Η Τουρκία μπορεί να προσφύγει σε Διεθνές Δικαστήριο εναντίον της Ελλάδας για αποζημιώσεις - Ειδήσεις - νέα - Το Βήμα Online \(tovima.gr\)](http://tovima.gr).

Τσίμας, Π. (1996, Φεβρουάριος 5). Τραυματική εμπειρία. ΤΑ ΝΕΑ, σ. 6.

Τσουλουχάς, Φ. (2021). Χωρικά ύδατα, υφαλοκρηπίδα και ΑΟΖ με απλά λόγια. Ανακτήθηκε από: [Χωρικά ύδατα, υφαλοκρηπίδα και ΑΟΖ με απλά λόγια | HuffPost Greece ΠΟΛΙΤΙΚΗ \(huffingtonpost.gr\)](http://huffpostgreece.com).

Υπουργείο Εξωτερικών (2022). Αιγιαλίτιδα ζώνη – Casus belli. Ζητήματα Ελληνοτουρκικών Σχέσεων - Ειδικότερα κείμενα. Ανακτήθηκε από: [Αιγιαλίτιδα ζώνη – Casus belli - Ειδικότερα κείμενα \(mfa.gr\)](http://mfa.gr).

Χρήστου, Γ. (2013, Ιουλίου 16). Γιατί η Ελλάδα δεν μπορεί να βγάλει πετρέλαιο στο Αιγαίο, αν δεν οριοθετήσει την υφαλοκρηπίδα. Ανακτήθηκε από: [Γιατί η Ελλάδα δεν μπορεί να βγάλει πετρέλαιο στο Αιγαίο, αν δεν οριοθετήσει την υφαλοκρηπίδα \(dimokratia.gr\)](http://dimokratia.gr).

bankingnews.gr (2020, Δεκεμβρίου 31). Η Ελλάδα δεν θα επεκταθεί στα 12 μίλια στο Αιγαίο, βρίσκεται σε αδύναμη νομική θέση – Το Casus Belli είναι δευτερεύον πρόβλημα. Ανακτήθηκε από: [Η Ελλάδα δεν θα επεκταθεί στα 12 μίλια στο Αιγαίο, βρίσκεται σε αδύναμη νομική θέση – Το Casus Belli είναι δευτερεύον πρόβλημα \(bankingnews.gr\)](http://bankingnews.gr).

FLASH TEAM (2002, Μαρτίου 29). Κ. Σημίτης: «Τα Βαλκάνια σε Ε.Ε. και ΝΑΤΟ». Ανακτήθηκε από: [Κ. Σημίτης: «Τα Βαλκάνια σε Ε.Ε. και ΝΑΤΟ» | Flash.gr](http://flash.gr).

Newsroom ΑΛΤΕΡ ΕΓΚΟ (2003, Μαΐου 24). Τα Δυτικά Βαλκάνια βρέθηκαν στο επίκεντρο της συνάντησης Σημίτη-Ροπ στη Σλοβενία. Ανακτήθηκε από: [Τα Δυτικά Βαλκάνια βρέθηκαν στο επίκεντρο της συνάντησης Σημίτη-Ροπ στη Σλοβενία | in.gr](http://in.gr).

Newsroom ΑΛΤΕΡ ΕΓΚΟ (2003, Νοεμβρίου 24). Ταχεία η εξέλιξη του σχεδίου ανασυγκρότησης των Βαλκανίων, λέει ο Κ. Σημίτης. Ανακτήθηκε από: <https://www.in.gr/2003/11/24/economy/taxeia-i-ekselsiksi-toy-sxedioy-anasygkrotisis-twn-balkaniwn-leei-o-k-simitis/>.

Onalert.gr (2010, Οκτωβρίου 2010). Απίστευτη επίθεση Πάγκαλου στους ένστολους: «Είστε ότι πιο αντιπαραγωγικό»!. Ανακτήθηκε από: [Απίστευτη επίθεση Πάγκαλου στους ένστολους: "Είστε ότι πιο αντιπαραγωγικό"! | OnAlert](#).

Αγγλική

Alexander, J. C. (2012). «Trauma: A Social Theory». Ανακτήθηκε από: doi: 10.1177/2393861714550930.

Aslı Tunç (2006). Media's Dirty Dancing in the Aegean. The Coverage of Kardak/Imia Crisis on the Turkish Daily Newspapers. *Kültür ve İletişim Dergisi*, 81-106. Ανακτήθηκε από: [\(72\) Aslı Tunç- Media's Dirty Dancing in the Aegean | Kültür ve İletişim Dergisi - Academia.edu](#).

Bailey, J. E. III (1985). The Exclusive Economic Zone: Its Development and Future in International and Domestic Law. *Louisiana Law Review*. Volume 46, Number 6. Symposium: Law of the Sea. July 1985. Ανακτήθηκε από: [The Exclusive Economic Zone: Its Development and Future in International and Domestic Law \(core.ac.uk\)](#).

Barash J.A. (Επιμ.) (2008). *The Symbolic Construction of Reality. The Legacy of Ernst Cassirer*. The University of Chicago Press • Chicago and London.

Barron, A. (2012). *Public Information Messages. A contrastive genre analysis of state-citizen communication*. John Benjamins Publishing Company, Amsterdam- The Netherlands/Philadelphia-USA.

Baumlin, T.F. & Polette K. & Porterfield S. (Επιμ.) (2009). *Perpetual Adolescence. Jungian Analyses of American Media, Literature, and Pop Culture*. Published by State University of New York Press, Albany.

Bayar, M. & Kotelis, A. (2014). Democratic Peace or Hegemonic Stability? The Imia/ Kardak Case, *Turkish Studies*, 15:2, 242-257, doi:10.1080/14683849.2014.933948.

Burcu Sunar (2009) *Greek Media in the Eyes of the Turkish Media: A Study of News Reports*, Saarbrücken, VDM Verlag (Μεταπτυχιακή εργασία). Ανακτήθηκε από: [\(70\) Greek Media in the Eyes of the Turkish Media: A Study of News Reports | Burcu Sunar Cankurtaran - Academia.edu](#).

Castillo, J. & Morgan, F. & Mueller, K. & Pegahi, N. & Rosen, B. (2006). *Striking First. Preemptive and Preventive Attack in U.S. National Security Policy*. APPENDIX B Israeli Preemptive and Preventive Attack Cases. Εκδότης: RAND Corporation. Ανακτήθηκε από: [APPENDIX B \(jstor.org\)](#).

Chilton, P. (2004). *Analysing Political Discourse – Theory and Practice*. Routledge, London and New York. Ανακτήθηκε από: [Analysing Political Discourse: Theory and Practice \(voidnetwork.gr\)](#).

Cohen, A. (2001). The Symbolic Construction of Community. KEY IDEAS. Editor: Peter Hamilton. The Open University.

Communicationtheory.org (χ.χ.). Communication Theory. Lasswell's model. Ανακτήθηκε από: [Lasswell's model \(communicationtheory.org\)](http://communicationtheory.org/lasswell-model).

Dimitrakis, P. (2008). Intelligence for Crisis Management: The Case of the January 1996 Greek - Turkish Crisis. European Security Vol. 17, No. 4, 455-493, December 2008. Routledge. Taylor and Francis Group. Ανακτήθηκε από: <https://doi.org/10.1080/09662830802568865>.

Elsharkawy, A. (2017). What is Critical Discourse Analysis (CDA)?, διαθέσιμο στη διεύθυνση: [\(PDF\) What is Critical Discourse Analysis \(CDA\)? \(researchgate.net\)](https://www.researchgate.net/publication/317111111_What_is_Critical_Discourse_Analysis_CDA)

Ersoy, M. (2016). War-peace journalism in the Turkish press: Countries come to the brink of war. International Communication Gazette 78(3). doi: 10.1177/1748048516630717.

Fairclough, N. (1995). Critical Discourse Analysis: the critical study of language. Longman, London-New York.

Fairclough, N. (1996). Language and Power. Addison Wesley Longman, London-New York.

Grevi, G (2016). Power and Interdependence. Barcelona Centre for International Affairs (CIDOB). Ανακτήθηκε από: [103-116 GIOVANNI+GREVI_BAIXA+RESSOLUCIÓ.pdf](https://www.cidob.org/en/publicacions/103-116_GIOVANNI+GREVI_BAIXA+RESSOLUCIÓ.pdf).

Güzel, M. (2007). Kardak krizi sorunu kapsamında Türk-Yunan ilişkileri (μεταπτυχιακή εργασία). Ανακτήθηκε από: [Kardak krizi sorunu kapsamında Türk-Yunan ilişkileri \(yok.gov.tr\)](http://www.yok.gov.tr/yayinlar/kardak-krizi-sorunu-kapsaminda-turk-yunan-iliskileri).

Harris J. & Woolfson T. (2016) The Quotable Jung. Published by Princeton University Press, 41 William Street, Princeton, New Jersey 08540.

Hovland C. & Lumsdaine A. & Sheffield F. (1949). "Experiments on Mass Communication". Περιοδικό ITEMS, Vol. 3, number 2, June 1949. Social Sciences Research Council (SSRC), 230 Park Avenue, New York 17, N.Y. Ανακτήθηκε από: [Items Vol. 3 No. 2 \(1949\) by SSRC's Items & Issues - Issuu](https://www.ssrc.org/publications/items-vol-3-no-2-1949).

«Hürriyet came out from under Kardak» (2010, 19 Ιουλίου). Ανακτήθηκε από: [kardak krizi hürriyet gazetesi ertuğrul özkök fatih altaylı savaş \(habername.com\)](http://www.habername.com/kardak-krizi-hurriyet-gazetesi-ertugrul-ozkok-fatih-altayli-savas).

Hjarvard, S. (2013). The Mediatization of Culture and Society. Routledge 2 Park Square, Milton Park, Abingdon, Oxon OXH 4RN.

Janks, H. (χ.χ.). Critical Discourse Analysis as a Research Tool. Ανακτήθηκε από: [Microsoft Word - CDAresrchfnl.doc \(uv.es\)](#)

Geneva Centre for Security Sector Governance – International Security Sector Advisory Team (DCAF-ISSAT) (χ.χ.). National Security Strategies: Towards a New Generation. Ανακτήθηκε από: [National Security Strategies - International Security Sector Advisory Team \(ISSAT\) \(dcaf.ch\)](#).

Kaiser, D. (1983). Germany and the Origins of the First World War. The Journal of Modern History, Vol. 55, No. 3 (Sep., 1983), pp. 442-474. University of Chicago Press. Ανακτήθηκε από: [Germany and the Origins of the First World War on JSTOR](#).

Kostarella, I. (2007). Framing the Other: Turkey in the Greek Press. GMJ: Mediterranean Edition 2(1) Spring 2007. Ανακτήθηκε από: [\(72\) Framing the other: Turkey in the Greek press | Ioanna Kostarella - Academia.edu](#).

Kurtulus, E. (2007). The Notion of a "Pre-Emptive War:" the Six Day War Revisited. Middle East Journal, Vol. 61, No. 2 (Spring, 2007), pp. 220-238. Middle East Institute. Ανακτήθηκε από: [The Notion of a "Pre-Emptive War:" the Six Day War Revisited on JSTOR](#).

Lazarsfeld, P. & Merton, R. (2007). Mass communication, popular taste, and organized social action. İletişim kuram ve araştırma dergisi Sayı 24 Kış-Bahar 2007, s. 229-250. Ανακτήθηκε από: [Microsoft Word - sayı 24 19 eylul bitti \(irfanerdogan.com\)](#).

Media Ownership Monitor Turkey 2016 (χ.χ.) Ανακτήθηκε από: [Demirören Group | Media Ownership Monitor \(mom-rsf.org\)](#).

Monar J. (2002). The CFSP and the Leila/Perejil Island Incident: The Nemesis of Solidarity and Leadership. European Foreign Affairs Review, Volume 7, Issue 3 (2002) pp. 251 – 255. <https://doi.org/10.54648/5101824>.

Muhly, J. (1974). The Hittites and the Aegean World. Expedition, Volume 16, Season 2, Winter 1974. Ανακτήθηκε από: [Expedition Magazine - Penn Museum](#) και από: [The Hittites.pdf \(penn.museum\)](#).

Nye, J. (1990). Soft Power. Foreign Policy, No. 80, Twentieth Anniversary (Autumn, 1990), pp. 153-171. Slate Group, LLC. Ανακτήθηκε από: [Soft Power on JSTOR](#).

Lasswell, H. (1927). The Theory of Political Propaganda. The American Political Science Review, Vol. 21, No. 3 (Aug., 1927), pp. 627-63. Published By: American Political Science Association. Ανακτήθηκε από: [The Theory of Political Propaganda on JSTOR](#).

- Letsch, C. (2016, Μάρτιος 6). Seized Turkish opposition newspaper toes government line. Formerly critical of President Erdoğan, Zaman prints pro-government edition after authorities removed editor. Ανακτήθηκε από: [Seized Turkish opposition newspaper toes government line | Turkey | The Guardian](#).
- Lumsdaine, A. (1984). Mass Communication Experiments in Wartime and Thereafter. *Social Psychology Quarterly*, Vol. 47, No. 2 (Jun., 1984), pp. 198-206. Published by: American Sociological Association. Ανακτήθηκε από: [Mass Communication Experiments in Wartime and Thereafter on JSTOR](#).
- Leanza, U. & Caracciolo, M.C. (2014). The Exclusive Economic Zone. The IMLI Manual on International Maritime Law: Volume I: The Law of the Sea. Oxford Public International Law. Ανακτήθηκε από: [TheLawOfTheSea.EEZ.OPIL The IMLI Manual on International Maritime Law 7 The Exclusive Economic Zone.pdf \(unipi.gr\)](#).
- Leduc, S. (2016, Μαρτίου 18). Turkey's silent war in the Kurdish heartland. Ανακτήθηκε από: [Turkey's silent war in the Kurdish heartland \(france24.com\)](#).
- Orucoglu, B. (2015, Ιανουάριος 2015). Why Turkey's Mother of All Corruption Scandals Refuses to Go Away. Ανακτήθηκε από: [Why Turkey's Mother of All Corruption Scandals Refuses to Go Away – Foreign Policy](#).
- Özkök, E. (2013, Μαΐου 17). Türk bayrağı nasıl göndere çekildi. Ανακτήθηκε από: [Türk bayrağı nasıl göndere çekildi | Ertuğrul ÖZKÖK | Köşe Yazıları \(hurriyet.com.tr\)](#).
- Özkök, E. (2022, Μαρτίου 14). Ertuğrul Özkök yazdı. Hain kimdir bilmek istiyorsanız pazar günü İstanbul'da çekilen bu fotoğrafa yakından bakın. Ανακτήθηκε από: [Ertuğrul Özkök yazdı. Hain kimdir bilmek istiyorsanız pazar günü İstanbul'da çekilen bu fotoğrafa yakından bakın \(yenicaggazetesi.com.tr\)](#).
- Reese, S. & Shoemaker P. (1996). *Mediating the Message. Theories of Influences on Mass Media Content*. Longman USA, 10 Bank Street, White Plains, N.Y. 10606.
- Reyes, A. (2011). Strategies of legitimization in political discourse: From words to actions. *Discourse & Society* 22(6) 781-807. Ανακτήθηκε από: [Strategies of Legitimization in Politic.pdf](#).
- Richardson, J. (2007). *Analysing Newspapers. An Approach from Critical Discourse Analysis*. PALGRAVE MACMILLAN, Houndmills, Basingstoke, Hampshire RG216XS and 175 Fifth Avenue, New York, N.Y. 10010.
- Salma, N. F. (2018). Exploring Van Dijk: Critical Discourse Analysis's Aims. Ανακτήθηκε από: [Exploring Van Dijk: Critical Discourse Analysis's Aims \(researchgate.net\)](#).

Social Science Research Council (χ.χ.). Experiments on Mass Communication. Ανακτήθηκε από: [Experiments on Mass Communication – Items \(ssrc.org\)](https://ssrc.org/experiments-on-mass-communication-items).

Stone, R. (2009). Institutions, Power and Interdependence. Ανακτήθηκε από: [Microsoft Word - Stone_Festschrift_2.doc \(researchgate.net\)](https://researchgate.net/publication/234567890/Microsoft-Word-Stone-Festschrift-2.doc).

van Dijk, T. (1988). News Analysis. Case Studies of International and National News in the Press. Lawrence Erlbaum Associates Publishers, Hillsdale, New Jersey Hove and London.

van Dijk, T. (1993). Principles of critical discourse analysis. Ανακτήθηκε από: [Microsoft Word - Principles of critical discourse analysis.doc \(discourses.org\)](https://discourses.org/microsoft-word-principles-of-critical-discourse-analysis.doc)

The british library (χ.χ.). Kurt Lewin. Ανακτήθηκε από: [Kurt Lewin: Change management and group dynamics thinker | The British Library \(bl.uk\)](https://www.bl.uk/learning/teaching/kurt-lewin).

Touri, M. (2013). Understanding news media effects in foreign policy and conflict. Insights from prospect theory and the Greek-Turkish dispute. Ανακτήθηκε από: [\(PDF\) Working Paper: Understanding news media effects in foreign policy and conflict. Insights from prospect theory and the Greek-Turkish dispute | Maria Touri - Academia.edu](https://www.academia.edu/123456789/PDF_Working_Paper_Understanding_news_media_effects_in_foreign_policy_and_conflict_Insights_from_prospect_theory_and_the_Greek-Turkish_dispute_Maria_Touri).

US Government Accountability Office (US GAO) (2010). Hybrid Warfare. GAO-10-1036R. Ανακτήθηκε από: [GAO-10-1036R Hybrid Warfare](https://www.gao.gov/products/GAO-10-1036R).

World Health Organisation (WHO). (2013). Guidelines for the Management of Conditions Specifically Related to Stress. Ανακτήθηκε από: [9789241505406_eng.pdf \(who.int\)](https://www.who.int/publications-detail/9789241505406-eng-pdf).